Gerard Stout, Erica. 1950.

Ter Verpoozing, Peize.
ISBN: 978-90-832519-0-5
ISNN: 2468-340X

De bedrieglijke eenvoud van een geruisloos man.

Il y a un Dieu des ... Gerard Stout Poze 20

Poze Nr. 20

Il y a un Dieu des ...

Bijzondere uitgave van Poze,
Literair en cultureel tijdschrift.

www.nedersaksisch.org

Gerard Stout

Il y a un Dieu des ...

Gerard Stout

Inhoud

5 Beeldend literaire kunst
7 Hoe ik de wereld verklaar
10 Postmodernist après la lettre
12 Realisme, modernisme, postmodernisme
15 In den beginne
16 Mijn herdershond
18 Mijn leven rolt als een prent
20 Elementen
22 Berouw voor de erfzonde
26 Veni Creator Spiritus
33 Koest en vredig
38 Kunstgenot
40 Schuttersmaaltijd
44 Kleine Hein
50 Plaggenhut in Afrika
54 Sluiskade 9
56 Het oude kasteel
58 Il y a un Dieu des artistes
64 Bloemlezing
66 Trippenhuis
68 Corso
72 De serenade sisters
74 Drôle de langue
80 Pasen
84 Land of Art and Folly
89 Aardappels
92 Rügen
94 Voetstappenraadsel
98 Erica waer besto bleven
100 Shunga
104 Blue world Lerfeldt
114 Brand
116 Idool & minnares
122 Eten
128 Zwarte mensen
132 Kameroen
136 Drenthe vogelvrij
140 Het bont palet
142 DSG galerie
144 Hond aan de borst
148 Frisia non cantat
152 Hemelzicht
154 De fuik
158 Taxus
161 Present, past, continuous
172 Vertalingen
180 Verantwoording & Bronnen
181 Vragen
182 Colofon

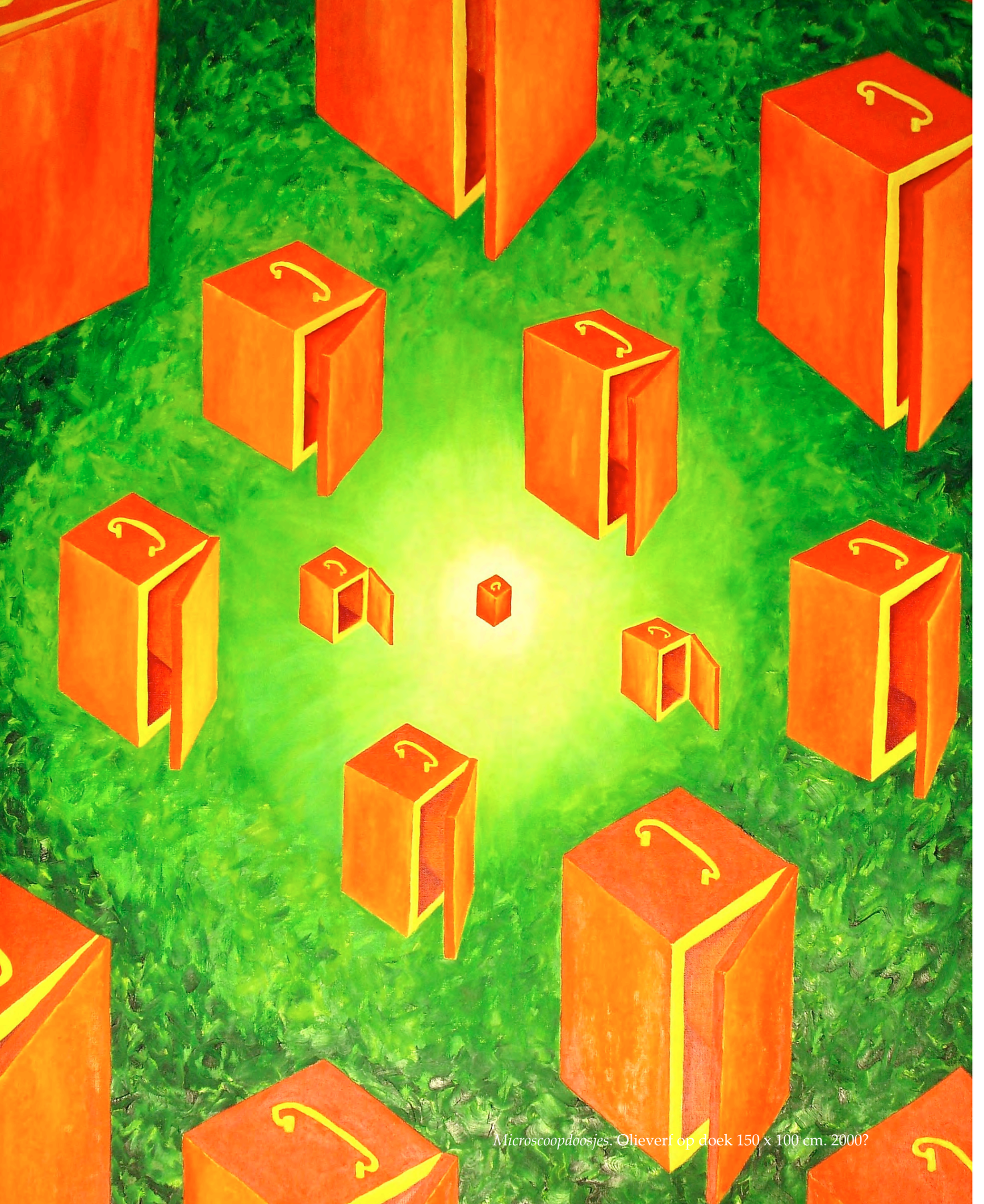

Microscoopdoosjes. Olieverf op doek 150 x 100 cm. 2000?

BEELDEND LITERAIRE KUNST

Dit boek is een weergave van gebeurtenissen rond uitgeverij Ter Verpoozing in het eerste halfjaar van 2022. U treft verwijzingen naar eerdere boekuitgaven, met name uitgaven over beeldende kunst in de regio. De beschouwingen zijn doordesemd met citaten uit en verwijzingen naar onder meer:

Warenhuis en Kunst
De QuasiRealisten
Drentse kerken
Graafschap Bentheim
De Fuik / La nasse van Patrice Ndedi-Penda
Il y a un Dieu des Artistes van M.J. van Raalte
Een gemeente-assessor met zijn twee neven...
Podagristen in Drenthe...
Kleine Hein van G. H. Vocks
Blue world van Hans Henrik Lerfeldt
Mijnheer Teste van Paul Valéry
Diep geworteld van Keur & Keur
Wie ein Schwartzer das Land der Weissen ansieht van Joseph Ekolo
Auf der Savanne von Marie Pauline Thorbecke

Na het voorwoord volgt een rondgang langs diverse kunstvormen in relatie met literatuur.
De cicerone is een blinde man in de kracht van zijn leven, in gezelschap van zijn sprekende hond Kasper. De roomse Drentse patrijs houdt de cicerone bij de les en bij de wandelhulp.

Het aantal hoofdstukken komt overeen met het aantal delen van de Schilderijententoonstelling van Moesorgski. Wie wil kan deze muziek al bladerend beluisteren. Met een gemiddelde kijktijd van ca. 9 seconden per pagiina, als in een museum per kunstuiting, eindigt u dit boek binnen de tijd van de Schilderijententoonstelling.
Alle Franse citaten komen uit *La nasse*. Vertalingen: pag. 172 en verder.

Apenschedel uit Kameroen. Ik at van zijn vlees.

‘Daar at hij zoals iemand die zijn stoelgang bevordert, met dezelfde geestdrift.’

Hoe ik de wereld verklaar

Zinnige bijdragen te leveren aan het leven, aan kunst en cultuur en aan het slotakkkoord is geen envoudige opgave. Met gepaste aandacht en enige inspanning probeer ik uit dagbladen en boeken voor mij waardevolle elementen tevoorschijn te graven. Soms lukt dat; vaker dan eens denk ik: waarvoor moest ik dit tot me nemen? Wat heeft deze beschouwing, tentoonstelling, rondrit, gedachtenwisseling, recensie, roman, wat heeft dit essay aan mijn rijkdom bijgedragen?
Vooral bij hedendaagse beeldende kunst raak ik snel verveeld. De afbeelding heeft zelden haakjes om aan me te hechten. De titels en verhalen bij de beelden komen me gezocht voor. Wat is de onderliggende boodschap? Wat wil de kunstenaar of schrijver over de wereld en over zichzelf kwijt? Kortom: ik ben wel nieuwsgierig, maar ik vind geen verbinding. Mijn lichaam reageert niet of nauwelijks op een plaatje of beeld. Mijn geest wringt zich in bochten op zoek naar duiding. Misschien is mijn chromosomenpakket niet voorzien van geschikte antennes, net zoals sommige mensen onvatbaar zijn voor bepaalde kwalen wegens het ontbreken van uitsteeksels waar ziektemakers zich aan kunnen hechten; altijd gerookt en geen kanker. Geen tegenslagen en altijd zeuren.
De Franse filosoof Paul Valéry schrijft over Monsieur Teste ‘Daar at hij zoals iemand die zijn stoelgang bevordert, met dezelfde geestdrift.’ Bij deze uitspraak voel ik me op verwant terrein. Ik eet niet voor de smaak. Smaken ken ik enkel uit de boekjes; zuur, zoet, zout, bitter, umami. Ik weet niet wat lekker eten is. Ik eet alles. Uit noodzaak. Zie daar de overeeenkomst met mijn perceptie van beeldende kunst. Het hoort erbij, maar waarbij?
Van kleuren ken ik enkel de primaire en de eerst afgeleide. Rood, geel, blauw en groen, oranje. Vraag me niet naar zalmroze, lila, keel, karmozijn, pastelgroen, beige, gebroken wit. Nee, ik ben niet kleurenblind als het over het elektromagnetisch spectrum gaat. Mijn begrip van golflengtes

en amplitudes van licht is prima, tot ver in het infrarood en ultraviolet. Ik weet dat een zwart gat geen kleur heeft en onzichtbaar is.
Wat beeldende kunst aangaat schiet mijn verstand tekort. Ik klaag allerminst. Wat aan de gene zijde ontbreekt komt als een waterbedeffect aan de andere kant als literatuur naar boven. In dit boek ga ik beeldende kunst en poëzie, waar ik zelden iets van begrijp, met assocaties te lijf.
Mijn cicerone in dit boek is een blinde man. Voor bezoek aan een museum of galerie maakt dat niet uit; immers ook ziende had deze rollatorgids weinig van de beelden begrepen. Zijn hond Kasper kan goed kijken en ruiken. Kasper kan ook luisteren –weinigen gegeven – en ook praten. De kunstenaar, een schrijver, of een willekeurige bezoeker, vertelt aan de beeldend literaire kunstcicerone wat er te zien is op de schilderijen. Ja, de vocabulaire voor beschouwingen over beeldende kunst – en eten – is mij vreemd.Ik spreek die taal niet. Mijn woordenschat ontleen ik deels aan cultuurpagina's in dagbladen en aan verhalen van kunstenaars. Ik luister, met de aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid dat ik niet begrijp wat de ander wil zeggen. Ook dan is Valéry mijn gids. "We hebben met elkaar afgesproken dat we elkaar begrijpen."
Tegelijk met de samenstelling van dit boek maak ik een vertaling uit het Frans van de roman *La nasse* van Patrice Ndedi-Penda. Ik kocht dit boek in 1971 tijdens een kort, maar zeer vormend, verblijf in Kameroen. Het is alsof ik een regionale roman uit Drenthe en omstreken vertaal. Overeenkomsten zijn groter dan verschillen. Ik citeer – in het Frans – bij diverse delen een passage uit *De fuik*. Wie de vertaling van de citaten wil kan op het web terecht bij vertaalmachines of achterin dit boek. Het boek *De fuik / La nasse* is bij mij tweetalig verkrijgbaar. De fuik bevat ook *Wie ein Schwarzer das Land der Weissen ansieht* (1908) van Joseph Ekolo en fragmenten van *Auf der Savanne* (1912) van Marie Pauline Thorbecke.
Van muziek heb ik weinig kaas gegeten. Besprekingen van cd's, hedendaagse herrie en van uitvoeringen van klassieken zijn mogelijk nog cryptischer voor mij dan beeldende kunst. Ik begrijp er niet veel van. Van populaire liedjes, als ik de teksten al kan verstaan, raak ik niet in extase, ze bieden geen troost, zorgen niet voor deemoedigheid, ootmoedigheid of genade. Enkele Gregoriaanse gezangen bevallen me; vanwege de teksten. Dat U de schilderijententoonstelling van Moesorgsky terugvindt is, hoe weinig romantisch, voor mij vooral een afbakening; vijftien besprekingen van schilderijen en sculpturen als bovengrens van dit boek. Of de muziek passend klinkt bij de afbeeldingen en bij de kunstenaar, kan ik niet beoordelen. Ieder hoort het eigen lied. Drie verhalen maken dit boek bijna compleet.

En wat is dit boek dan wel, behalve een collage van ongelijksoortige delen?

Net als vrijwel mijn geheel literair oeuvre is ook deze anamnese een dagboek met opmerkelijke polyidiosyncratische neuropathologische patronen. Met dit werk proef en verteer ik wat me dagelijks in de muut komt.

Mijn drijfveer om dit werk te maken ken ik niet. Misschien is het een dwangneurose, noem het bevlogenheid. Misschien is het een zucht naar zelferkenning: kijk ik kan dit! Ik laat die zielenroerselenzoektocht achterwege en geef me over aan het associatieve spel. Antwoorden – op vragen die vermoedelijk aanstaande zijn – zijn wellicht te vinden in de overpeinzingen van de blindeman en zijn hond en in de korte verhalen. Wie minder gevoelig is voor taal kan naar de plaatjes kijken, naar de schilderijententoonstelling luisteren of uitkijken naar de vernissage.

28 juni 2022

Postmodernist après la lettre

Hoe ik mezelf leer begrijpen en leer anderen te accepteren

Door mijn ongebreidelde nieuwsgierigheid ben ik op Academia.edu verzeild geraakt. Deze website met wetenschappelijke publicaties begint me te kennen. Na elk artikel dat ik gratis lees krijg ik aanbiedingen over hetzelfde vakgebied. Taal, literatuur, familieverhoudingen, geschiedenis, streektaal, enz. Universitair geschoolden vertellen over hun bevindingen. Hoe vaak komt incest voor in werken van Tolstoi, om een deelgebied te noemen. Wat is de oorsprong van de familieroman?
Ik kreeg bericht van een beschouwing over literatuur. *The Realist, Modern and Postmodern Novel: A Comparative Introduction* van Andrew Rayment verhelderde mijn positie in het literaire landschap. Hoe schrijf ik? Waardoor heb ik weinig lezers? Waardoor kan ik hedendaagse kunst moeilijk lezen en begrijpen? Ik geef wat ik aan antwoorden heb gekregen.

Realistische literatuur en kunst
In de 19e eeuw ontstond de roman, de *novel*, nieuwe verhalen met een nieuwe beschrijving van de werkelijkheid van het dagelijks bestaan Een chronologische vertelling van geboorte, huwelijk, dood. Netjes op een rij. Herkenbaar en ook richtinggevend. Hard werken, tegenslag, overwinning en iedereen leefde nog lang en gelukkig. Veel romans eindigen bij het huwelijk. De wereld was zoals in romans werd beschreven. Tegelijkertijd veranderde de samenleving door emanciperende romans in een nieuwe samenleving. Beeldende kunst was beschrijvend en herkenbaar met heidevelden, riviergezichten en steden met een fotografisch werkelijkheidsgehalte. Bloemen op een vaas leken te verdrogen en vogels pikten in geschilderde krenten en kersen. Literatuur en kunst keken naar buiten.

Etsen, Wim van der Meij uit Zutphen. Aangekocht in jaren ‘90.

Modernisme
Rond de eeuwwisseling van 1900 werden de gevolgen van de industriële revolutie, van natuurwetenschappelijke en psychologische inzichten duidelijker. De wereld was niet langer kenbaar. Achter de façade verscheen een wereld van innerlijke driften, tegenstrijdige gevoelens. Literatuur ging over maatschappelijke onrust, over innerlijke strijd. Twee of meer zielen in mijn borst. Sigmund Freud sprak een woord mee, alles leek zijn oorsprong te vinden in seksuele driften. De vraag luidde: wie ben ik? Het antwoord ging in de richting van chaos. Beeldende kunst vertelde niet langer hoe de buitenwereld eruitzag. De innerlijke wereld kreeg een barokke vorm. Niet iedereen kon die beelden lezen en begrijpen. Toelichting en uitleg was nodig; elk balkon moest gelezen worden als borsten. Bloemen werden vagina's en stinkzwammen veranderden in penissen. In de literatuur leverde dat veranderd wereldbeeld veel biografisch getinte (erotische en pornografische) romans en verhalen als *Een roos van vlees* (vulva) van Jan Wolkers. Wat is mijn oorsprong? Waar komt mijn gedrag vandaan? Ben ik baas over mezelf?

Postmodernisme
Vanaf de jaren zestig komt een andere invalshoek na de zielenknijperij. Schrijvers maken de taal tot speeltuin. De wereld bestaat niet. De taal maakt de wereld. En: alles heeft met alles te maken. Het resultaat: teksten verwijzen naar eerdere teksten, er ontstaat een gelaagdheid. Een pastische borduurt voort op eerder werk en de schrijver doet mee als karakter. (Lees mijn pastische *De avonden*, alles klopt met de samenvatting van Andrew Rayment.) Verhalen en romans van de Rus Andrei Bitov passen in deze categorie, net als *Marguarita en de meester* van Boelgakov. (Ik schreef een variant *Robin en de meesteres*.) Van de lezer wordt inspanning verwacht. In het postmoderne boek staat een verhaal dat enkel met studie en aandacht te doorgronden is. Postmoderne boeken zijn niet voor een breed publiek. Het zijn boeken voor collega-schrijvers die de verwijzingen en grappen op waarde kunnen schatten. Taal is het belangrijkste karakter in de roman. Het verhaal is niet aan een plaats gebonden, de tijden springen heen en weer al naar het uitkomt. Er is aandacht voor marginalen (lbthqi) in de samenleving en impliciete cultuurstrijd. Er is humor in de verhalen te vinden. In de beeldende kust zorgt dat voor quasi-realisme met onder meer cartoonachtige schilderingen. De werkelijkheid heeft een hoog fictiegehalte. Besta ik echt? Ben ik onderdeel van nepnieuws?

Andrew Rayment geeft met kernbegrippen een overzicht van de verschillende concepten. Met gepaste aandacht geef ik zijn schema.

		REALISME	MODERNISME
1.	**Focus**		
		Het dagelijkse leven	Het subjectief ervaren leven
2	**Plaats van handeling**		
		Afgebakend; dorp, stad, streek	Persoonlijke omgeving
3	**Lezerspubliek**		
		Bourgeoisie / gegoede stand	Elite
4	**Romankarakters**		
		Gegoede middenklasse en hoger, Ik, naar buiten gericht, nadruk op ethiek en moraal	Naar binnen gericht, de gespleten persoonlijkheid, bewuste en onbewuste drijfveren, ik in tweestrijd; crisis
5	**Thema's**		
		De ervaringen, constructie van een sociaal deugdzaam karakter, geslaagd persoon	De moeizame zingeving aan het bestaan, de crisis van het verhaal
6	**Waarden**		
		Wat de middenklasse belangrijk vindt, goede manieren, Nemesis (wraak) thema	Tegen bourgeoisie, persoonlijke ervaring, non-conformistisch, het natuurlijke
7	**Taal/Stijl**		
		Dagelijks taalgebruik, volkstaal, beeldspraak (neuzen tellen)	Taal als romankarakter, vorm als onderdeel van bedoeling, erkenning dat taal beperkingen heeft om bedoeling aan te geven, zelfreflectie, taal als versleten instrument, over datum
8	**Tijd**		
		Het levensritme, lineair, het geheugen als uitdijende voorraadkast	(In stream of consciousness verhalen) samengebalde momentopnames, tijd als subjectief gegeven, herinnering als levendig onderdeel van bewustzijn
9	**Vertellers**		
		Alwetende verteller, Ik (eerste persoon), hij/zij (derde persoon	Monoloog interieur, zeer vrije 3e en onbetrouwbare 1e persoon, ook traditionele alwetende verteller
10	**Vorm van het verhaal**		
		De wereld door het verhaal gemaakt	Impliciete aanval op de 'echte wereld' uit het Realistische verhaal, gefragmenteerd, hachelijke positie van waarheid vertellen, plaatselijke/lokale waarheid. Kennis veroorzaakt onzekerheid

POSTMODERNISME

1. **Focus**

Verhalen over verhalen

2 **Plaats van handeling**

Intertekstualiteit, verwijzingen naar andere literaire werken

3 **Lezerspubliek**

Exclusief: schrijvers en denkers

4 **Romankarakters**

Het verhaal is de hoofdpersoon,
de buitenstaander vertelt, identiteit

5 **Thema's**

Literaire verhalen over literaire verhalen,
verhalen als sparring partner om samen na te denken,
de ontvankelijkheid van het publiek voor verhalen

6 **Waarden**

Verscheidenheid, cultureel marginalen,
niet-bevoorrechten in gender, ras, seksualiteit

7 **Taal/Stijl**

Taal als belangrijkste karakter. De kloof tussen betekenis en het woord.
Het ongrijpbare van werkelijkheid in taal,
speels karakter van de zelfreflectie, intertekstualiteit

8 **Tijd**

Herhalingen, omkering

9 **Vertellers**

Grenzenloze mogelijkheden,
onbetrouwbare zelfbewuste 1e persoon vertellers,
parallelle vertellingen, parallelle fictie (o.a. pastiche)

10 **Vorm van het verhaal**

Expliciete aanval op Realisme.
Realistische roman vormt niet/geen goed beeld van de wereld.
Nadruk op ideologisch getinte verhalen,
impliciete uitdrukking van culturele macht. Bijv. institutioneel racisme.
De 'Waarheid' als 'Fictie' Alle kennis is fictie

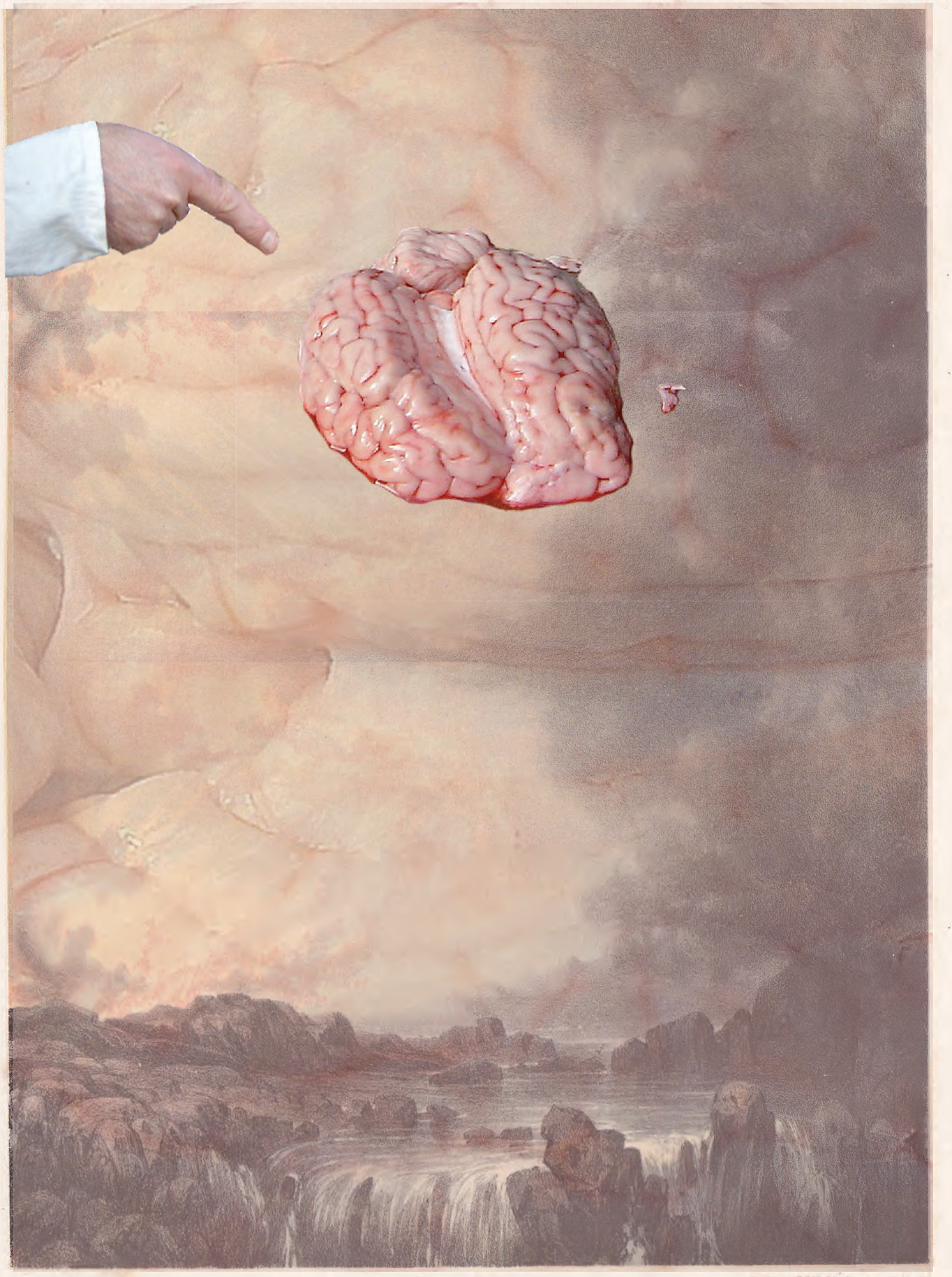

J. Hilverdink del. Chromolithographie R. St. v. C. W. Mieling te 's Hage

EERSTE SCHEPPINGSTOESTAND.

(Germaansche Mythologie.)

In den beginne

Jezus van Nazareth (0 – 33), woont in de zielenhemel (www.zielenhemel.org).
Opleiding: Universiteit van het Leven (retorica, zalven, argumenteren, vergeven, veroordelen).

Geen eigen werk nagelaten. Alle werk is op schrift, als schilderijen, beeldhouwwerk, muziek. installaties, Land Art en architectuur door volgelingen uitgegeven. In Nederland theatraal en cultureel populair tussen 800 – 1590. De beeldenstorm heeft enige uitwassen gecorrigeerd. Literaire overleveringen over zijn leven en dood zijn behouden gebleven, inclusief volksdevotionele misverstanden.

'Mijn inspiratie haal ik uit het leven. De dood heeft mijn interesse nooit gehad. Humor is niet mijn sterkste kant. Ik zie dat terug bij mijn discipels. Nergens is sprake van een lach in de weergave van mijn leven. Ik ben a-seksueel. In het Oude Testament zijn onaneren, verkrachten, schaken, sodomie en moorden voldoende behandeld. Ik predik naastenliefde en dat is wat anders dan eigenliefde.
De gang van lijden naar leiden speelt een hoofdrol in mijn werk, al is tegen het slot van mijn kortstondig bestaan die volgorde omgekeerd. Doloroso te voor en te na. De impact van mijn openbaar leven is fenomenaal geweest. Mijn kunstenaarsbestaan staat enkel als een zwart gat in de schaduw van de big bang. Op alle andere plaatsen ben ik Lumen Christi.'

Paradise unplugged, digitale collage, 240 x 295 mm.

Promenade 1
De eerste "Promenade" - een van de intermezzi, tijdens welke de bezoeker van de tentoonstelling zich van het ene naar het volgende schilderij begeeft - begint met een solotrompet en plaatst vervolgens koper- en strijkersklanken tegenover elkaar, waarbij het klankweefsel in dynamisch opzicht vervloeit op een manier die op de piano onmogelijk is. Het eerste intermezzo eindigt met een volledig tutti.

Mijn herdershond

Wat heeft een blinde achter een rollator in een museum of galerie te zoeken? – Uiteraard metaforen voor de wereld, het leven. – Een terechte vraag. “Wat kom je hier doen?” Het antwoord is heel eenvoudig. “Ik kom pas kijken.” – Ik spreek voor mezelf. – Blinden zien vaak meer dan mensen met twee ogen en dan de koningen met een oog. Daarnaast ben ik altijd in gezelschap van mijn sprekende hond; Kasper. Kasper houdt een oog op me. Twee zelfs. Kasper, een Drentse patrijs, is mijn herder. Kasper wijst me de weg die we moeten gaan om verlichting te vinden.

Ik kan de afbeeldingen en sculpturen niet met mijn ogen waarnemen. Soms mag ik ze onder toezicht van een gids aanraken. Ik voel de warmte van de verf, de structuur van acryl, de fijne gelaagdheid van papier en de zachte mildheid van perkament, alsof het craquelé het wezen van de geit of bok nog uitstraalt onder de letters en lijnen. Maar als ik eerlijk ben, geef ik graag toe dat de dirigerende hand van de beeldend literaire cicero, als ze mijn vinger over het doek laat gaan, mij het meeste bijblijft. Alsof koperklanken – de schelle cimbaal – en leliereine snarenstrijkers op dynamische wijze als Ariadne een harmonieus klankweefsel in mijn zielenroerselen borduren. Ik druk me voorzichtig uit. Gevoelens, vooral die van tederheid, vragen een afstandelijke, klassieke en zorgvuldige waardering.

‘En wat zie je?’ vraag ik Kasper.

‘Een zwarte man slechts gekleed in een witte pagne, een lendendoek, zweeft met gespreide armen hoog boven een offertafel. De zon schijnt op het lege tafelblad. Het lijkt dat de dag voorij is. De zon staat laag, het licht neigt naar roodoranje. De tafel staat in een oerbos. Er is geen mens te zie, ook dieren ontbreken. Geen vogel fluit.’

‘Er is zojuist een offer geplengd,’ zeg ik. ‘Ik ruik verval. Zie je bloedsporen en vleesresten.

Corpus, Kerk in Erica,
Offer-tafel, Steendruk 20 x 14 cm.

H.D. Kruseman van Elten, teek. op steen.
Lith. v. Emrik & Binger Haarl
OFFER-ALTAAR.

Mijn leven rolt als een prent

Sterven doe je niet in eens, maar elke dag een beetje. Toon Hermans kon het mooi zeggen. Zijn dichtregel staat in naberichten over voorbije slepende ziektes. Eindelijk thuisgekomen. Recensenten kunnen het zo mooi zeggen: een waardig slot aan een voltooid leven. Of; een vroegtijdig einde aan een onvoltooid leven. Een rijzende ster is heden voltooid verleden tijd. Gelukkig is er een innemende biografie met verrassende onthullingen, vooral over het geheime leven,

‘En wat zie je?’ vraag ik Kasper.

‘Een amateur heeft een jeugdfilm opgediept. Matige belichting, zwarte randen, fletse kleuren. Aan een houten kruis hangt een tiener, rond de achttien, schat ik. Vale oranje blouse met korte mouwen zonder transpiratievlekken tot boven dichtgeknoopt, op het halsknoopje na. Hij heeft een kort donkerblond kapsel. En een bijpassende korte broek in de kleur van het kruishout. Heel *streetwise*. Misschien draagt de pseudo-gekruisigde lange sokken. Dat is niet te zien. Aan de fysionomie en lichaamshouding te zien staat de jongeman waarschijnlijk op de gebogen rug van een maatje. Aan dit crucifix is geen spijker te pas gekomen. Het borstzakje is leeg, zelfs geen pen of notitieblokje. Nergens vloeit bloed en water uit. De dood is nog niet ingetreden.’

Film still 1968. Heilige land. Drents Archief.

- Mon enfant, il faut prendre soin de ta personne. Ta vie appartient à Dieu. Tu ne peux pas en disposer à ta guise. Si tu ...
- Laisse Pâ! Dieu, il peut rester où il est! Au revoir.
Et sans un mot de plus, elle se retourne et présente son coeur meurtri aux rafales de la vie. En automate, elle avance sous les bourrasques de la pluie. Elle a tout perdu. N'ayant rien à protéger, elle n'a rien à craindre ...

Elementen

De vier elementen, water, lucht, vuur en hunebed. Dreuge worst in de wiemel, zeven sterren en jenever, achterdocht van Petrus en bedrog van Judas. Siep scheurt aan het tafelkleed (zwilk) en het opperhoofd bewaakt de kraantjespot.

Drentse Koffietafel, Olieverf op board. 100 x 70 cm. 1995.

Strop. 1998. Olieverf op doek 50 x 70 cm. 1999.

Bon Dieu, où est-ce que la bonne a fourré mes cravates?

Berouw voor de erfzonde

‘En Kasper, wat zie je,’ vraag ik. ‘Ik tast in het duister.’

‘Woef, woef, waf. Ik probeer een waardeoordeel achterwege te laten en me te beperken tot een fenomenologische beschrijving van het kleurrijke naïve tafereel van een keukenstoel met een labyrintische biezen zitting voor een raam. In het venster op de wereld is een kruisbeeld te zien met een spectrale stralenkrans. Primaire kleuren. Een paars gordijn, opengeschoven, hangt aan zeven ringen aan een houten roede.
‘Paars is de boetekleur,’ zeg ik. ‘Kasper...’
‘In de linkerbovenhoek hangt scheef een postzegel met een biddende prelaat. Een kaars op een hoge stander is gedoofd. De frankeringswaarde van de postzegel is 40-45 met een swastika tussen de getallen.’
‘Schuld en boete,’ zeg ik. ‘Misdaad en straf.’
‘Het zijn jouw woorden,’ antwoordt Kasper.
‘Naast de stoel, op een biezen mat met Azteken patronen ligt een kerkboek opengeslagen. Op de linkerpagina Adam met erectie, op de rechterpagina Eva met haar Oorsprong opengespreid. Het leeslint is een slang. Wie geknield plaatsneemt voor deze keukenstoel heeft het volle zicht op de schepping. Het leven begint zodra het Boek wordt dichtgeslagen.’

- Pâ, le mariage doit être et être seulement l’union librement consentie de deux êtres. Voilà pourquoi le Créateur nous a fait libres de choisir, dans tous les domaines.
- Pourtant il n’avait pas demandé leur avis à la première femme et au premier homme pour les unir.
- Parce qu’il sait mieux que nous, ce dont nous avons besoin. Il savait qu’ Adam et Eve seraient heureux.
- Un père aussi sait ce qu’il faut à son fils.
- C’est plus ou moins vrai. L’homme est faillible, voilà pourquoi il est homme ... sinon il serait Dieu!

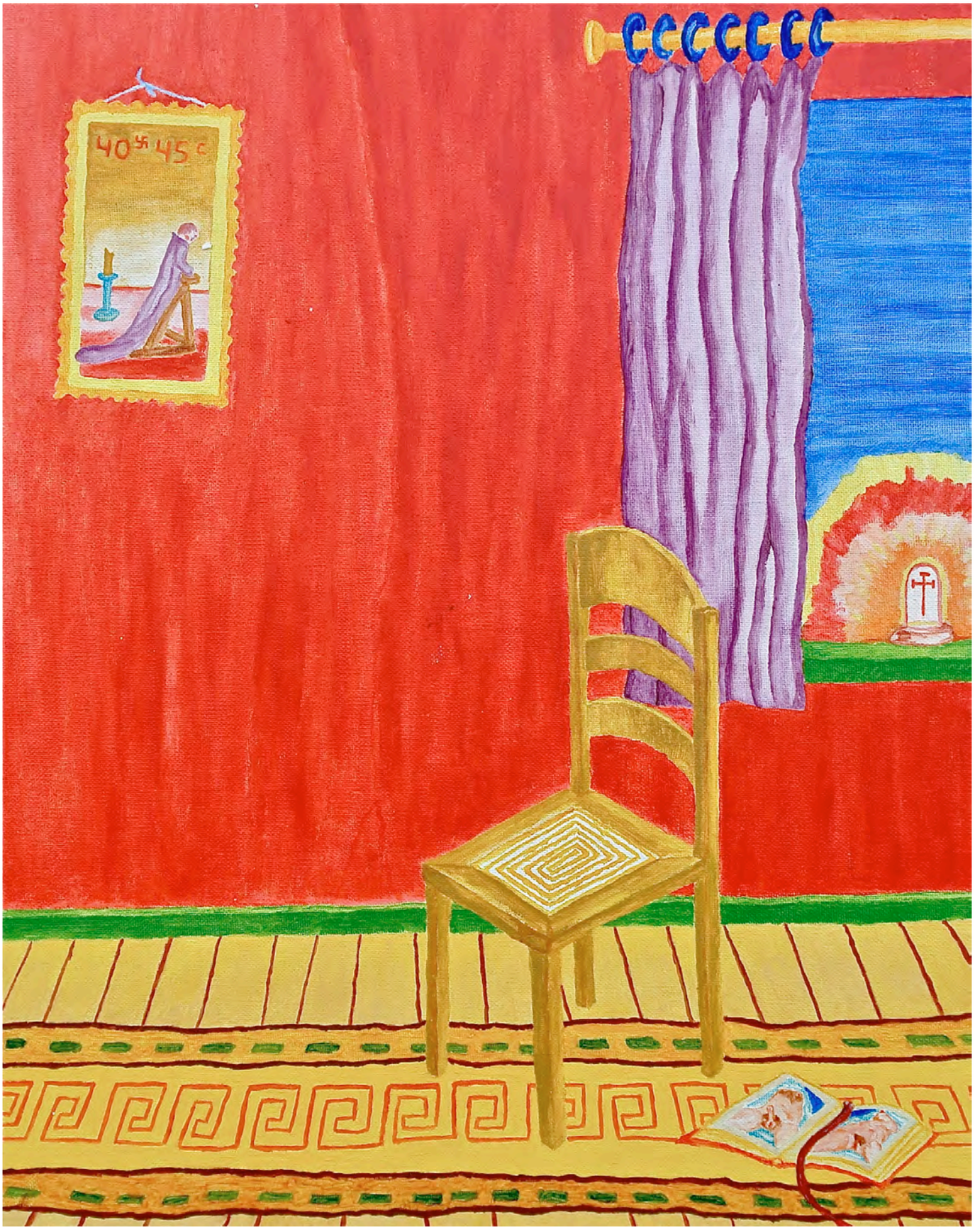

Erfzonde, 1996. Olieverf op doek 40 x 50 cm. 1995.

Zur Erinnerung an unsere Konfirmation in 2017.
Installatie naast kerk in Wilsum (D.)

Zur Erinnerung an
unsere Konfirmation
am 09.04.2017
Tamara von Beesten
Zur Erinnerung an
unsere Konfirmation
am 14.04.2019
"Die wichtigste Reise
in deinem Leben
ist die Reise zu dir selbst"
Udo Schroeter
Ramona von Beesten
Rieke Eggengoor
Emmelie Eilert
Kira Grobbe
Finja Harsman
Marie Louise Kampherbeek
Jan Lahuis
Sven Leprich
Jakob Loeks
Neele Oldekamp
Maike Olthuis
Niklas Olthuis
Adrian Schreur
Lea Veenaas
Max Völkerink

Veni Creator Spiritus

De venus van onze angsten. De eerste kunst was een onderbuikdrang.

Expressie is een noodzakelijke levensvoorwaarde, net als eten, drinken, slapen en voor sommigen; denken. De uitingen in woord, gebaar en kunst hebben betrekking op innerlijke woelingen. Erfgoed uit het stenen tijdperk leverde geen muziek, liederen, boeken, of geschriften, maar beelden als de vrouw van Willendorf en tekeningen van dieren op rotswanden. Onze voorouders vertelden in beelden over voortplanting en over jacht. Zonder jacht geen voedsel, kleding en gereedschap. Zonder vrouwen geen nageslacht. Afbeeldingen uit de prehistorie tonen vrouwen met volumineuze borsten, brede heupen en van mannen steekt de penis prominent omhoog. Ledematen hangen er maar een beetje bij. We zien enkel onbetekenende handen en voeten, geen prehistorische hoofden, laat staan zelfportretten in klei, marmer of brons. Voortbestaan hangt af van het levendige geslacht. Gustav Courbet schilderde – niet op een grotwand – veel later *De oorsprong van de wereld*.

Installatie. Evangelisch reformierte Kirche,
Schüttorf (Schutterop, Graafschap Bentheim, (D.)

LONA

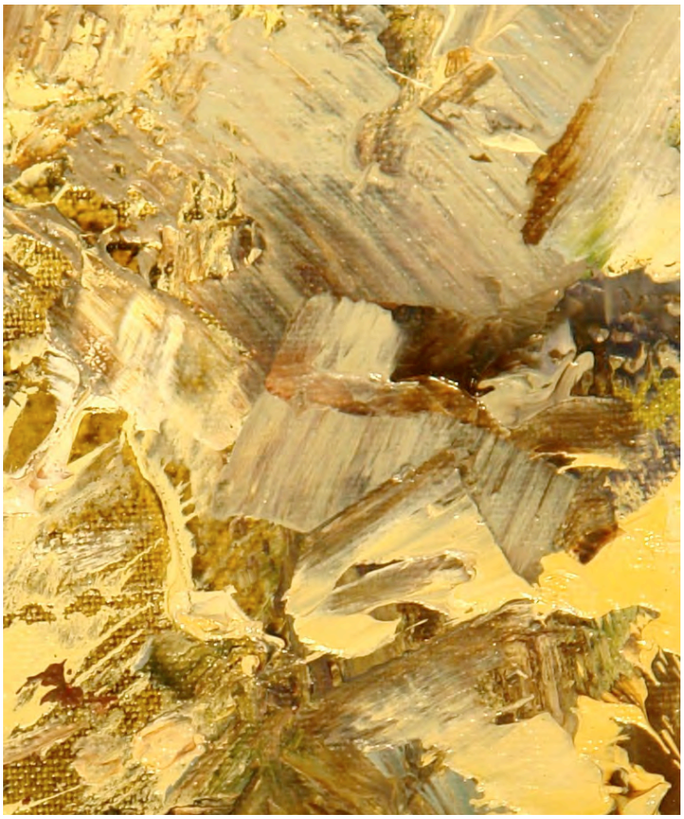

Verf.

19, Flip Drukker, 120 x 150 mm.

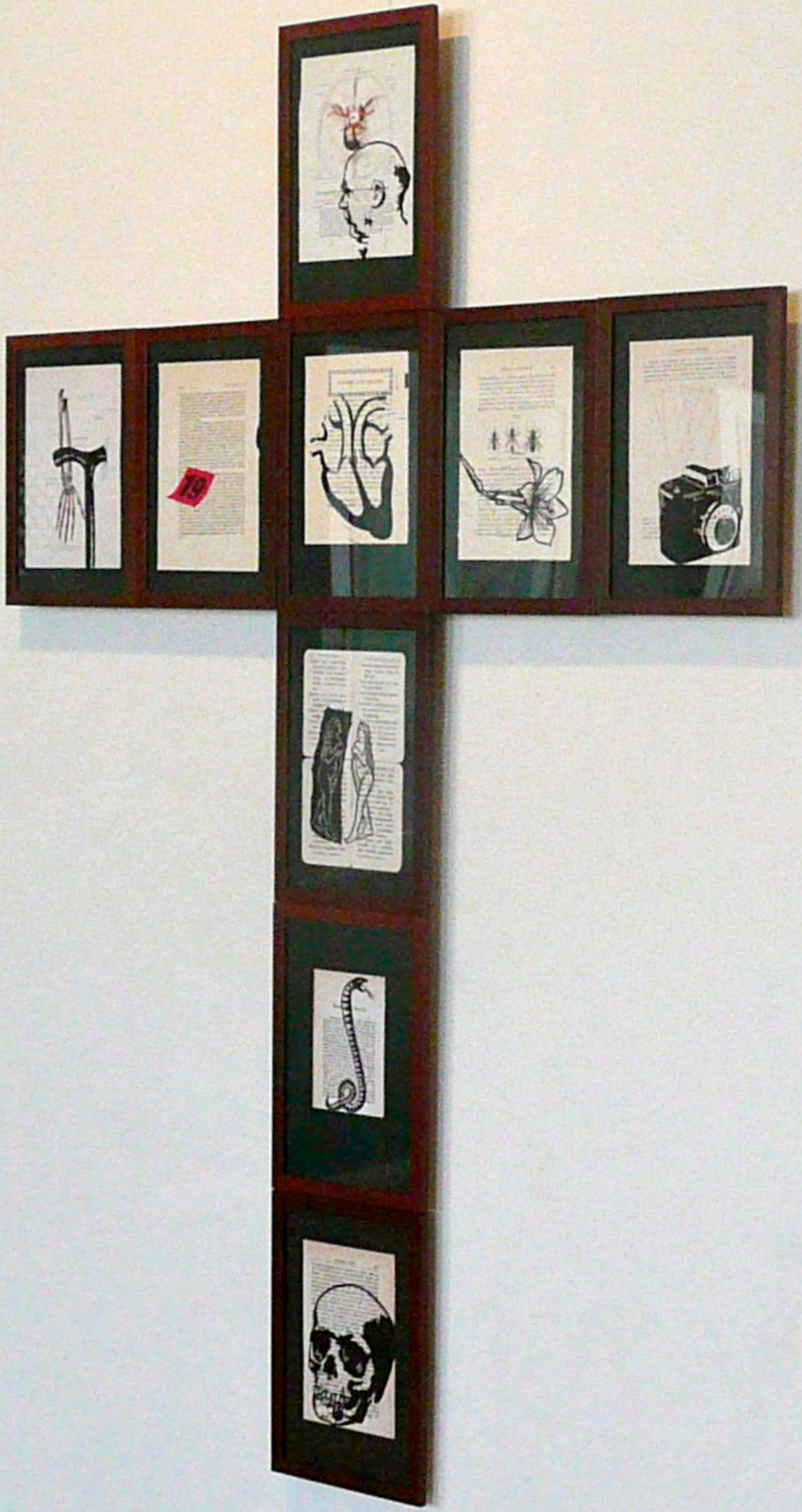
19

Schoenmakersperk Leeuwarden. Jaren ‘90.

Koest en vredig

Een beeldenroute door Drenthe is mij niet bekend. Ook een dodenrit langs graven en urnen van prominente Drenten is er niet. Hier en daar is op een sokkel een schrijver te vinden. Hans Heyting in Borger, Jan Naarding in Sleen. In Emmen staat een bronzen borstbeeld van oud-kantonrechter Mr. W.W. Van Haersma Buma ten toon. Coevorden gedenkt Van Heutz. Vasalis wordt in Roden meerdere malen vereerd met abstracte beelden. Dichter Vasalis wilde geen borstbeeld in de openbare ruimte. In Erica staan glimmende turfgravers achter de snackbar aan de Havenstraat. In de Monden De turfgraver en De landbouwer. Binnenskamers zijn beelden van, Andrijana Martinovic, abstract werk van Evert van Fucht, Flip Drukker, van de familie Van Dülmen Krumpelman, Mariet Schedler, van Cindy Sprokel ... Cultuur in Drenthe; woest en ledig.

Kunst als uiting van onderbuikgevoelens. Wat is geschikter dan klei om Adam en Eva en wilde en tamme dieren mee te boetseren? Klei als verbinding tussen innerlijke woelingen en uiterlijke expressie. Klei als interface tussen het zielenleven en de dagelijkse werkelijkheid, tussen fantasie en realiteit. Klei voor vormgeving van gedachten, gevoelens, tegenstrijdigheden, angsten, van onbegrepen en nog onbewuste prettige opvattingen. Sculpturen geven een kijk op verrassende en soms beangstigende drijfveren.
Boetseren, beitelen en vilten heeft een rustgevend effect, net als zingen, musiceren, schilderen en schrijven. De innerlijke drang vindt een uitweg in een lied, in een literair beeld of in beeldende literatuur. Oh; dit hield me bezig? Ambachtelijkheid, vakkennis, persoonlijkheid, karakter, motivatie en leefomgeving zijn aan het kunstwerk af te lezen; voor wie wil leren kijken.
Bij leden van het Drents Schilders Genootschap vind ik geen beelden van borsten, brede heupen en geen verwijzingen naar voortplanting. Vrouwen domineren kunst in keramiek, brons en klei. Vogels, zoogdieren, reptielen, amfibieën, vissen en mythologisch gemuteerde mensen als boodschappers van het rijke innerlijk. Vervormde bustes, koppen, vogels, draken als expressie van de huidige tijd. Seks heeft, ver van kunst, terecht onderdak gevonden in marketing, mode, film en *modern music*. Erotiek en voortplanting zijn, heel bevredigend, uit regioliteratuur en beeldende kunst verdwenen; deze paleolithische startkwaliteiten hebben – helaas – plaatsgemaakt voor kindertrauma's, persoonlijke angsten en relationele conflicten.

I. Dwerg
De "Dwerg" maakt zijn theatrale entree met een wilde arpeggio-versiering van de klarinetten, fagotten en lage strijkers. Het gaat om een misvormd schepsel in de gedaante van een houten notenkraker als kerstgeschenk voor een kind. De notenkraker beweegt zich kreupel en verdacht voort met de nodige pauzes en bezit een zonderling schrijnende persoonlijkheid, veroorzaakt door glissandi van de strijkers en houtblazers.

Onbekende kunstenares, Peize.

‘Wat zie je Kasper?’ vraag ik.

‘Een collage met een blauwe zweem,’ zegt Kasper. ‘En verder kun je zien wat je wilt zien. Ik houd me bij de feiten.’
‘De fenomenen,’ zeg ik.
‘Fenomenologie is jouw kindje.’
Ik zwijg.
‘Een damasten kleed met zaden van dahlia’s *at random* verspreid. Ware grootte. Bruingele vliezen met een zwarte kern als begin van een nieuwe bloem, een nieuw begin met een unieke genetische code.’
‘Net als mensen.’
‘Over het kleed en de zaden uitgeknipte foto’s met afbeeldingen van plattegronden van tuinen, of huizen, misschien fragmenten van een echofoto van een ongeboren kind.’
‘Interpretatie,’ zeg ik.
‘Elk het eigen verhaal,’ zegt Kasper. ‘De opliggende collage heeft de vorm van een bloem, een dahlia. Wie wil kan er de letter A in zien.’
‘Van Alpha en Omega,’ bedoel je dat?’
‘Ik bedoel niets,’ zegt Kasper. Mijn hond laat volgen: ‘Fusion betekent samensmelting ...’
‘Een handvat voor het eigen verhaal,’ zeg ik.

‘En de stapelaar?’

‘Voel maar,’ zegt Kasper.
‘Vilt, metaal en een houten stander.’
‘Paars, geel, groen.’
‘Gedraaide vilten stroken.’
‘Voorzichtig.’
Hoe meer je stapelt, hoe groter de kans
dat de toren inzakt.’
‘Je eigen verhaal.’

Fusion 2019. Anna Dijk. 18 x 24 cm.

De stapelaar. 2019, vilt, kopergaas, hout. Meta Geerts. 35 x 65 cm.

NIEUWE
EENHEID
NIEUWE
KRACHT
€ 100.000,-

Culturele Prijs Drenthe 2022, Atlas theater Emmen.
Siemen Dijkstra.

Kunstgenot

Grottekeningen, gebrandschilderde kerkramen, heiligenbeelden, wagenspelen, kostuumdrama's, standbeelden, herdenkingsmonumenten vertellen hun verhaal. De kunstenaar is de troubadour, de klepper, de verteller, zoals de romanschrijver een verhalenverteller is. Er is een begin en er is een staart. Tussenin beweegt het lijf. Beeldende literatuur en vroege – Gregoriaanse – muziek was en is afgestemd op een passieve consumerende lezer, luisteraar en kijker. De wereld verklaard voor leken. Kunstenaar waren niet zelden afhankelijk van de clerus; voor hen gold: wiens brood men eet, diens woord men spreekt. Religies verklaarden de hemel en de aarde voor leken. Tot de Verlichting roet (C) in het diner gooide. Wetenschappers verklaarden de wereld door twijfel te zaaien. Chaos en onzekerheid was de oogst.
In beeldende kunst verdwenen de obligate taferelen, al bleven er schilderijen van heidelandschappen en kon wie wilde, zich verlustigen aan zee-schilderijen. Arcadië voor rustzoekers, mooi voor boven het hoofdeinde van het bed.
Symbolisten, surrealisten, quasi-realisten, de schilders van CoBrA, Mondriaan, Van der Does en volgers vertelden geen obligaat verhaal. In de literatuur kwamen verhalenvertellers als Maarten Biesheuvel en Belcampo, Dadaïsten, vijftigers en experimentele dichters. Kijk maar, er staat niet wat er staat. Rollen werden omgekeerd. De vraag luidde: 'Wat heeft de schrijver bedoeld?'
Die vraag was in den beginne retorisch. De antwoorden waren in naslagwerken te vinden, of de schrijver en kunstenaar gaven zelf uitleg. De antwoorden zijn heden ten dage te vinden in de talrijke recensies van theatervoorstellingen, boeken, tentoonstellingen, films, en in muziekbesprekingen. Wie het antwoord nog niet weet kan terecht bij diepte-interviews, publieke biechten en biografieën van kunstenaars en schrijvers. Alle literaire - en kunstenaarszielen in de kleren van de keizer.
Wie geen boodschap heeft aan uitleg door deskundigen kan naar een beeld kijken en zelf het verhaal verzinnen. Ieder kan zijn/haar/hen rol in een roman kiezen en uitspelen.
In de (vak)literatuur heet dat een episch schilderij, een episch borstbeeld, een epische landschapskunstige omgeving, een episch gedicht, een epische roman. Alles geleend van het epos; vertelling uit de oudheid. Ieder zijn/haar/hen eigen auteur. Elke kunstuiting is een vorm van episch huiswerk: wat vind ik hiervan? Waardoor raakt dit schilderij me, of waardoor mis ik aansluiting? Waardoor leg ik dit boek na drie pagina's opzij? Wat maakt dit verhaal tot een epische vriend(in)?

In 1843 bezocht Berend-oom, wethouder in een Drents dorp, met zijn twee neven het Trippenhuis; de voorganger van het Rijksmuseum. Hier volgen zijn bevindingen. Wat is er veranderd? Wat is hetzelfde gebleven?

Het drietal brengt een uitgebreid bezoek aan het Trippenhuis met veel schilderijen uit de Gouden Eeuw. De kunst wordt van deskundig commentaar voorzien. Oom krijgt een aanvaring met de suppoost over de paraplu die hij mee naar binnen wil nemen. Na afloop van het bezoek tafelen ze bij Peter. Oom eet alles wat de pot schaft, en zelfs meer dan dat. De Drent als liefhebber van de verfijnde keuken. Heel veel, als het maar heel veel is.

Schuttersmaaltijd

Kunstgenot. Daar hebben wij een onvoorzigtig woord gebruikt! Wat zal het den lezer tegenvallen, als wij nu de indrukken, die wij ondervonden, te midden van de schoonste voortbrengselen der oude kunst, gaan schetsen! Hoeveel zal er onvermeld blijven, waar anderen, die bevoegder kunstregters zijn, bladzijden zonder tal over zouden vullen en aan hoe menig stuk van minder allooi zal ons oog zich vergapen, dat door de mannen van het vak met haast dezelfde minachting (of wat daarnaar zweemt) voorbijgegaan wordt, als de hondewagen door de diligence of de trekschuit door den spoortrein.

Maar eilaas! we komen uit Drenthe en hebben daar geen andere echte meesterstukken onder oogen gehad, dan die de grootste Kunstenaar (God van de Natuur) er jaarlijks gratis voor rijk arm en zonder verbod van parapluie of rotting mee te nemen, ten toon stelt, b. v. ongeveer den tijd van pinkster, als het geboomte in zijn spiksplinternieuw groen kleed staat uitgedost en de golvende korenvelden, van bloeijende braam omgeven, in gouden lijsten schijnen gevat, en de weide rondom uw erf bespikkeld is als met duizende oogen, met die gele, als goud glinsterende bloemen, die straks, na heur verwelking, hare ontelbare grijze zaadpluisjes door den gedienstigen wind heinde en veer in het ronde laten wegstuiven. Wij weten er niet van, wat de kunst voor eischen aan hare beoefenaren doet, van geen mengeling van zwart en bruin, licht en schaduw, van geen koloriet en schoonheden van détail en wat er meer termen zijn, die naar het palet en 't penseel ruiken. Voor Oom althans is dat alles, wat ook de taal der Samojeden voor hem is, en hij is al bijster in zijn nopjes, indien b. v. op de platen, aan de gelijkenis van "de Verloren Zoon" ontleend, het geel, waarmede de kappen van diens laarsen zijn afgezet, iets of wat naar het bruine zweemt, althans donker genoeg afsteekt bij het geel van de rijbroek, waarin de ligtzinnige jongeling uit het vaderlijke huis wegreist. De anachronismen, waarvan die kunstprodukten krioelen, hinderen hem in 't minst niet om er al het mogelijke genot bij volle teugen van te smaken. Hij ziet ze over 't hoofd, omdat hij ze niet opmerkt, en wie er hem opmerkzaam op maakt, ergert hem en bederft zijn goede stemming.

Wie ooit over het Trippenhuis iets gelezen heeft, of er van heeft hooren vertellen, die weet, dat als het eerste en voornaamste meesterstuk, aldaar zich beviṇdende, genoemd en geroemd wordt de "Schuttersmaaltijd" van Bartholomeus van der Helst.

Van de duizend bezoekers van 't museum rigten ongetwijfeld negenhonderd-negenennegentig derwaarts het eerst hunne blikken en schreden, en geenszins is het dus vreemd, dat wij uit navolging van anderen hetzelfde deden. Juist ook een stuk, dat eens ongepolijsten Drenthenaars aandacht moet boeijen, omdat het zoo geheel uit het leven gegrepen en op het doek overgebragt is, met beelden, ten voeten uit, rijkelijk beladen, en verder gestoffeerd met voorwerpen, ouderwetsch en daarom onbekend genoeg, om nieuwsgierig er bij stil te staan. Ten minste onze brave Oom had daar alleen oogen voor en bekreunde er zich niet in 't minst om, om zich door de beschouwing er van met zijn gedachten te verplaatsen in den tijd, waarop dit kunstjuweel betrekking heeft, of bij de gelegenheid, waaraan het zijn ontstaan heeft te danken. Hij vroeg er niet naar, waarom die maaltijd gehouden was en dacht er, toen hij de dertig krachtige beelden met naauwkeurigheid monsterde, tot op de plooijen van hunne prachtige halskragen en 't borduursel hunner zwierige draagbanden, volstrekt niet aan, hoe men in die anders eenvoudige dagen er toe kwam, om zulk eene voorbeeldelooze tafelweelde ten toon te spreiden, en of er ook in bijzondere tijdsomstandigheden iets ware, waardoor deze geregtvaardigd kon worden.

Besef had hij er niet van, dat het gevoel van vrijheid en de blijdschap over eenen vrede, die in een strijd van tachtig jaren bevochten en nu eervol den vernederden vijand afgedwongen was, dezen bekerenden mannen die kracht en dat karakter uit de forsche trekken van 't gelaat deden spreken, die onwillekeurig achting voor hen inboezemen en er den begaafden kunstenaar en zijn werk haast bij laten vergeten.

"Dat geit daor lustig toe, dat döttet," was Ooms eenige, hoewel gansch niet onware opmerking en het scheen er naar, zóó klonk ze, alsof hij ook niet vies er van was mee als gast te hebben mogen aanzitten. Een maaltijd is voor hem toch, wat eene harddraverij is voor den Groninger en een bal voor een achttienjarig meisje.

"En wat hef dén tromslager achter op ziin trommel schreven? Belloone walgt van bloedt: ja Mars vervloekt het daveren Van 't zwangere metaal en 't zwaardt bemint de schee: Dies biedt de dappre Wits aen d'eedele Van Waveren Op 't eeuwige verbondt, den hooren van den vree. "'t Mag – mooi wezen, maor 'k begriip er niet vol van." En meteen had hij den "Steenwijker" voor den dag gehaald, om dat "liedtien," zoo als hij het vierregelig versje van Jan Vos geliefde te titelen, naauwkeurig daarin af te schrijven, als "aordigheid," zei hij, voor onzen meester, die er een heele verzameling van zulke bij- en opschriften van allerlei allooi op nahoudt.

"He, da's jao krek oeze Arend ziin bruer, dat is 't, en den kaerel, met ziin zwarte snorregies, slaogt op 'n prik op Tönnis Baerend oet W."

Of de gelijkenis sprekend was, beslissen wij niet. 't Doet ook niets ter zake:; maar zeker hadde de vereeuwigde maker van 't meesterstuk, zoo hij, tot de levenden wedergekeerd, achter Berend-oom gestaan en diens loftuitingen over enkele bijzonderheden in 't schoone tafereel gehoord had, dezen de hand van vriendschap gereikt, al bleek het er nog geenszins uit, dat de Assessor iets van de eigenlijke strekking en beteekenis van 't geheel had begrepen. De opmerking, dat de degens, waarmee de manhafte schutters waren aangegord, dezelfden schenen te zijn als die, waarmee "oeze burgemeester ziin besse" in den "patriottentiid" het kommando over een geïmproviseerden landstorm had gevoerd, was toch een hulde aan de naauwkeurigheid van Van der Helst's penseel, die door dezen niet met ergernis ware aangenomen, en kwalijk ook zou hij 't als een beleediging opgevat kunnen hebben, dat Berend-oom bijzonderlijk uitweidde in lof over de juistheid en netheid, waarmee de kroezen en kannen der poculerende mannen bewerkt waren, zoodat het was, "krek as of ze leefden." Dergelijke aanmerkingen en meer van 't zelfde allooi zouden den schilder, gelooven we, aangenamer geweest zijn, dan de neuswijsheid van soi-disant kunstkenners, die met ijselijk veel verwaandheid en hoorbaar genoeg, dat ieder in de zaal 't verstaan konde, over de schoonheden van détail, proporties, perspectieven, koloriet en wat des meer zij, snaterden eigenlijk gezegd, naar wij meenen, weinig of geen genot van hunne kunstbeschouwing smaakten. Dat zij in den arbeid van Van der Helst iets te laken of te gispen hadden, kunnen we wel niet juist zeggen; misschien durfden zij ook niet, omdat zulks haast met een heiligschennis gelijk zou staan en te midden van zou vele Amsterdammers, die geen kwaad van "de Schuttersmaaltijd" kunnen hooren spreken, stellig niet ongestraft zou zijn gebleven; – maar toch was alles zoo ijskoud, zoo meetkunstig-afgemeten, zoo prozaïesch, wat ze er van zeiden, en bleek het duidelijk genoeg, dat het heerlijke stuk niet dien indruk op hen voortbragt, dien de groote meester toch zonder twijfel gewild heeft daarmee te maken.

Een Drentsch gemeente-assessor met zijn twee neven op reis naar Amsterdam in 't voorjaar van 1843 Deel II. Harm Boom en Alexander L. Lesturgeon. Pdf op www.nedersaksisch.org

Het Pijpwerk dient aanzien aub

Bovenkerk, Kampen.

Kleine Hein

G.H. Vocks was in Drenthe de enige regionale schrijver met een roomse achtergrond. Deze zoon van een bakker uit Barger-Compascuum schreef in het begin van de 20e eeuw twee regioromans over *coming of age* van Kleine Hein. De romans spelen zich af in het eind van de 19e eeuw. Deel I gaat over de kindertijd in Barger-Compascuum, dorp aan de oever van de rivier de Runde. Veel roomse rituelen met angst en beven voor de Almachtige. Zondebesef en gehoorzaamheid, naast armoede en tegenstellingen rooms-protestant als rode draden in het veen. In Deel II vertrekt Hein naar Emsland. Hij past op de koeien van een Hannoveraanse boer. Met regelmaat komen beschrijvingen voor van de volksaard. De Pruis moet het ontgelden. Ook de Dumme Holländer krijgen ervanlangs. Beeldende kunst komt in de 800 pagina's tweemaal voor. – En dat is vaker dan in andere regioromans uit Drenthe – Deel II opent met de tocht naar de Ems. In een Kneipe hangt een portret van de keizer Wilhelm en van koningin Emma. Op de terugweg naar Barger-Compas bezoekt Hein de Gastwirtschaft opnieuw. Het huis is in verval. De bordjes zijn verhangen. De geschiedenis van Duitsland passeert de revue. De jager schetst een toekomstbeeld van Duitsland. Vocks wist inmiddels wat zich had afgespeeld. Vocks probeerde tevergeefs Deel II tijdens WO II gedrukt te krijgen. Hij hield er een bruine smet aan over. In zijn romans *Kleine Hein* blijkt niets van sympathie met het nationaalsocialisme. *Kleine Hein* is een uitgesponnen schets van leven in de 19e eeuw in het Bourtanger Moor en omstreken vanuit een rooms-katholieke achtergrond. Geen Nobelprijs voor literatuur. Niet voor deze Drent. Een dorpsgenoot maakte dat gemis in de 21e eeuw goed.

Promenade 2
De tweede "Promenade" heeft een lager profiel en begint haast klaaglijk met een hoorn; de melodie wordt door de houtblazers overgenomen, waarna de strijkers de klus afmaken en zorgen voor een mooie overgang...

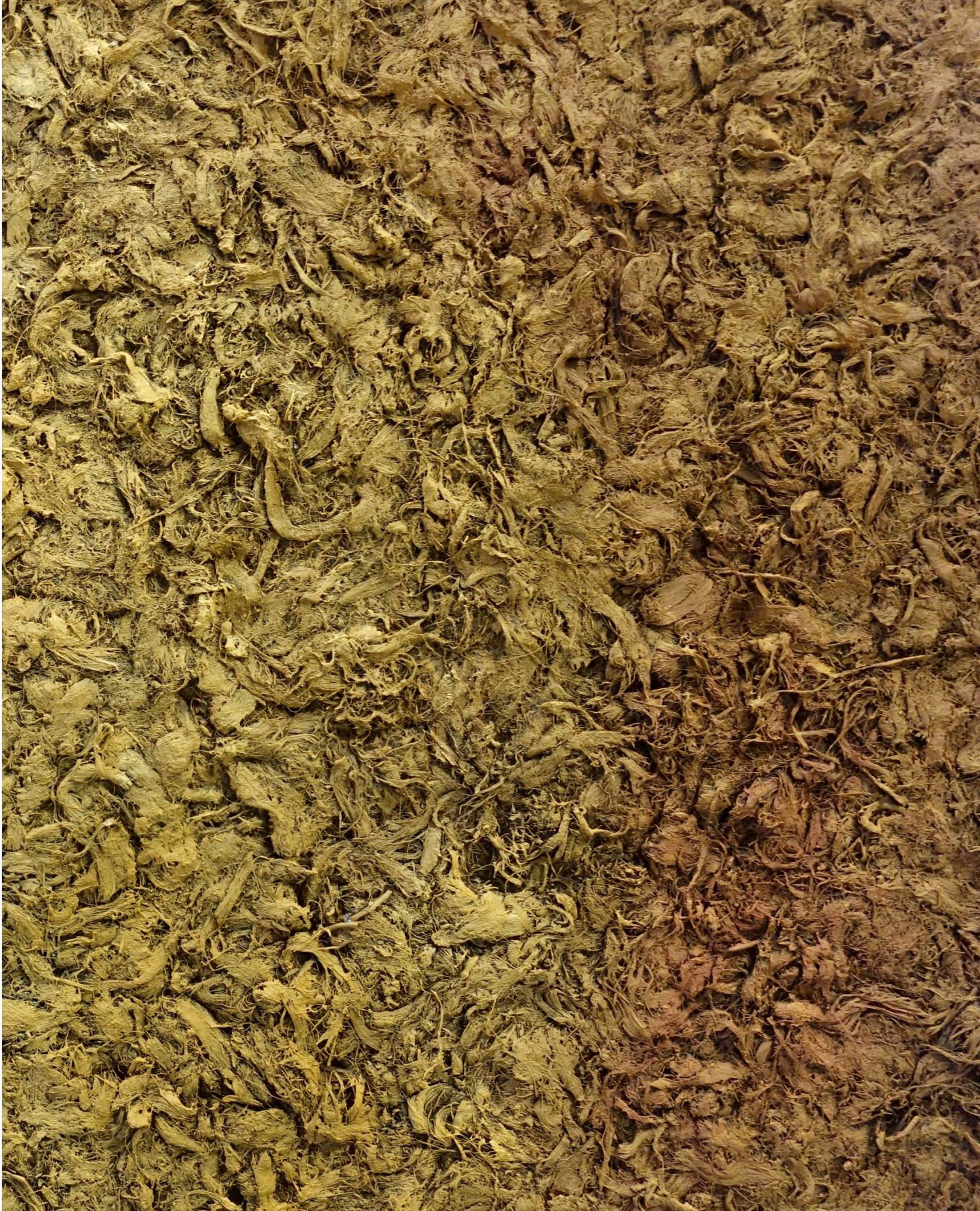

Kleine Hein (fragment)

Als de knecht de drank drinkt gaat de waard weg. Hij kan niet toekijken als een ander drinkt. Even later komt hij terug met een man die een geweer in de ene en een haas in de andere hand houdt! Harm beweert nu... dat die haas van hem is! Hij heeft hem doodgegooid met zijn knuppel...! Wat liegen, denkt Hein, maar hij zegt niets. De jager lacht en bestelt bier. Harm blijft doorzeuren over die haas en eist dat de jager tracteert... Hij mag de haas dan houden ... !
De man blijft lachen en stopt zijn pijp! Harm windt zich meer en meer op. Tenslotte dreigt hij met de Polizei...! Het is in deze tijd verboden om hazen te schieten...! De lach verdwijnt van des jagers gezicht. Hij staat rustig op, neemt zijn geweer, richt het op Harm en zegt kalm: "Jij bent een Pruus. Als jij een goed Hannoveraan was dan zou verraad niet in jouw gedachte komen. Luister nou es even en kijk naar dit dubbelloops geweer. Uit beide lopen schiet ik jou een dikke laag hagel in je donder als jij mij verraadt!!" Harm maakt met beide handen een afwerend gebaar en schreeuwt:
"Nig schieten! Nee, nee, nig van mie. Dei hase is nig van mie. Daal dat geweer!"
"Hol dien bek of ik maak die kapoet," brult de waard, nu hij ziet dat Harm bang is.
De jager laat het geweer zakken en gaat weer rustig zitten. De waard ploft op zijn stoel en legt de kin op zijn borst. Harm neemt een nieuwe pruim en spuwt in het vuur. Hein, die naar de deur was gevlogen, komt terug en neemt bij de tafel plaats, dicht bij de jager. De juffrouw zet koffie. De jager staart naar de portretten aan de wand en zegt tot de juffrouw dat zij naast de portretten van de Keizerlijke familie en de Hollandse koningin (Emma), er eigenlijk nog het portret van een ander vorst moet neerhangen. Het portret van een koning die de eerste plaats toekomt.
De juffrouw weet niet welke koning hij bedoelt. Omdat zij in Duitsland woont hangt het portret van de keizerlijke familie er en daar zij Hollandse van geboorte is en in haar hart Hollandse blijft, heeft zij het portret van haar jonge koningin er naast gehangen.
"Als U dan het portret van de laatste koning van Hannover, George V, op de plaats van de keizerlijke familie hangt, dan is het precies in orde," meent de jager ..... !
"Koning George? Leeft die dan nog? En is die dan nog koning?"
"Neen, koning George leeft niet meer, maar hij heeft nooit afstand gedaan van de kroon van Hannover. Zijn zoon. Ernst August, de tegenwoordige hertog van Cumberland, volgt hem op."
"Dan zouden we die er dus neer moeten hangen?"
"Nee, daar moet ge nog even mee wachten ... !"
"Waarom?"
"Dat wil ik U straks wel zeggen. Eerst moet ge nog wat meer weten van mijn koning die geen bondgenoot wilde zijn van de Pruus. Mijn fiere koning, die zijn hoofd niet wilde buigen voor (keizer) Willem I en nog veel minder voor Bismarck. In 1866 hebben wij de Pruisen bij Langensalsa er geducht van langs gegeven ... ! Maar toen zij almaar versterkingen aanvoerden, moesten wij het tenslotte opgeven. Mijn koning wilde zijn soldaten niet laten afslachten, maar samenwerken met de Pruus wilde hij ook niet !
Hij kende de mentaliteit van de Pruisen uit de geschiedenis en wilde niets met hen te maken hebben. Hij verliet het land maar stond zijn kroon niet af! Hij bleef koning van Hannover. mijn koning ... !! Daarom moet hij daar aan de wand hangen in plaats van de keizer ...!! Doch ik geef gaarne toe dat het gevaarlijk zou zijn, vooral als men verraders vreest."
"Vreest gij dan geen gevaar dat ge zo moedig spreekt over uw Koning,' vraagt de juffrouw "Die mij durft verraden, schiet ik neer." Bij de laatste woorden haalt de jager een portret van zijn koning uit de

binnenzak van zijn jas en vertelt met ontroering in zijn stem: “Mijn koning was blind . ..... Hij miste het licht in zijn ogen, maar met zijn geestesogen zag hij meer dan Willem I en Bismarck samen ... ! Hij was een rechtvaardig vorst, die ons mooie land, rijk en welvarend als Holland, naar eer en geweten bestuurde. Mijn koning hield van zijn volk, had zijn volk lief. Hij maakte geen onderscheid tussen rijk of arm, tussen Evangelisch, Katholiek of Jood. Ofschoon zelf niet Katholiek, verafschuwde hij de praktijken van Von Bismarck. Als men mijn koning zag rijden, naast de geleider, op een mooi, wit paard, dan zou men niet zeggen dat hij blind was. Hij hield de teugels in de handen, doch de man die naast hem reed leidde het paard van zijn vorst aan dunne, zijden koorden. Dat wisten alleen ingewijden. Zo reed mijn koning fier en vrij tussen zijn volk en boog naar weerskanten. Het volk juichte hem toe, zó spontaan als geen ander volk zijn vorst! Maar voor de Pruus heeft hij nooit zijn hoofd gebogen ... !! Dat wilde mijn koning niet ... !” De stem van de verteller stokt even. Hij wrijft met de zakdoek over zijn gezicht ... .. En nu,” gaat hij verder, “nu is zijn land een Duitse provincie ... ! Een wingewest dat ze verarmen, uitbuiten en vernederen ... ! Mijn mooi, rijk land ... ! Wij worden geknecht en gekneveld, gesard en mishandeld door Pruisische ambtenaren! O, ik kan dat niet verdragen ... ! Ik zal mij blijven verzetten! En dan wilde men ons, vier jaar na de overweldiging, in 1870, liefst in de voorste linies plaatsen tegen de Fransen. Ja zeker ... !! Ik, en velen met mij, hebben toen ons geboorteland verlaten. Het gastvrije Holland is nu mijn tweede vaderland... Maar hier in mijn Hannoverland schiet ik al het wild dat ik maar kan raken ..... !! En het kan mij niet schelen of het in of buiten de jachttijd is. Dat stropen hier in mijn land, waar ik niet mag komen, is mijn lust en mijn leven! Eén haas hier door mij geschoten, is mij meer waard dan twee die ik cadeau zou krijgen van een jager met acte, in Holland. Deze mooie haas zou nog leven als hij zo slim was geweest naar de andere kant van de grens te lopen, ook al had ik hem daar onder schot gehad ... “ De stroper kijkt even op en vervolgt:
“Ik weet dat het gevaarlijk is zo te spreken, maar,” - zijn ogen beginnen gevaarlijk te fonkelen, - “ik trotseer dat gevaar! Ik ben nu heimatloos, doch dat is mijn koning ook geweest. Hij vluchtte naar Wenen, ik naar Holland. Mijn koning kwam hier nooit terug, maar ik schiet hier elke dag het wild weg. Hij zou dat met zijn blinde ogen niet gekund hebben, maar zolang mijn benen mij kunnen dragen en mijn handen en ogen mij in staat stellen te schieten, blijf ik dat doen ..... !!”
De stroper bergt het portret zorgvuldig weg, plaatst zijn ellebogen op tafel, doet de handen voor zijn gezicht en zwijgt. Door de stilte wordt de waard wakker. Harm, die evenals de herbergier is ingedut, blijft doorslapen. Hein en de juffrouw hebben met grote spanning geluisterd.

Slothoofdstuk

“Nee, zeker nièt,” lacht de man nu. “Ik wil je alleen maar duidelijk maken dat ik geen enkele hulp wens bij mijn stropen; noch van een hond. noch van een mens. Als die haas de Hollandse grens overkomt dan is hij vrij en veilig. Dat was ik ook toen ik uit mijn land moest vluchten, naar Holland. In Holland schiet ik geen wild. Alleen hier, waar ik niet mag komen.”
“O ja. ik herinner mie nog dat ie dat toen ok vertelden in de herberg, ie weet wel, bie die dikke Duutser en zien Hollandse vrouw. Die vrouw is terug gaon naor Holland en die man is overleden, hè?”
“Hoe weet jij dat; wie vertelde je dat?”
Hein vertelt hoe vreemd hij nu werd ontvangen in hetzelfde huis waar ze elkaar een jaar geleden troffen. De stroper haalt uit de binnenzak van zijn jas een boterham en geeft hem aan Hein. “Ga zitten en eet,” zegt hij. Hein twijfelt er niet aan dat deze resolute man weet wat hij wil en meent wat hij zegt. Derhalve neemt hij de boterham dankbaar aan en deelt hem met Bruno. De stroper is gaan zitten en legt zijn geweer naast zich neer. Bruno ligt naast Hein. De man vertelt, terwijl hij over de grote veenvlakte tuurt, dat de vrouw van die dikke herbergier naar Holland is gevlucht omdat zij zich hier niet meer veilig voelde!
“O nee? waorumme dan niet?” vraagt Hein verwonderd.

“Ja jongen, daar ben ik eigenlijk de aanleidende oorzaak van,” zegt de man met enige ontroering in zijn stem. “Weet je nog dat ik tegen haar zeide dat naast het portret van jullie jonge Koningin Wilhelmina. eigenlijk moest hangen het portret van onze laatste koning van Hannover en niet dat van de Duitse keizerlijke familie?”
“.. O jao, dat weet ik nog zo best; wat zul dat dan?”
Bij een later bezoek vroeg zij mij om een portret van mijn koning. Ik gaf het haar; zij liet het inlijsten en hing het aan de wand, maar. . . . . de verrader slaapt niet! Zij was niet voorzichtig genoeg. Dat verraad werd echter bekend vóór de politie haar kon einsperren voor ..... majesteitsschennis!! Ze geloofde wel niet dat zij ooit iets ten nadele van de keizer gezegd had, maar was er toch van overtuigd dat ze haar zouden straffen. Ik achtte het als een plicht haar te helpen bij de ontvluchting; toen de Polizei kwam om haar op te halen zat ze veilig bij mij thuis over de grens! Al mijn huisgenoten hebben geholpen.”
“O, zit dat zo,” zegt Hein, terwijl hij het laatste stukje boterham in de mond steekt ... “En heur man dan?”
“Die was een paar maanden voordien reeds aan delirium tremens gestorven.”
“O, juust, nou begriep ik het. Ik wol ok al zeggen dat ze hum toch zo maor niet in de steek mocht laoten.”
“Neen, natuurlijk niet. Zij heeft hem tot het laatst toe bijgestaan en zo goed mogelijk verzorgd. Haar taak was een bovenmenselijke. De laatste week voor zijn dood heeft ze nog een zuster laten komen. Zij heeft een ellendig leven gehad bij die man, maar zij was buitengewoon flink.”
“Jao hè? En is zij nou naor heur familie in Holland gaon. En hef ze het portret van joen köning ok mit nomen?”
“Nadat ze eerst enige weken bij ons is gebleven om uit te rusten heeft mijn vrouw haar weggebracht naar haar familie. Haar spullen heb ik nog zoveel mogelijk aan de man weten te brengen; het huis was niet haar eigendom. Of ze het portret van de koning van Hannover meegenomen heeft weet ik niet, maar dat van jouw jonge koningin zeer zeker wel. Dat van de Duitse keizer heeft ze verscheurd! In Duitsland is zij nooit gelukkig geweest, dat kwam ook doordat haar man zo verschrikkelijk dronk en ..... ze hadden geen kinderen!”
“Maor ik begriep niet dat zij die kerel hebben wol; zij is zo’n flinke vrouw en hij was zo’n zoeplappe van een vent.”
“Ja jongen, de Liebesgott ‘Amor’ doet soms wonderlijke dingen, daar zal ik met jou maar niet over praten ..... “
“In elk geval kunnen de Duutse Polizei en de Duutse keizer naor heur fluiten, daor bin ik bliede um.”
“De Duitse keizer zal zijn trekken nog wel eens thuis krijgen. Wacht maar. Ik heb mij laten voorspellen dat hij eens uit zijn eigen land zal moeten vluchten en dan zijn tijd moet slijten met houthakken ..... . (In Doorn. gs)
“Ho ho! Een keizer holthakken! Daor zal hij niet veul van terecht brengen, denk ik. Nee, dat geleuf ik toch niet. Duutsland is zo groot en zo stark. En de keizer is zo machtig, wil ie van hum nou een holthakker maken? Ik denk dat ie dat nou maar zo zegt umdat ie de pest an hum hebt.”
“Ik geloof in die voorspelling en hoop nog te beleven dat ze werkelijkheid wordt.”
“Neem mie niet kwaoluk, maor dat gun ik hum toch niet. Een keizer holthakken; nee dat is toch gien wark veur een keizer.”
“Jij hebt ook geen reden om hem dat te gunnen, maar ik wel. Ik geloof ook niet dat de Duitse keizer Holland zal bezetten en tiranniseren, zoals hij mijn volk dat doet. Hij heeft, zoals alle staatshoofden, veel respect voor jouw land en vooral ook voor jouw koningin. Maar ik zeg je dat de tijd komt - en ik hoop dat wij het nog beleven - dat de keizer zijn klein domein

zal kunnen overzien en het in enige minuten kan rondwandelen, Maar nu moet je niet denken dat daarmee dan ook de oorlogszuchtige Pruis van het toneel verdwenen is. Neen, de Pruisen zullen dan een ander machtswellusteling op de troon plaatsen, die harder en wreder is dan al de keizers en koningen. Een man die de hulp van alle duivels zal inroepen om Europa en de wereld te vernietigen! Die de Pruisen, en allen die er dezelfde mentaliteit op nahouden, zal laten brullen: Sieg! Sieg! Sieg! En het bloed zal stromen over de straten. Niet alleen soldatenbloed, maar ook het bloed van de burgers; van de vrouwen en kinderen! God kome ons te hulp als deze Beëlzebub en zijn trawanten jaren lang de schepter zwaaien. Als Pruisische plompe hielen de volkeren trachten dood te trappen!"
"O! o! Wat griezelig is dat! Ik ril d'r van," zegt Hein, terwijl hij opstaat om te vertrekken.
"O, denk niet dat zij hun doel zullen bereiken, jongen. God zal ons helpen. Uit alle windstreken zullen moedige mannen komen opdagen. Zij zullen de duivels terugdrijven en verpletteren in hun eigen land. De bevrijders zullen doordringen tot in het hart van Pruisen en daar hun eisen stellen. En dan jongen' - de man spreekt met verheffing van stem - "dan zal het zaak zijn om de vredesvoorwaarden dusdanig te stellen dat ze nooit weer de gelegenheid krijgen om hun hielen te laten neerploffen op een vreedzaam volk. Ik hoop dat nog te beleven. Ik hoop dan frank en vrij terug te kunnen keren naar mijn geboorteplaats en daar mijn laatste levensjaren door te brengen in vrede, vrijheid en geluk ..... Eerst zullen we moeten vechten voor vrijheid en recht! Daarna zullen wij de Pruisen moeten opvoeden tot een vredelievend volk! Dan pas kunnen wij hen opnemen in een grote federale bond, waar alle goedwillende volkeren zich bij aansluiten, want wij mogen onze vijanden niet eeuwig blijven haten. Ga nu naar huis, jongen, wees blij en gelukkig ....."
De stroper grijpt zijn geweer en gaat met opgeheven hoofd, rondspeurend naar wild, over de verlaten, braakliggende veenvlakte in de richting van de grens .....

‘Kasper wat zie je?’

‘Je wilt graag horen dat de afbeelding *De negerhut van oom Tom* voorstelt. Ik zeg dat niet. Te goedkoop, obligaat als je dat liever hebt. Nee, geen taalspelletjes voor mij.
Als je wilt kun je het katoen voelen. De kenner weet gelijk dat het doek in een Twentse Stoomdrukkerij is gemaakt en bedrukt. Village Bamiliké met meerdere huizen. De verhoudingen zijn zoek. De hutten zijn veel te groot voor de vrouwen bij de ingang. De onderkomens lijken eerder paddenstoelen voor kabouters. Slechts één deur, geen ramen te ontwaren. Op de voorgrond een varkentje dat lijkt op Bruintje Beer.
Op palen staan spiekers, het Afrikaanse equivalent van een Saksische voorraadschuur. Op palen tegen vraat.’

‘Hier, neem de beeldjes van man en vrouw. Je kunt ruiken, proeven en voelen. Hout is warm.
Man en vrouw dragen dezelfde last. Enkel hun geslacht wordt bedekt door een raffia voorschoot. Vertrouwd als ze zijn met naakte lichamen. Ze zijn geknield, eerder om te mediteren dan om te bidden.’

Les Longo habitent la rue qui mène à la grande plantation d’hévéa. Leur maison est une grande case en terre cuite, récemment blanchie à la chaux; entourée d’une clôture de piquets. Au fond de la cour, une cuisine. Dehors l’obscurité est totale à part quelques rais de lumière qui filtrent de la case jusque dans la cour. Sur le seuil un chien malingre, à la queue coupée, somnole; la tête entre les pattes, il reste indifferent aux éclats de voix qui proviennent de la case, comme si cette scène faisait partie des habitudes de la maison.

Houtsnijwerk Kameroen. 25 cm. hoog.

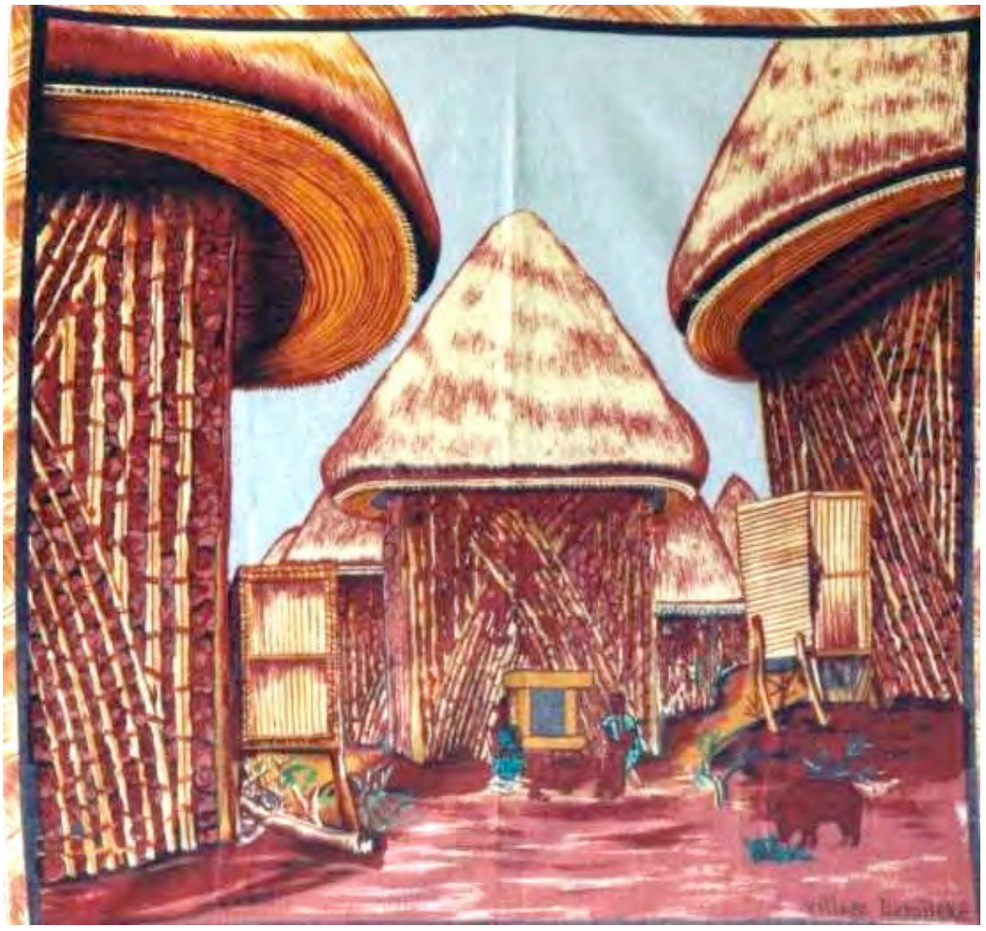

Village Bamiliké, bedrukt katoen, 150 x 150 cm.

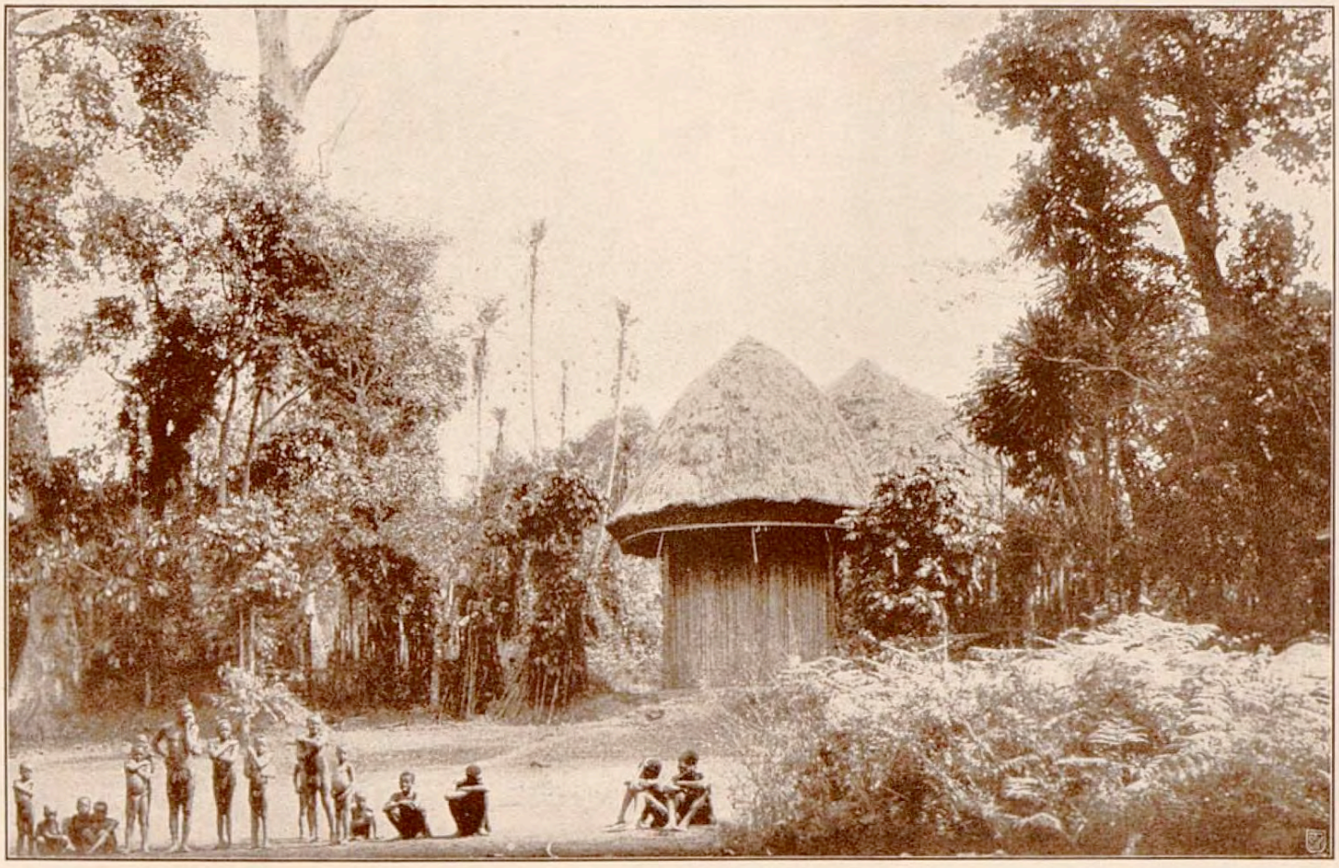

Dorf im Bana-Bezirk

Der Weg von Dschang hierher führte bergauf und bergab, durch Ölpalmenhaine in weiten Senken, und besonders am letzten Tag durch ein überraschend angebautes Land, in dem die Gehöfte weit verstreut liegen. Die Leute von Bana wohnen nicht in geschlossenen Ortschaften wie die Waldlandneger, sondern nach der Weise des Graslandes hat jeder Mann sich sein Gehöft, dasaus dem größeren Männerhaus und mehreren kleineren Weiberhäusern besteht, einzeln und abgesondert von den anderen gebaut. Alle Häuser zeigen quadratischen Grundriß; die aus Palmenrippen zusammengebundenen Wände sind ganz und gar mit dem roten Laterit beworfen. Meist sind sie höher als breit, und die Tür, die einzige Öffnung des Hauses, ist etwa 0,5 m über dem Boden angebracht. Einzelne Häuser sind winzig; es gibt solche von nur 2 m im Geviert, die Tür darin ist dann nur 1 m hoch und 0,5 m breit. Bei allen ist das Dach hoch und spitz, ringsum weitvorspringend, gedeckt mit schweren Grasmassen. Wie große Pilze nehmen sich solche Häuser manchmal aus unter riesigen, lichtgrünen Blättern der Mehlbananen, die in kleinen Hainen jedes Gehöft umgeben. (1911)

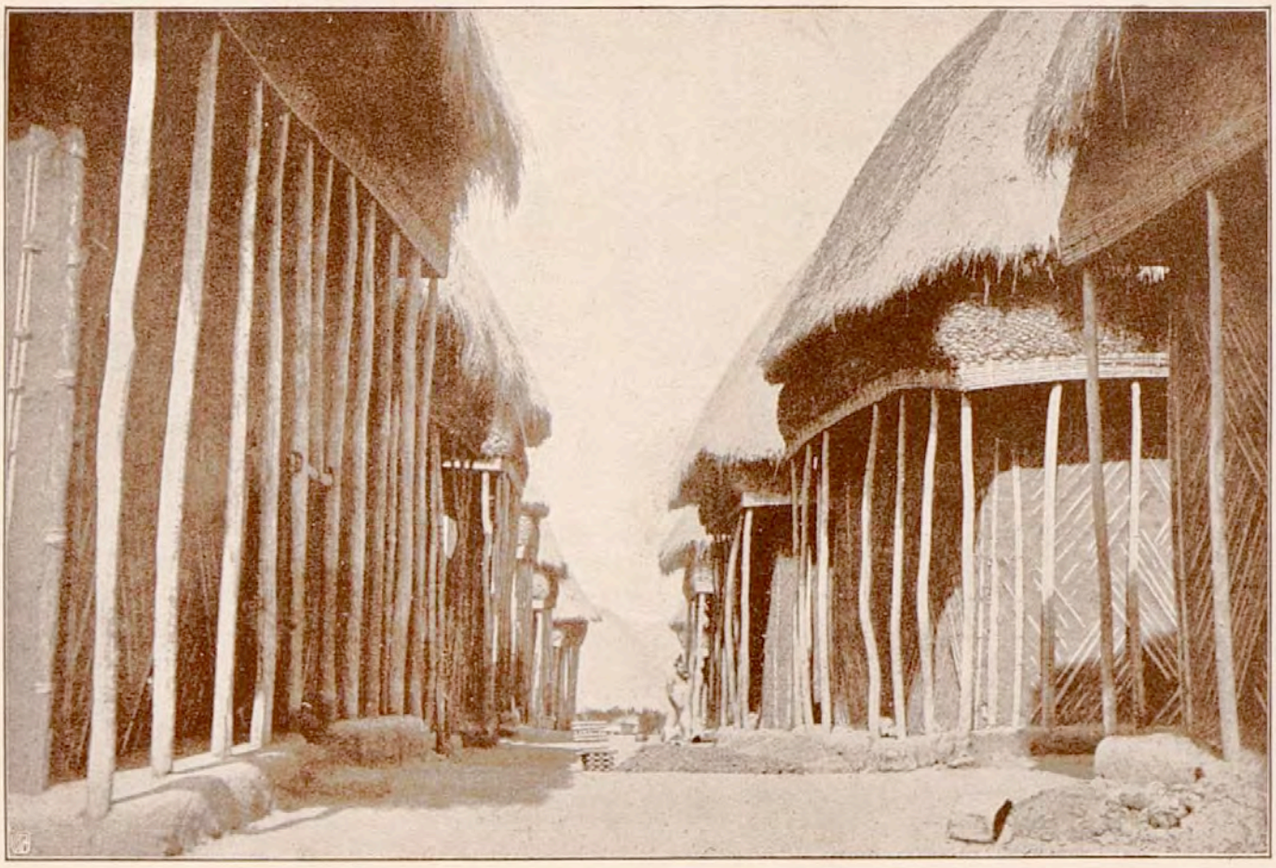

Weiberstadt in Bamum

Hier oben im Grasland überraschen die Häuser der Eingeborenen zunächst durch ihre Höhe. Schon der Unterbau mit quadratischem Grundriß ist erheblich höher als breit, und oben darauf thront dannnoch ein hohes, massiges Dach von Pyramidenform mit abgerundeten Ecken, das weit über den Unterbau vorragt und fast wie ein großer, schaltender Hut aussieht. Es ist mit schweren Massen trockenen Grases gedeckt. (1911)

1970. Sluiskade Groningen.

Het oude kasteel

Eenmaal mocht ik in de gymzaal optreden en een lied zingen in een blijspel. *Drie schuintamboers die kwamen uit het oosten, Rom Bom*. Het was geen doorslaand succes. Mijn enige mijlpaal was in die jaren een venijnig stukje in de schoolkrant – *Het Binnenhof* – waarin ik onder schuilnaam kliekvorming bij cultuur op school aan de kaak stelde. Vriendjespolitiek bij de keuze van zangers, muzikanten, toneelspelers. Via de prikborden werd ik anoniem bedreigd. Na een kwartier zong mijn naam door de schoolkliek. Jaren zestig.
Ik hoorde een interview met een hoorspelacteur. De verslaggever van dienst vroeg: "Waarom spreken jullie altijd met vervormde stemmen in een hoorspel?"
De acteur met geaffecteerde en verhoogde stem: "Hoe bedoel U?"
Als een praatprogramma me overvalt denk ik gelijk aan die grap. "Kun je ook gewoon praten?" vraag ik. "Hoe bedoel u?"
Toneel is niet aan mij besteed. Ik blijf, malgré moi, een buitenstaander. Ik leef niet mee. Ik kijk naar de ophanging van de gordijnen, de plek van de lampen, de stabiliteit van decors. Mijn oog valt op lege kopjes, waaruit koffie wordt gedronken. Toneel blijft voor mij toneel, net zo onecht als het dagelijks leven. Soms zie ik in het voorbijgaan series op tv. Nooit weet ik waar het verhaal overgaat. Ik tel de lengte van de shots (rond de 3 seconden), volg de beweging van de rijdende camera (telkens na gemiddeld 2 stationaire shots). Ik tel inzoomende shots en uitzoomende shots. Als meer dan 2 mannen of meer dan 2 vrouwen meedoen weet ik na vijf minuten niet meer wie wie is. Als ik een zanger of zangeres zie, let ik op het gebit. – Bij de schoolopera zat ik op de eerste rij. De dame op het toneel had een diep decolleté. Opera en operette heeft bij mij deze vroeg vastgezette associatie. Ik vroeg minnaressen met voluptueuze uitrusting telkens of ze voor mij wilden zingen voor het tot daden kwam. De daden schoten er na die vraag nogal eens bij in. Ik zong *Drie schuintamboers van je rombom bom*. Dat maakte de aanloop niet beter. Ik klaag niet. Ik lees liever een boek, ik schrijf liever een boek dan me aan toneel en film bloot te stellen.

II Het oude kasteel
naar het nostalgieke "Het oude kasteel" (Il vecchio castello)" in aquarelvorm, waarvoor een troubadour staat, die een melancholieke serenade brengt. Hier wordt deze gespeeld door een solosaxofoon, die dat doet zoals alleen een fijnzinnig Frans colorist dat kan invullen: zonder een zweem van vulgariteit.

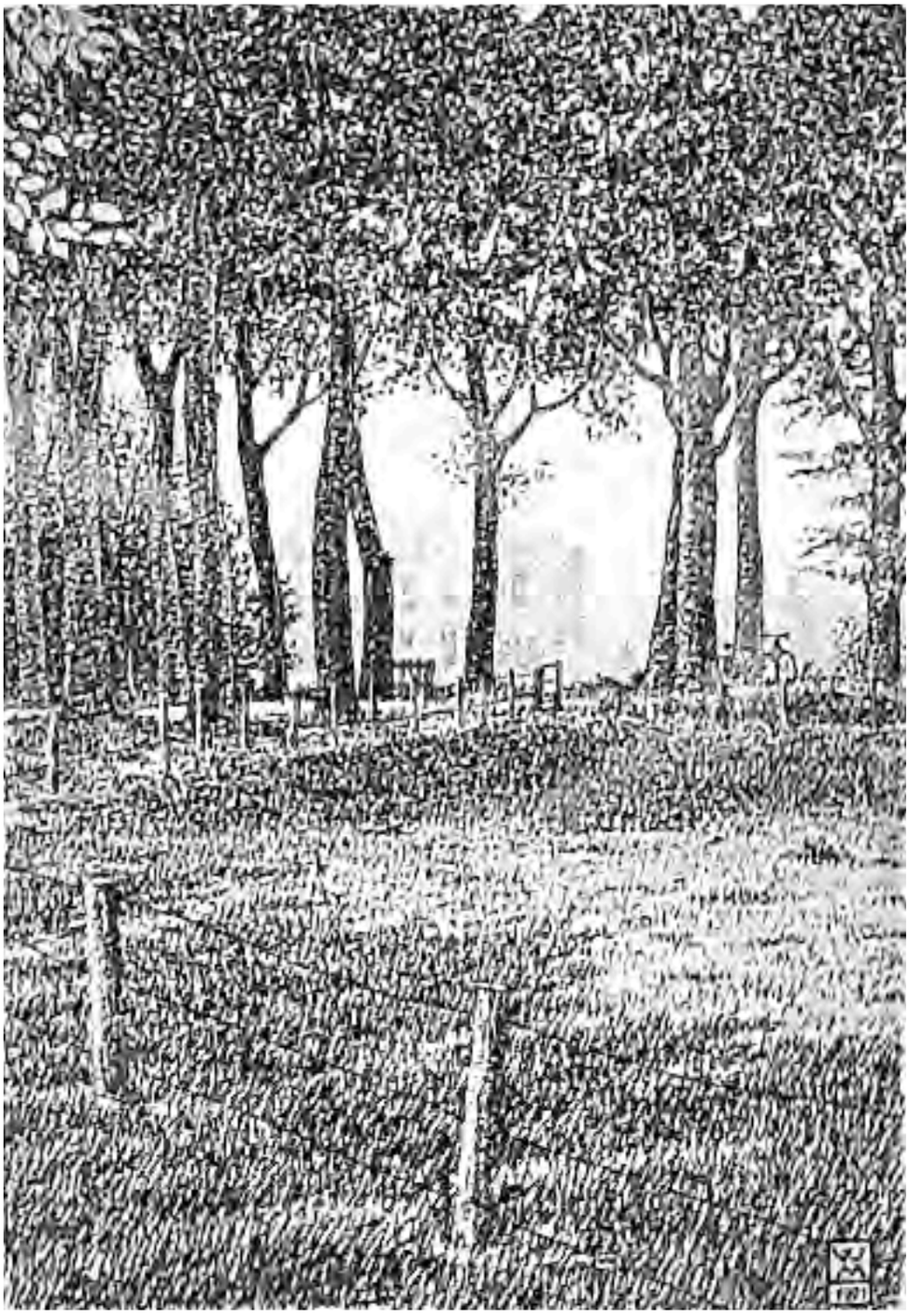

Ets, Wim van der Meij. 60 x 100 mm.

Il y a un Dieu des artistes

Dertiende tooneel – Bakker, Jeanne en Kruger

Bakker: Wij kunnen rijk en beroemd worden; Power staat beneden met eene introductie van Karel Hopman. (*Hij gaat naar zijn ezel.*)
Kruger: Waarom liet je hem niet dadelijk naar boven komen?
Bakker: Ik zei, ik zal eens gaan kijken of je er wel bent, ik wil mijn schilderij eerst eens goed zetten.
Kruger: Ga nu terug, toe gauw.
Bakker: Och dat heeft zoo'n haast niet; 't licht moet goed vallen, nog een tikje voorover; ja die Amerikanen hebben kijk; zoo doet het goed.
Kruger: Ga nu, de man loopt anders weg.
Bakker: Hij heeft ons net zoo goed noodig als wij hem; goede kunst ligt niet opgeschept; 't doet goed, ik ga hem halen (*Hij neuriet.*). Il y a un Dieu des Artistes.

...

Vijftiende tooneel – Delvos, Blitz, Jeanne, Kruger, Bakker en Power

Delvos: Ik heb mij nooit aan zulke schandelijke dingen schuldig gemaakt, mijnheer Power; ik mag mij een gentleman noemen, die …..
Power: Ik zal U bewijzen dat ik een gentleman ben. Mr. Kruger, ik ontsla U van de verplichting eene naaktstudie van Uw meisje voor mij te maken. Goodby. (*Power af*)
Delvos: Die man heeft zijn cachet verloren. Ik ga een souper bestellen. Blitz, Bakker, jelui blijven toch? (*Blitz en Bakker knikken van ja.*)
Blitz: Heel gaarne, we zullen drinken op Uw succes in de zaken.
Bakker: Dat is aardig, een souper (*Hij neuriet.*) Il y a un Dieu des Artistes.

Ch.t Rochussen get. op steen. Lith. v. Emrik & Binger Haarlem.

TOONEELSPELERS UIT DE NEGENDE EEUW.

‘Ik ruik feromonen,’ zeg ik. ‘Lokstoffen. Waartoe wil je me verleiden? Wat zie je Kasper?’

‘Misschien ruik je mij. Misschien ruik je natte hond, of een slechte geweten.’
‘Nee,’ zeg ik, ‘aan dagelijkse geuren raakt een neus gewend.’
‘Zoals een varkensboer geen biggenstront meer ruikt.’
‘Zo zou ik het niet zeggen.’
‘Vanwege beschaving.’
‘Vanwege beschaving.’

‘Wat zie je Kasper?’
‘Een geel geverfd keukentafeltje voor twee met een ongestreken wit laken tot net onder de knieën van de poten. Aan de lange kant twee keukenstoelen uitnodigend naar buiten gedraaid. De gasten zijn vermoedelijk aanstaande. Achter op het tafeltje een bos witte rozen. Misschien ruik je die rozen. Boven de rozen torent een witte kaars, de lont is nog onaangestoken, naast de vaas zie ik een witte schenkkan. Het zou me niet verbazen als dat een thermoskan is met oude koffie. Naast de kan een kop zonder schotel en een peper-en-zoutstelletje. Ik zie twee ontbijtbordjes met mes en vork op een servet. Twee glazen op een steel en een ontkurkte – de kurk half in de hals – dikbuikige fles rode wijn. Chianti vermoed ik. De menukaart staat rechtop en laat enkel de voorkant zien.’
‘En het decor?’
‘Woestijnkleurige panelen met verticale vegen in paars en blauw. Op het linker paneel is een olijfboompje geschilderd. Niet onverdienstelijk voor een fata morgana. De vloer is van bruine panelen met de aluminiumranden strak tegen elkaar geschoven. Alles aan deze installatie ademt tijdelijkheid.’
‘De geur van vergankelijkheid.’
‘Jij zegt het.’

‘Kom we gaan,’ zeg ik. ‘Ik heb genoeg gezien.’
‘Wacht,’ zegt Kasper, ‘ de gasten komen. Een man en een vrouw in witte jassen.’
‘Chemici,’ zeg ik. ‘Scheikundigen in dialoog over atomen, moleculen…’
‘Over verantwoordelijkheid en maakbaarheid van het leven.’
‘Scheikundigen zijn filosofen,’ zeg ik, ‘heel geschikte denkers.’
‘Scheikundigen hebben oplossingen,’ gromt Kasper. ‘Ik mis een bak water.’

Elle a refusé catégoriquement de prendre place à table et même de toucher à une cuillère pour manger. Elle est assise dans un coin près du garde-manger; dans son assiette se trouvent du riz et un bon morceau de lièvre. Elle mange silencieusement, sans lever les yeux de son assiette.

MENU

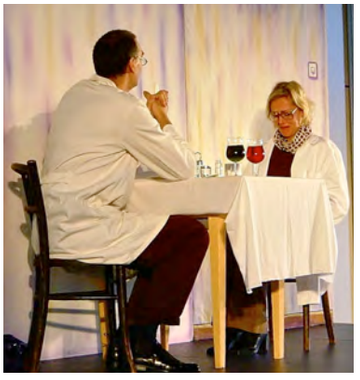

Ready made. Installatie. Ev-ref Kirche Schutterop.

757
Frei
758
759
Frei
Frei

Bloemlezing

'What's the use of flowers?' John Kennedy stelde me die vraag. Ik was in Zambia en voor het eerst was ik, naast leraar, ook werkgever. Kennedy was de tuinman. Zijn taak: de zeer beperkte groententuin achter het huis beheren. Hopeloos was dat werk in onvruchtbare zandgrond. Ik had een zakje zaad voor afrikaantjes. Op de vraag van Kennedy wist ik geen antwoord. Dat zou me vaker overkomen. In een andere cultuur gelden andere vragen en andere antwoorden. Als Onan vertrouwde ik de zaadjes toe aan het zand.
Kennedy noemde zich naar de neergeschoten Amerikaanse president, zoals er ook zwarten met de naam Hitler mijn pad kruisten. Andere werelden. Andere wereldbeelden. Na een maand kreeg Kennedy ontslag. Ik bleef wie ik was.
Ik ben met aardappelen en met dahlia's en afrikaantjes opgegroeid. In mijn ouderlijk huis stonden 's winters bloemen op de ramen en sanseveria's in de vensterbanken. Later leerde ik de potplanten kennen als vrouwentongen. Van vrouwen tongen had ik nooit gehoord. Tong betekende taal, dat wist ik. De Hondsrug is een landtong.
Ik weet niet wanneer ik voor het eerst een bos bloemen kocht. Waarschijnlijk was ik de dertig al gepasseerd. Tussen bloemen en mij is het nooit goed gekomen, niet anders dan via natuurwetenschappen. Van diverse tuinplanten onderzocht ik de chemische samenstelling en de hormoonhuishouding. Proefondervindelijk bepaalde ik dat afgesneden tulpen op een vaas nog 15% groeien voor ze de kop laten hangen.
Misschien zijn bloemen spiegelbeelden van mensen, voor zover het mijn omgang met anderen aangaat. Ik zie niet de schoonheid van de soort. Gezichten en lichamen onthoud ik niet. Ziende ben ik blind. Enkel de geest, meer dan lijf en leden en geestigheid, van anderen raakt me. Een mooi boek. Zonder goed gesprek vooraf gaf ik me zelden over aan wat heet; lijfelijk genot. Soms, als spiritualiën mijn suikergeest lieten smelten.
Enkele malen stond ik aan de kant bij het bloemencorso in Eelde. Na afloop van de parade kon ik weinig vertellen over kleurenpracht en soorten. Ik telde het aantal fietsen dat niet op het slot stond. Nee, ik ben niet veranderd. Voor het modern werd was ik al postmodern.

Kiku - chrysant. Meta Geerts, 2021. Wol, bronzen chrysant-ornamenten.
Edo-periode (1603-1863).
De chrysant is in Japan een nationaal embleem en
het symbool van de keizerlijke familie.

Promenade 3
De trompetten keren terug om de derde "Promenade" op te fleuren, maar deze wordt nogal abrupt afgebroken ...

Trippenhuis

Ook bij de omvallende vaas met bloemen, waarmeê Abraham Mignon de natuur jaloersch gemaakt heeft, verwijlden wij met bijzonder genoegen. Oom had met die bloemen eigenlijk niet veel op; dat was zoo wat "kinderachtig", zeide hij: het gaat hem daarmee als velen volbloed-Drenthenaren uit den achterhoek, die op de liefhebberij van bloemen (zeker de reinste en onschuldigste van alle liefhebberijen!) met een medelijdend glimlachje neêrzien en ze als beneden de waardigheid van een volwassen goed-gereformeerd mensch beschouwen; maar volstrekt kon hij niet begrijpen, hoe ze dat uitgestorte water zoo natuurlijk kregen, dat men haast naar den zakdoek grijpen en dien er tegen houden zoude, opdat het niet van de tafel op den grond mogt vloeijen. Dat ging zijn verstand te boven en "daor schoelde wis wat maer achter, as regt toe, dat dee 't." Doch, mooi was het; dat moest hij bekennen en die anders zei, die had geen smaak en die had niet noodig 't Trippenhuis te komen bezoeken.

Gemeente-assessor, 1843.

Il y a un Dieu des ...

Droogboeket, Meta Geerts. 2022.

‘Ik hoor tractoren, trompetten, saxofoons. Kasper wat zie je?’
‘Jammer dat je niet kunt zien. De hele wereld is zichtbaar, hoorbaar en ruikbaar in een paar straten. Een kakofonie van culturen.’
‘Wat zie? Geef me de fenomenen!’
‘Blote jonge meisjes in pasteltinten beschilderd met schimmels en paddenstoelen tegen een decor van dahlia’s en groene appels op een paradewagen.’
‘Corso in Eelde, I see. 2012.’
‘Een witte blote vrouw klimt uit haar engelenbak op de praalwagen. Van achteren is ze wit bestoven. Ze heeft een zwarte katoenen driehoek net boven haar bilnaad. Gekleed in veter en driekwart gepoetste bruine laarzen. Het praalwagenoog kijkt vanonder dahliaoogleden met haar mee.’
‘En haar vooraanzicht?’ wil ik weten.
‘Zwart,’ zegt Kasper, ‘zwart gevuld naakt. Je kunt je er wel iets bij voorstellen; bij zwart en naakt.’
‘Alles,’ zeg ik. ‘Als uitgetreden missionaris kan ik me alles inbeelden, gevuld zelfs.’

Il y était quand même allé en compagnie de Simon-Pierre, son ami qui se prenait pour un devin dès qu'il s'agissait de filles avait dit:

- Écoute Charles, cette fille t' aime! et je veux bien me faire couper en rondelles si elle n'est pas vierge. Ce n'est pas du gibier habituel, mon homme.

Charles avait haussé les épaules et précisé sa pensée:

- Les pucelles effarouchées, ce n'est pas mon genre.

Je te branche dessus et n'en parlons plus.

Sur quoi son ami avait répliqué, la voix chagrine:

- Idiot! Si j'avais une chance sur mille, avec une fille pareille, j'irais en enfer, ventre à terre. Tu n'aurais pas besoin de me dire ce que j'ai à faire.

‘Wat zie Kasper?’

‘Wilhelm Tell op het corso 2012. Een angstig jongetje met een onrijpe groene appel op zijn voorhoofd.’
‘Oma Smith? Is dat alles?’
‘Een delegatie inboorlingen. Een horde witte mannen met zwarte pruiken, dikke rode lippen, raffia om de enkels, in zwarte onderbroek met een wit katoenen schaamlap voor en achter. Servetjes waar tafellakens passend waren geweest. Witte botjes van opgegeten missionarissen door de neus en als kralensnoer om de dikke nekken. Ik zie een zwarte krijger met een machete en met leesbril. Ik zie een veertiger met werpspies en een “olifantstand” als peniskoker.’
‘Dat waren nog eens tijden,’ zeg ik.
‘Wat zou ik die mannen graag in de ballen bijten,’ zegt Kasper.
‘Das war Einmal,’ zeg ik.
‘Broodje kebab?’ vraagt Kasper.
‘Woef,’ antwoord ik. ‘Waf. Waf.’

Die Weisheit ist in Europa wie, wenn sie dort gebaut worden wäre. Alle Arten Leute haben dort Weisheit, Männer und Weiber, von den Alten, bis zu den Jungen. Sie kennen alle Dinge, große und kleine. Sie sind aber auch sehr bestrebt, alles zu erkennen und zu erforschen, um Kluges zu erfahren und neue Arbeiten hervor zu bringen.

Joseph Ekolo. *Wie ein Schwarzer...*

«Lorsque vous enseignez à un macaque à jeter des pierres, il arrive à l’élève d’en ramasser une et de vous casser la tête.»

De serenade sisters 5 jaar K38 Roden. Nov. 2019.

Drôle de langue

Misschien vindt mijn beperkt gevoel voor humor een oergrond in Zuidoost-Drenthe. Misschien is mijn beperkt gevoel voor humor genetisch vastgelegd. Misschien is mijn beperkt gevoel voor humor een gevolg van regiotaal als start van mijn woordenschat. Misschien is mijn beperkt gevoel voor humor …
Nee, deze herhaling is niet grappig.
Humor is niet mijn sterkste kant.
Domheid is niet mijn sterkste kant.
Beminnen is niet …

In mijn kindertijd stond humor gelijk aan poep, pies en stront. In *De lage landen*, een literair kwartaaltijdschrift, lees ik dat bij filmer Alex van Warmerdam en bij Gerard Reve ook sperma in dat rijtje hoort.

> *– In mijn studententijd kwam een bezoeker steevast binnen met de groet aan de verzamelde dames en heren: "Het ruikt hier naar sperma." Mijn reactie was telkens: mijn neus ophalen. Pas veel later drong tot me door dat die binnenkomer een grap was, niet veel verschillend van: wie* heeft hier een scheet gelaten. – *Uiteraard de vraagsteller.*

In *De avonden* schijt een karakter in de voering van zijn jas. Ik kende de anekdote van verjaardagsvisites met ooms en tantes die nooit een boek hebben gelezen. Achterna waren de familievisites literaire salons. Ome Geert had gedroomd dat hij bij Petrus aan de hemelpoort werd geweigerd: "Jouw tijd is nog niet gekomen. Je vrouw wil je nog niet zien. Ga terug naar de aarde." Maar hoe?
Ome Geert kreeg door Petrus een stuk touw aangereikt. Het ene einde werd aan het hemelhekwerk gebonden. Ome Geert stapte over de rand van het balkon. 'Persen,' riep Petrus. En uit de kont van Geert kwam het andere eind van het touw dat steeds langer werd. Dichtbij de aarde ontwaakte ome Geert in een volgescheten bed. 'Wie wul nog een stukkie dreuge worst?'
Aan de rand van het kerkplein stonden gele boogjes van bevroren pis. Zo hard had het gevroren. Alle mannen pisten voor ze de kerk binnengingen. Nee, de mannen gingen niet voor het zingen de kerk uit. In de kerk zongen de vrouwen en de kinderen. Mannen zongen niet.
Vermaak was vooral leedvermaak.
'Waorumme snuffelt dat hondtie an de kont van die teef?'
'Leedvermaak.'
'Leedvermaak?'
'Genieten van de achteruutgang van een aander.'

In de streekromans van Tiesing, Dening, Kleine, Siefkes, Pol, Vocks, misschien vergeet ik een paar, bestaat humor voor een belangrijk deel uit denigrerend leedvermaak. Humor ten koste van anderen die niet zo zijn als het eigen volk. Neerbuigend, afwijzend en racistisch.
'Wie zijn dat?' Een karavaan woonwagens door de straat.
'Familie van joen moe.'
Humor.
'Waorumme hebt zwarten (n.) witte handpalms en witte voetzolen?'
'…'
Humor.
'Openraamzangeres. Zo schildern kan een aap ok.'
'Snotaap.'

Lachen is niet mijn sterkste kant.
Mijn genoegens haal ik uit taalspel. Drôle de langue, taalgrappen in de geest van Opperlands van Battus. In beelden: Kamagurka en Gummbah met zijn bizarre misvormingen en uitvergrotingen; ook van pies en stront, van penis en vagina.

En de schilders, beeldhouwers en literatoren in Drenthe en weidse omgeving? De realisten, surrealisten en quasirealisten? Grappig! Het spijt me.
Spijt is niet mijn sterkste kant.

Van regioboeken, ook niet bij *Bartje* van Anne de Vries, herinner ik me geen al dan niet geslaagde grap. Nooit kwam een glimlach bij me boven bij een schilderij of beeld van een aanpalend beeldend kunstenaar. Dat ligt niet aan het literaire en kunstzinnige werk. Veel van wat het daglicht ziet in de vorm van literatuur en kunst is belachelijk; voor wie er geen kijk op heeft.
In de bijbel kwam ik geen humor tegen, op Onan na, een grappig Sandmännchen. Ook de Koran munt niet uit in lachwekkende passages. Achterna kan ik de herhaalde dreigementen wel waarderen, heel christelijk; een schuldcomplex aanpraten en daarna het aflaatmedicijn verkopen.
In *Diep geworteld* schrijven Keur&Keur dat de Drent vooral geporteerd is van de practical joke.

'De brommer wul niet starten. Haal ie veur mij een deuzie bougievonkes.'
'Vraog de buurman om de balkenschere. De spinnewebben mut uut de balken. Neem ok het plintenladdertie met.'

Mildheid is niet mijn sterkste kant.

Het associatieve taalspel is niet mijn zwakste kant.
'N'escalier pas dans l'espérance, car elle est semaine.' (Translate geeft: 'Trap niet in hoop, want ze is week.')
'Der Zug donnerte voruber.'
'IJsberen,* bruine beren, masturberen, welke hoort niet in deze reeks?'
*Niet katholiek.
'Sous bon.' (Translate: 'Ondergoed.')

De woordspeling vestigt de aandacht op een overeenkomst van de woorden en dat heeft een esthetisch effect. We weten dat in ons hoofd woorden bij elkaar in de buurt zitten opgeslagen als ze qua betekenis op elkaar lijken (vork en mes), maar ook als ze qua vorm op elkaar lijken (mes en les). Wie een woord hoort of leest, laat onwillekeurig (en doorgaans onbewust) ook de daaraan verbonden woorden even oplichten. De woordspeling maakt daar op een onverwachte manier gebruik van en kennelijk geeft dat esthetisch genoegen.

Marc van Oostendorp in De lage landen mei 2022.

Ik neem letterlijk wat ik hoor en zie, dat is mijn zwakke kant.
"Je gulp staat open."
"???"
"J'ai froid," zei ze."
"???"
"Ik houd van je …"
"???"

Begrip is niet mijn sterkste kant, als het over een ander gaat.

III Tuilerieën
door de komst van een stel kinderen, dat in de tuinen van de "Tuilerieën" komt spelen en kibbelen.

‘Kasper?’
‘Voel, als je dat kunt.’
‘Voelen is …’
‘Laat je eerste impuls eruit, mogelijk komt dan ruimte voor iets verstandigers.’
‘Mijn eerste inprenting …’
‘Ik snap je wel. Inprenting en impuls. Bij elke boom til ik mijn achterpoot op, nu eens de linker, dan weer de rechter. Pis.’
‘Voelen is vies en vies voelen is lekker. Hè, hè.’
‘Je raakt je kinderjaren nooit kwijt. Omarm wat je in de muut komt. Koester je kinderwijsheden.’
‘Kinderlijke wijsheden.’
‘Dat zei ik niet. Kinderwijsheden.’

‘Ik voel een vilten poes.’
‘Er mankeert niets aan je gevoel.’
‘Een zware vilten poes met snorharen en gespitste oren, de staart in een slinger.’
‘Er mankeert niets aan je gevoel.’
‘Een poes met een korte sjaal.’
‘Er mankeert niets aan je gevoel.’

‘Kasper?’
‘De poes bevat een urn met as.
‘As, as …’
‘Inderdaad, zeg het maar jongen.’
‘As is verbrande turf.’
‘Zo is het; een mooie metafoor voor wat uit het verleden voortleeft in het heden. Of bedoelde je dat niet?’

Vilten poes, hoogte 65 cm. Meta Geerts 2021.
De poes bevat een urn met de as van Dick,
zoon van Teun en Janny van Vreumingen.

‘Wat zie je Kasper?’

‘Ik zie, ik zie wat jij niet ziet.’
‘Is het rood?’
‘Nee, niet rood. Je bent warm.’
‘Dat komt door de ochtendzon. Ik voel de warmte achter het dubbel glas.’
‘De kleur, bedoel ik. Warm.’
‘Roze.’

‘Ik zie, ik zie wat jij niet ziet.’
‘Is het natuurlijk. Ik bedoel organisch.’
‘Warm en koud tegelijk.’
‘Plastic,’ zeg ik, ‘kunststoffen uit natuurlijke minerale oliën.’
‘Een kinderstep. Goed geraden.’

‘Ik zie, ik zie wat jij niet ziet.’
‘Een mandje op een kinderstep. In het mandje een knuffel in diepe slaap.’
‘En?’
‘Bloemetjes op de treeplank. Een verende voorvork. Schaduwen van de ochtendzon en buiten beeld een rond tafeltje met een glazen blad.’

- Écoutez-le, vous autres. Je vous ai toujours dit de vous méfier des livres. Ils rendent les hommes idiots. Un homme de livres ne comprend jamais la vie ... écoute, Papi, ces jeunes filles ne fuient pas leur mari; elles cherchent un prétexte pour aller le rejoindre.

Kaie, Meta, Zeb, Nine, Tosca.

Pasen 2022.

Folly Art Noordscheveld
Michel van Kruchten, Jan Otte en Anne van der West. Vogelkijkhut.

Land of Art and Folly

Folly is kunst zonder pretentie, nuttig in het nutteloze. Folly kan een aanzet zijn tot interne en externe bespiegelingen. Folly: grappige gekkigheid. Fool on the hill. Folly: om art te lachen, vooral om lust aan te beleven, niet om droefenis te koesteren. De wereld is een schouwtoneel, elk speelt zijn rol en krijgt zijn deel. Alles wat aandacht krijg, en ook eenieder die aandacht krijgt, wordt mooier. Folly, een roep om aandacht, zodat je zelf mooier wordt.

Enjoy the fool's wisdom.

IV Bydlo
Vervolgens gaan we direct naar "Bydlo", de ossenwagen" (Bydlo is Pools voor vee), waarin de sfeer wordt opgeroepen van een oude Poolse ossenwagen met grote houten wielen, die langzaam naderbij komt, als hij met een climax (met het geratel van kleine-tromsnaren, voor Ravel een onbewuste herinnering aan de gang op de mestkar naar de Franse guillotine?) langskomt, even heel bedreigend wordt en vervolgens weer in de verte verdwijnt. Ondertussen zingt de koetsier een oud volksliedje.

Gebroeders Oldenburger in Peize bewaren een deel van de landbouwtraditie. Op de Brusselseweg trekt een Belg een wupkar.

Land Art. Lost greenhouse regained. Nienhuis. Heereweg Peize.

‘Kasper, wat zie je? J’ai froid.’
‘Een strakblauwe winterse lucht. Het vriest.’
‘Ik hoorde hoe de wind waaide, vannacht.’
‘Sneeuw waaide van het dak en bleef aan de rand steken.’
‘Een ijzige tong steekt naar buiten, bedoel je.’
‘Goed geschoten, nooit mis.’
‘Een lage winterzon, een beetje schaduw. IJskristallen. Opaak.’
‘Wit bedoel je.’
‘Ondoorzichtig wit.’
‘Als de autochtoon,’ zeg ik. ‘Ondoorzichtig.’

- Est-il fiancé?
- Non!
- Il préfère rôder autour des filles!
- Tout jeune, un coq exerce sa voix avant de chanter correctement.
- Et tu ne peux pas empêcher ton fils de rôder autour des filles?
- Le moment venu, nul ne peut empêcher un jeune coq devenu adulte, de chanter quand et où cela lui plaît.
- Si, Nkakè! ... on peut. On peut empêcher ce coq de chanter en lui tordant le cou ... Et je vais te le prouver.
Ekandè prend une feuille d’un bloc-note et griffonne quelques mots. Paolo se tait. Il attend la suite du scénario.
Ekandè tend la feuille au planton:
- Va donner ce mot au Lieutenant Maloko.
- Oui, Monsieur le Sous-Préfet!
Le planton sort. Ekandè revient à Paolo ...
- Donc lorsque un coq a un long cou, si on le lui tord, il ne chante plus.
L’inquiétude apparaît dans les yeux de Paolo. Mais rien ne fait deviner ce sentiment dans son attitude; pas même sa voix lorsqu’il déclare:
- Oui, c’est peut-être une solution ... Une solution qu’adopterait un faible pour prouver au coq qu’il est plus fort que lui. Mais ce coq mort, un autre chantera pour réveiller le village.
- Peut-être. Mais en attendant, le premier serait mort.
- Pour le reste des hommes, oui, mais il vivra et chantera toujours dans la conscience de celui qui lui a tordu le cou.

Land van Hoop en Glorie

Kunst op het land; eeuwige aardappelvelden. Niets mooiers dan aardappels. In het voorjaar de evenwijdige rillen dalgrond, de groene vlekken die langzaam de akker bedekken, de witte, roze en gele bloemen, het ondoordringbaar loof, de onvermijdelijke gifspuit, krabben en de rooimachine, velletjes onder de nagels, de eerappels in de dobben, in de bult, stro over de knollen, nachtvorst en muizen, de jacobsladder, de vrachtwagens, restanten ranken, knollen-kuj-in-de-broek-niet-holden voor groenbemesting, ...

Aardappelmaat van mijn vader. Aluminium.
De getallen in mm geven het formaat van op
grootte gesorteerde knollen weer.

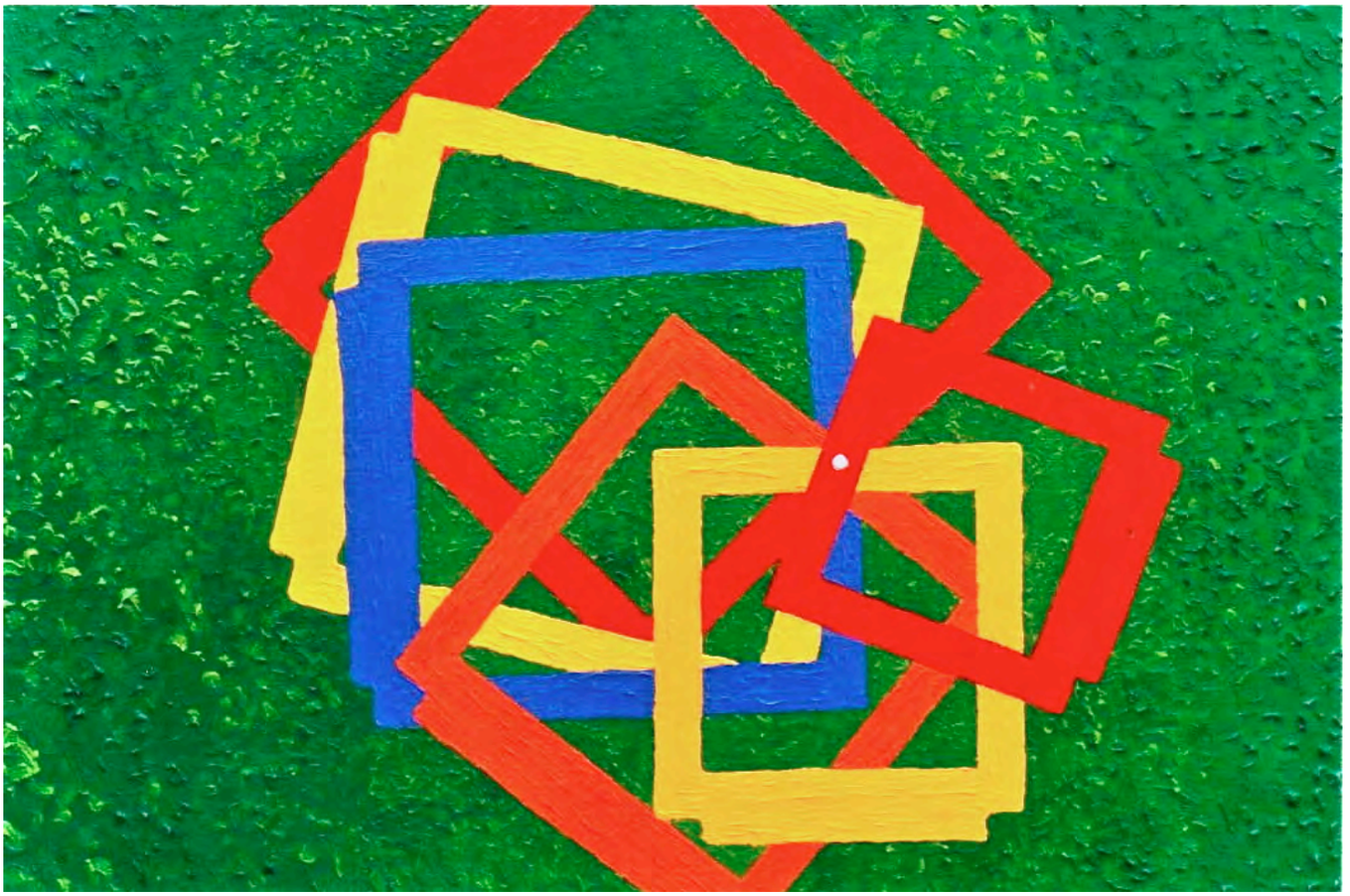

Aardappelmaat. Olieverf op plankje. 44 x 25 cm. 1998.

Rügen 2002.

Voetstappenraadsel

Enkele bezoeken aan de Graafschap Bentheim zorgden voor een nieuw raadsel.

Welke verbazende steenklompen zijn hier door de natuur op elkander gekanteld! Wat ontzettende blik bieden de bergkloven dezer vervaarlijke rotsen aan! In vergelijking met deze steenklompen zijn de Drentse Hunebedden als meisjes bij Bentheimse moppen.
Als een bijzonderheid, die door alle bezoekers van de IJsterberg aangetekend wordt, spreken ook wij van de onderscheidene voetstappen van mensen en dieren, welke hier in sommige der harde stenen worden gevonden.
Tot hiertoe is 't nog altijd onopgelost, hoe deze flauwe en smeltende afdruksels van mensen-, paarden-, koeien- en schapenvoeten, alsmede van hazenpoten, enz. in deze stenen gekomen zijn. Zijn die eenmaal in bijna vloeibare staat geweest, hoe is 't dan te verklaren, dat de tred eens paards niet dieper gegriefd is, dan de stap van de langoor? Er zijn vele Hannoveranen, vooral ten platten lande, die met zeker Duitsch professor geloven, dat hier de ark gestrand is en zich van de dieren ontlastte. Deze mening is vooral gevoed door zekere schilderij in een der Hannoverse herbergen te vinden, op welke men dit toneel treffend afgemaald ziet, terwijl Noach, met een gezondheid om, uit 't venster kijkt en uit een Duitse pijp rookt. Wij behoren in dezen niet tot des hoogleraarsdiscipelen en leggen liever de bekentenis af, dat we 't voetstappenraadsel niet kunnen uitleggen.

Promenade 4
De vierde en laatste "Promenade" (met aanduiding tranquillo) begint stralend met de fluiten, maar wanneer de strijkers gaan meedoen wordt de stemming somberder, ja haast luguber, totdat die sfeer scherp wordt doorbroken door het gepiep en getjilp van kuikentjes in het ...

Jo San, (goede morgen) van een Hongkongse schilder. Drone-uitzicht op de Isterberg.

‘Kasper?’
‘Hou vast en voel de plankjes met de klodders verf.’
‘De schilder heeft de tubes niet gespaard.’
‘Noch de kwast.’

‘En wat zie je?’
‘Dikke Ellen. De toelichting verwijst naar de uitspraak van een meisje uit Almelo.’
‘En het andere plankje?’
‘Voor de kenners en liefhebbers van wiskunde. Ln, de natuurlijke logaritme.’
‘Voor erudiete rekensommen.’
‘Je zegt het.’
‘L tot de macht n.’
‘Zo kun je het raadsel ook zien.’

Ellen I. Olieverf op plankje. 15 x 22 cm. 1997.

Ellen II Olieverf op plankje. 15 x 22 cm. 1977.

De knijp I. Olieverf op board, 33 x 24 cm. 1995.

De knijp II. Knijpers op board, 12 x 9 cm. 1995.

Achter op Erica. Verlengde Herendijk Rond 1967.

Shunga

Die lijnen, die golvingen, de sobere inrichting van de kamers.
Strakke patronen rechtstreeks uit de natuur, pioenen, bamboe, grassen,
rijstvelden, riet, zwaluwen, kraanvogels, alles is op een natuurlijke
manier met elkaar verbonden. Daarom houd ik van Japan, van Edo,
van shunga. In het Oosten is de natuur het goddelijke, en niet zoals
hier bij ons, waar het goddelijke de natuur is.'

Shunga komt in herhaling voor in mijn korte verhalen.

V "Ballet van de kuikens in hun eierschalen", gebaseerd op Hartmanns groteske kostuumschets voor een kinderballet van J. Gelber uit 1871 voor de Keizerlijke balletschool onder de naam "Trilby". De armen en benen van de dansers steken daarbij door de eierschalen van kanarie- en kaketoekuikens. Ook hun onhandige gespring wordt mooi uitgebeeld door fluit appoggiature in het korte trio middenin.

春真

Haar smalle wijsvinger met roodgelakte nagel rustte op de bil van de Tempeltänzerin, net onder de vuistdikke penis van de Japanner met zijn ogen dichtgeknepen en zijn gezicht half verborgen in het zwarte haar van de danseres, als wilde hij niet zien, maar enkel voelen hoe zijn gezwollen lid haar donkeromrand tempelvagijn was binnengedrongen. Tot de helft.
'Twee, drie lijnen, meer is niet nodig om de daad bij het woord te voegen. Niets staat paring in de weg. Hoor maar.' Elske Vaandrager citeerde de toelichting van Franz Winzinger: "Aber trotz mancher Eingriffe durch die Behörden gelang es nicht, seine überschaumende Lebenskraft zu unterbinden." Ze knikte met een milde grijns als wilde ze het citaat onderstrepen.
'Überschaumende Lebenskraft,' herhaalde ze.

'Weet je,' zei Elske Vaandrager terwijl ze haar schoenen uittrok en de gesp van haar rok losmaakte, 'weet je dat op bijna alle shungatekeningen de penis zelden helemaal in het vagijn steekt. Boeiend vind ik dat.' De wijsvinger van haar linkerhand maakte bijpassende bewegingen. Elske Vaandrager was het plaatjeskijken voorbij.

Willy Willems had de veters van zijn bergschoenen in een knoop getrokken en worstelde om zijn schoenen uit te trekken zonder de veters los te maken. Hij had haast om zijn broek uit te krijgen, en zijn onderbroek. 'En de houtsnedes zijn geen pornografie,' vervolgde Elske Vaandrager. 'Shunga's laten zelden zaad zien. Geen klodders sperma op dijen, buik en schaamhaar.' En of het niet genoeg was: 'Zweet en vaginale sapstromen zie je niet op shunga's uit de zeventiende eeuw.' Met broek en andere kledingstukken had Willy Willems veel minder moeite, nu de bergschoenen in de doos met startkabels en sleeptouw terecht waren gekomen.

Uit: *Erica waer besto bleven.* Present, past, continuous.

Restée seule Olga se sent vidée de toute sa substance. Elle va perdre Ekandè qui est tout ce qu'elle a de plus important, de plus cher, de plus précieux au monde. Elle sait que son corps lourd et disgracieux est capable de prodiguer des plaisirs des plus troublants. Pour elle, le vrai visage de l'amour n'est qu'en présence des gros plis du ventre d'Ekandè, des poils grisonnants qui tapissent sa poitrine, de sa forme obèse. Elle sent monter des larmes. Elle se répète que ce n'est pas de son âge de pleurer sur amour perdu. Soudain, elles jaillissent, chaudes et abondantes.

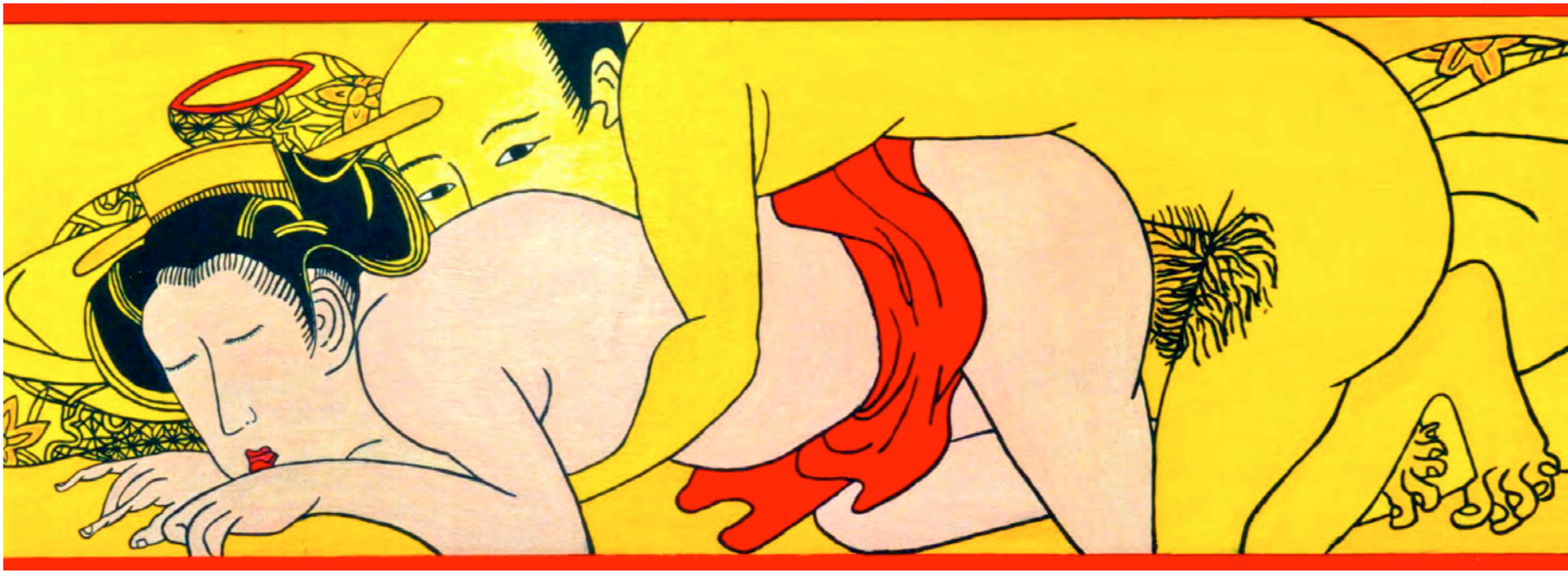

Shunga. Olieverf op paneel, 163 x 35 cm. 1997.

Lerfeldt

In de jaren tachtig kocht ik in de ramsj voor 128 Deense kronen *Blue world* van Hans Henrik Lerfeldt (1946-1989). In het boek keken 95 schilderingen collages, foto's, tekeningen me aan. Vrouwen met een sprinkhanenhoofd, een vlieg op de uitgestoken tong. Vrouwen ingesnoerd en bebloed. Pijpende vrouwen, een beffende man. Collages van verknipte, gescheurde, gevouwen tijdschriftenfoto's in kleur en in zwartwit. Ontregelend – zo ken ik de wereld niet –, bizar – dit bestaat niet –, afstotend – om te kotsen –, wreed – sadistisch –, pornografisch, maar ook weer niet, en mooi – oogstrelend vanwege het anders-zijn op ambachtelijk wijze weergegeven. Doorwrochte beelden die me raakten. Ik was een veertiger, ik kon niet zeggen waar de beelden bij me binnendrongen. Interessant ongemak, maar, wat bedoelde ik met interessant?
Ruim dertig jaar later lees ik de tekst, een interview van een vriend met de Deense kunstenaar. Hans Henrik was de pleegzoon van een dominee, opgegroeid in een beknellend milieu; een onhandelbare puber. Zijn vader las hem Russische klassiekers voor en *Alice in Wonderland*. Hans Henrik tekende ondertussen. De opvoeding werd regelmatig uitbesteed aan een internaat voor moeilijk opvoedbare kinderen. (Carel) Willink, schilder in magisch realistische stijl, was een van zijn voorbeelden. Jazzmusicus Chet Baker werd een idool. Beeldende kunst was zijn redding.
Blue world is bij me gebleven. Af en toe sloeg ik het op. De titel van een van zijn werken begeleidt me tijdens mijn fietstochten. 'It's a blue blue world that surrounds me.' Soms hoor ik mij zingen 'Mad mad world.'

Enkele raakvlakken laat ik in het Deens volgen. En enkele afbeeldingen van zijn kunst.

Het web vertelt hoe het de kunstenaar verging.

Mini Bio
Hans Henrik Lerfeldt was born on August 16, 1946 in Aarhus, Denmark. He was an actor, known for Fanny och Alexander (1982) and Oviri (1986). He died on July 27, 1989 in Copenhagen, Denmark.
Foto pag. 2 linksonder.

Trivia
Apart from his part as an actor he also worked as an artist.

Ruim 25 jaar na zijn overlijden is er een tentoonstelling van zijn werk in Gamle Holtegaard (Oude houttuin). In *Berlingske Tidene* 24 januari 2015 een terugblik.

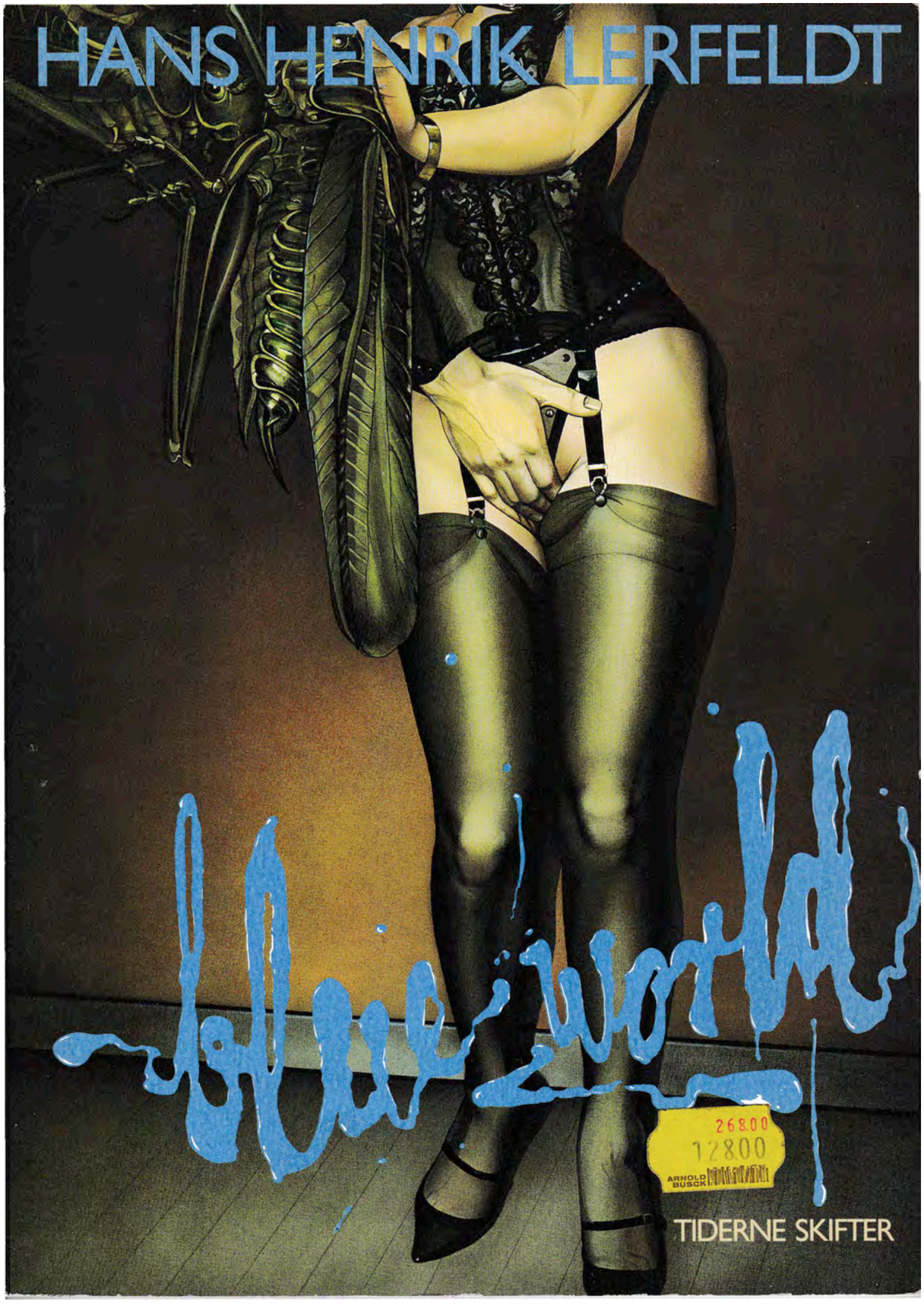
HANS HENRIK LERFELDT
the world
TIDERNE SKIFTER
268.00
128.00
ARNOLD BUSCK

Lerfeldt, insektet og de nøgne kvinder

Jeppe Krogsgaard Christensen

Op 27 juli 1989 was het voorbij. Jaren van drugs en teveel eten hadden het geweldige lichaam doen instorten. Hans Henrik Lerfeldt was dood en moest met een kraan uit zijn appartement in Østerbro worden getild. Hij werd slechts 42 jaar, maar liet een schat aan schilderijen na die, met hun pornografische boventonen, zowel afstootten als fascineerden.

Maar na de dood van Lerfeldt, werd het stil rond hem, en Gl. Holtegaard wil dat nu, 25 jaar later, goedmaken met de tentoonstelling HEAVY, waarbij een van de ambities is, zoals de website van het museum vermeldt, "om Hans Henrik Lerfeldt uit de taboesfeer en de vergetelheid te halen".

"Tijdens zijn leven was hij eigenlijk een kunstenaar van beroemdheden," zegt de initiatiefnemer en curator van de tentoonstelling, Børge Igor Brandt. "Er waren twee catalogi met zijn foto's, die in enorme oplagen werden verkocht, en hij maakte boekomslagen en ook posters voor Tivoli en het Copenhagen Jazz Festival.

Anderzijds creëerde hij transnationale kunst voor weinigen, waarbij hij op surrealistische wijze twee bekende figuren samenbracht om een nieuwe, verrassende uitdrukking te creëren. Zoals in de foto's van insecten en (deels) ontklede vrouwen. Maar als je naar deze foto's kijkt, stoppen je gedachten vaak bij het pornografische karakter ervan, en veel mensen staan helaas niet stil bij hun kunsthistorisch bewustzijn en diepgang."

Vier factoren
De schilderijen vielen niet in de smaak bij de academici van die tijd, en daarom hangen Lerfeldt's schilderijen zelden in grote musea.

"Hij was een eenling, en dat is zowel zijn kracht als zijn zwakte," legt Brandt uit. "Aan de ene kant is originaliteit zeer bewonderenswaardig, maar aan de andere kant zorgt het ervoor dat je niet past in het algemene verhaal van de tijd waarin je schilderde. Lerfeldt schilderde op een andere manier dan al zijn

tijdgenoten en is daarom gebagatelliseerd in het grote, geaccepteerde verhaal van de kunst van die tijd. Met onze tentoonstelling proberen we Lerfeldt terug in het verhaal te brengen - hem te plaatsen als een van onze grootste schilders - en hem zo uit de vergetelheid te halen".

Kunsthistoricus en schrijver Lennart Gottlieb vindt de discussie over vergetelheid en beroemdheid diffuus, maar geeft een geïmproviseerde kijk op wat het lot van een kunstenaar zou kunnen bepalen:

"Er zijn verschillende factoren die meespelen als we het over beroemde of vergeten artiesten hebben. Ten eerste is er de factor kapitaal. Hier gaat het om cultureel en economisch prestige en winst. Met andere woorden, het gaat erom van welke artiesten kan worden geprofiteerd en dus ook om wat al populair is. Een voorbeeld is Picasso, die nog steeds een magneet is voor musea en over wie voortdurend nieuwe boeken worden geschreven. Zelfs over de kleinste details van zijn leven en foto's. Het is zelfversterkend: de groten worden groter omdat ze al groot zijn. Dan is er de smaakfactor; dat wil zeggen, of de artiest past in de smaak van een bepaald moment in de geschiedenis. Zoals Carl Bloch bijvoorbeeld, die in de jaren 1880 reusachtig was en Charlottenborg kon vullen met één enkele foto, maar vandaag bij de meesten onbekend is. Dan is er nog de branding-factor, waarbij het erom gaat hoe kunstenaars en hun werken op de markt worden gebracht, zodat zij wellicht meer waard zijn dan zij, artistiek gesproken, misschien verdienen. Ten slotte is er natuurlijk de factor kwaliteit: of de werken goede kunst zijn of niet."

Lennart Gottlieb vervolgt: "Aan deze vier factoren, of parameters zo je wilt, kun je een artiest afmeten en dan uitvinden hoe hoog of laag ze scoren en ongeveer hoe bekend ze zijn. Wat Lerfeldt betreft, is er waarschijnlijk iets tegen een nieuwe doorbraak: Zijn schilderijen zijn vol- of semi-pornografisch, en we leven in een puriteinse tijd, dus hij scoort waarschijnlijk lager dan vroeger op de smaakfactor van die tijd. Op de factor cultureel kapitaal en de factor kwaliteit scoort hij ook niet zo hoog: Hij hangt niet in de grote musea, die ons gemeenschappelijk artistiek geheugen zijn, maar eerder bij privé-verzamelaars, die zien dat de echt hoge prijzen van zijn werken van vóór de financiële crisis dateren. Maar om vandaag een Lerfeldt-tentoonstelling over vergetelheid op de markt te brengen, is waarschijnlijk alleen maar aanscherping, en taboe? Ik vraag het me af. Het is 25 jaar geleden dat Lerfeldt stierf, en ik denk niet dat hij nu hoger of lager op de barometer staat dan toen."

Onder de hamer

Kasper Nielsen, directeur taxatie en verkoop bij Bruun Rasmussen Art Auctions, is het ermee eens dat er in de loop der jaren enige vraag is geweest naar Lerfeldt.

Bij zijn veilinghuis hopen ze dat het nog groter kan worden dankzij de tentoonstelling in Gl. Holtegaard:

"Het lijdt absoluut geen twijfel dat nationale en vooral internationale bekendheid een zeer grote invloed kan hebben op een kunstenaar en op de prijsontwikkeling van zijn werken. Een van de opvallendste voorbeelden is Vilhelm Hammershøi, die een paar jaar geleden in Londen en Azië werd tentoongesteld, waarna de hamerprijzen op veilingen over de hele wereld een paar flinke sprongen zagen maken. Wat met Hammershøi gebeurde, gebeurde ook met de Deense schilders van de Gouden Eeuw en met de schilders van Skagen. Op kleinere schaal kan hetzelfde gebeuren met Hans Henrik Lerfeldt, nu hij in Gl. Holtegaard te zien is. En we zijn benieuwd of er meer vraag zal komen naar zijn werken. Maar voor het overige hangt de vraag af van de grootte van het museum. Er zou - gezegd met alle liefde en respect voor Gl. Holtegaard - er zou duidelijk een ander soort publiciteit en bijval zijn als Lerfeldt in de National Gallery in Kopenhagen of het Museum of Modern Art in New York zou hangen. Maar minder kan ook en hernieuwde belangstelling wekken voor Lerfeldt. Die in mijn ogen een uitstekend schilder was."

63. Model i landskab, 1981

Kvinderne

» Hvad betyder kvinder for dig? «
» Hvad de betyder? Simpelthen det hele ... Lige si den jeg var dreng har det været dem der gjorde tilværelsen til at holde ud . . . Det var jo ikke sa frit i sådan en provinsby i halvtresserne, meget indeklemt. Jeg lurede på vores unge piger gennem nøglehullet og rodede i deres undertøj, og om søndagen, når jeg var slæbt med i kirke, sad jeg og kiggede på kvinderne i koret, deres ben, strømperne, og kørte den helt ud i fantasier om orgier ... Mine føste knald med kvinder havde jeg da jeg var blevet anbragt på de der hjem, og det var bare- wow! At det fandtes! Og her kunne de andre ikke nå mig. Det var noget jeg havde heltalene med hende ...
» Kvinder- ikke piger? «
»Med de jævnaldrende kunne det være lidt mere indviklet, men de modne kvinder, de ville gerne. Flere gange op levede jeg at en kammerats mor, hun fik øje på mig- og jeg pa hende. Og det var fantastisk ... Kvinder er mere givende bare at være sammen med end mænd, synes jeg . . . Og med kvinder kan man tale om det erotiske ... Mænd, de praler bare. Samles i porten og viser tissemænd frem for at se hvem der har den største. Det er sa kedeligt. Men en kvinde, hvis man giver hende lov til at udfolde sig, så er det bare en anden verden man får adgang til.«

»Man kunne lave nogle fine freudianske analyser af dine billeder. «
»Er du svedt, mand. Men det er ikke for mig. Det må være i billederne det foregar, ikke i en duplikeret forklaring ... De der gutter mener at kunsten er så indviklet at man er nødt til at uddele skriftligt materiale ... Men når man kigger på tingene efter at man har læst om dem har man svært ved at få det til at hænge sammen, jeg har, i hvert fald ... Men kunsthistorikerne elsker det. Så kan de læse sig til det i stedet for at se på tingene . .. Jeg haber der altid vil være nogen som laver alternativbilleder til den alt for pæne verden med dens alt for lange forklaringer. «

»Det er en sød pige. Jeg har kendt hende siden hun var syv-otte år. Det var hende selv der ville have at jeg skulle male hende. Hun er atten på billedet. Det ma ogsa være sjovt for hende at have engang, når hun er firs og på plejehjem ... Jeg har prøvet at fortrette stemningen ved at trykke hende ud mod højre i billedet. Det var nok ikke så bevidst, da jeg lavede det, men ved at kigge så mange af mine billeder igennem har jeg opdaget at jeg tit spænder tingene i rummet, så de næsten kommer i ubalance ... Det giver en særlig dynamik. «

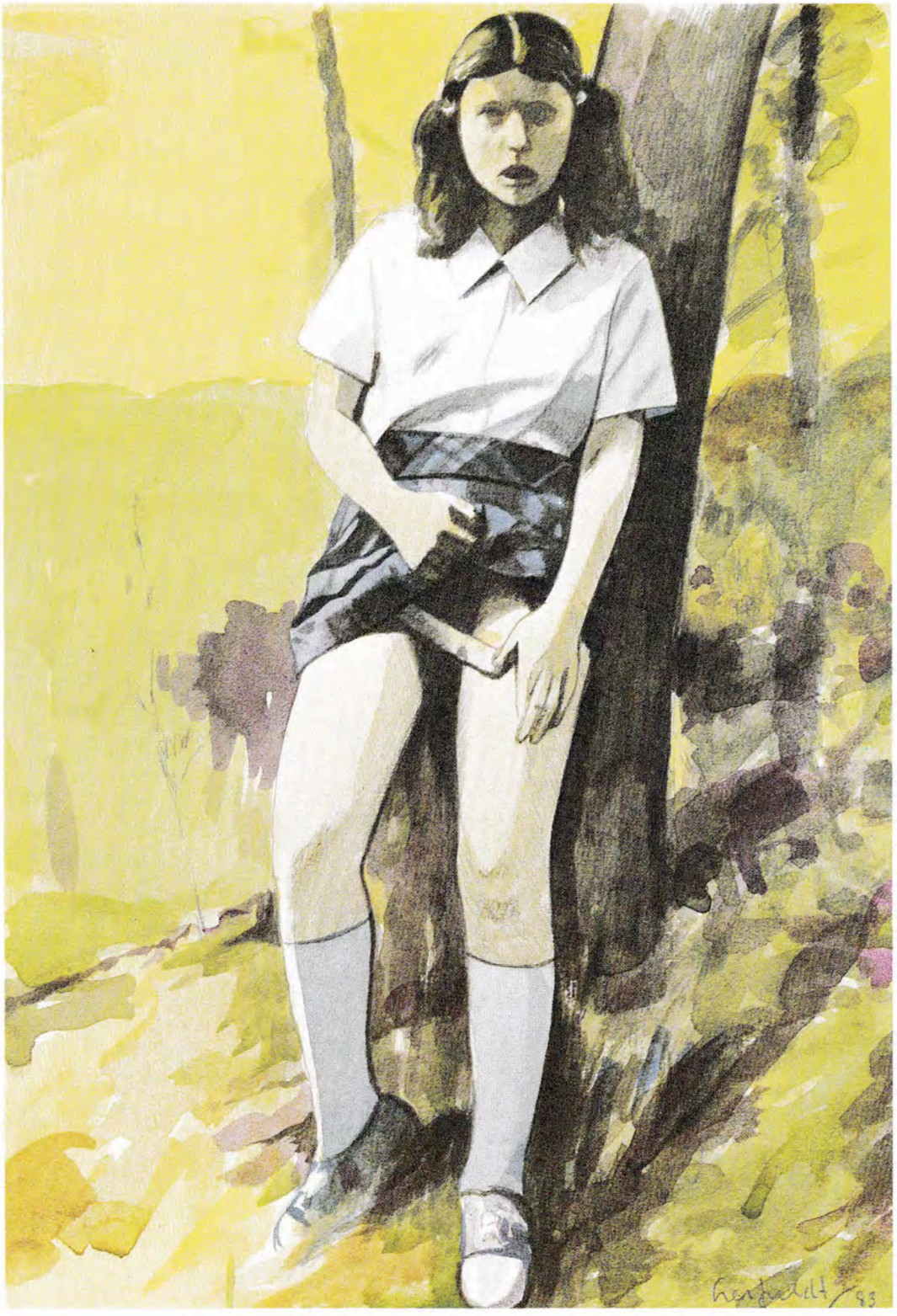

76. Ung pige der blotter sig, 1983

26. Hengivelsens Øjeblik, 1978

95. It's a blue world around us, 1984

1 januari 2012 02: 15: 29 Heereweg Peize (onze achtertuin.)

Idool & Minnares

Het kleine aantal idolen dat ik heb gekend is steeds verminderd. Geen (pop)muzikanten, geen schrijvers, geen politici, op één na. In de jaren 60 bewonderde ik Bas de Gaay Fortman. Ik werd lid van de PPR (nu Groenlinks en straks met PvdA samen). 1 februari 2017 trof ik mijn 'idool' in Roden bij de presentatie van zijn boek *Moreel erfgoed. Koers houden in een tijd van ontwrichting.* Hij signeerde mijn aankoop met: *Van geestverwantschap en vertrouwen*. In dat boek schrijft hij dat een kind van hem voor zijn huis werd doodgereden door een wegwerker. De Gaay Fortman troostte de wegwerker. Jaren voor mijn ontmoeting met De Gaay Fortman laat ik in mijn roman *Ningtien / Anno Ludwig* de hoofdpersoon zijn zoontje doodrijden op de parkeerplaats van de supermarkt in Peize. Eenmaal thuis uit Roden schreef ik een bizar verhaal met die titel *Van geestverwantschap en vertrouwen*. Ik gaf mijn roman *Babs* de subtitel *Literaire verkenning van cultureel en moreel erfgoed*. De reeks *Reis door literair erfgoed* met aandacht voor streektaalschrijvers volgde.
Bas de Gaay Fortman werkte aan de universiteit van Lusaka, jaren voor ik in Zambia mijn *coming of age* beleefde. De senator stuurde mij zijn reisverslag. Hij was ook in – een heel ander – Kalabo. Het nest bepaalt mede, en sterk, de blik op de wereld. Terugblikkend constateer ik dat ik ziende blind was. De Gaay Fortman kwam uit een academisch nest. (Foto pag. 2 rechtsonder).
Dat ziende blind gold ook mijn 'verliefde' periode. Ik meende in een minnares de ware te hebben gevonden. Ook die vormingsjaren hebben me literair het een en ander nagelaten. Toevoegingen als "Ik houd van jou." laten mijn adrenalinespiegel stijgen. Ik weet me te beheersen. Vooral heb ik geleerd: Verliefdheid is een ziekte.

VI
Opnieuw is sprake van een sterk contrast als we aanlanden bij het tweetal heftig argumenterende Poolse joden uit het getto van Sandomierz: "Goldenberg en Schmüyle", de een rijk en dominant, de andere arm, schriel en klaaglijk, in dit geval verpersoonlijkt door een blatende trompet, een gecompliceerde frase die steeds wordt herhaald - met een triool en een achtste noot, die elk verschillend zijn versierd - en die volmaakt moet worden gearticuleerd. De welgedaan dikke Goldenberg met zijn bontmuts drukt zich nadrukkelijker en langzamer uit via de celli en contrabassen. Potloodschetsen van het tweetal liggen hieraan ten grondslag.

‘Kasper?’
‘Je bent beter in denken dan in voelen,’ zegt Kasper.
‘Denken kan met mijn ogen dicht,’ zeg ik. ‘Blinden kunnen heel goed denken.’
‘Niet allemaal,’ gromt Kasper, ‘generaliseer niet.’
‘Wat zie je? Kasper?’
‘Voel maar. Een zwart gat in een vilten band.’
‘Wat ze je?’ vroeg ik.
‘Een zwart gat in een vilten band en in het hart van het zwarte gat witte contouren van…’
‘Van wat? Een hart?’ onderbreek ik.
‘Van veraf en op het eerste gezicht zie ik een vogel, een vredesduif met een kuif.’
‘Wat is het?’ wil ik weten.
‘Het is wat je wit dat het is.’
‘Een witte tulp,’ zeg ik.
‘Voel,’ zegt Kasper. ‘Voel, wees niet bevreesd.’

Vilt (fragment). Meta Geerts.

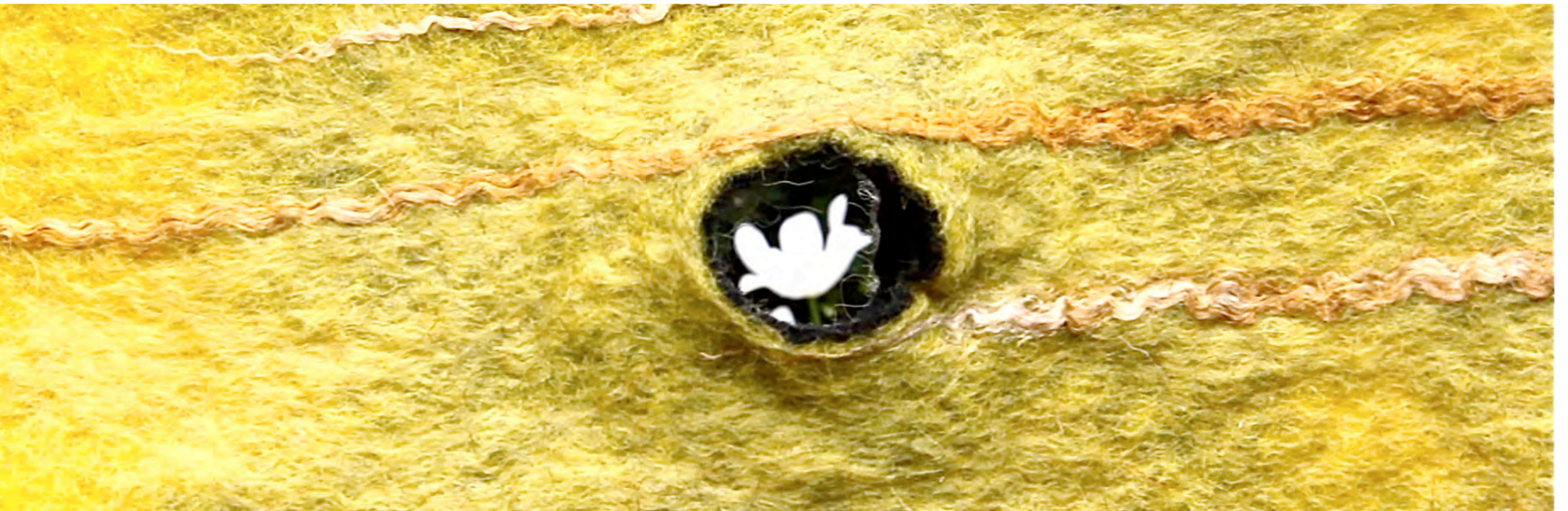

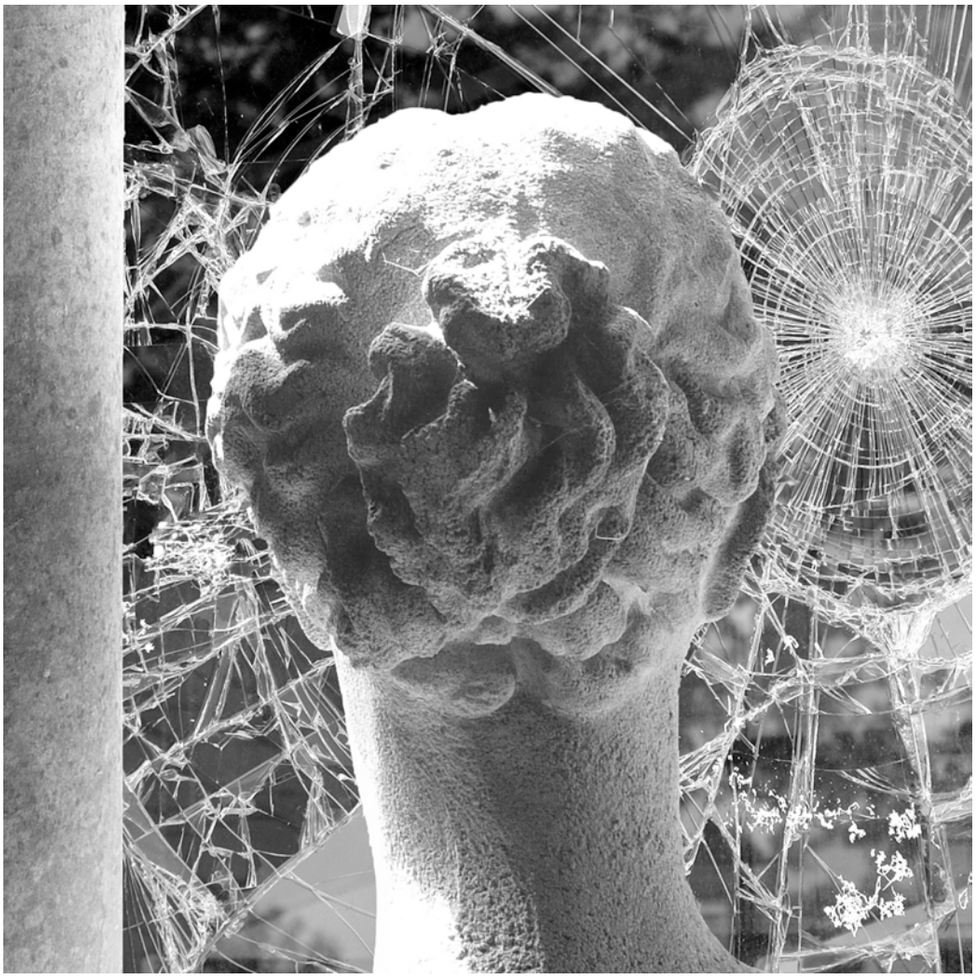

Fotocollage.

Charles mon amour,
Adieu! Je n'ai plus la force de penser. Je ne ressens qu'un grand vide intérieur. Mes pensées sont floues ... insaisissables. Tu es à l'hôpital. Survivras-tu? ... Je t'adresse ici ma dernière lettre. Tu n'en recevras pas d'autres de moi. Situ guéris, je veux que tu saches que tu as été et demeureras toujours mon unique amour. Souviens-toi de cela. Tu es entré dans mon coeur et il s'est refermé après toi ... à jamais!

Eten

Ik ben opgegroeid met “Aangebrand of niet gaar, houd je mond en eet maar.” Mijn interese in eten ligt vooral bij stofwisseling, metabolisme en bruiningsreacties (Lobry-de Bruyn Alberda van Ekensteinomlegging) bij voedselbereiding. Bij smaak en geur gaan mijn gedachten – tijdens het eten – uit naar feromonen en aanverwante verbindingen. Kortom naar chemie.
Hierna een terugblik naar mijn erflaters (de podagristen) met hun culinaire voorkeuren.

In herberg De zeven provinciën in Zwolle.

Oom had zijn gehemelte eens lekker gestreeld met varkenskarbonade en huzarensalade, welke laatste hem door de eloquentie van onzen vriendelijken hospes werd ingepreekt, hoewel de Cayenne-peper hem eene physiognomie verschafte, als een varken onder de kuur van Langevoort, den (lijk) schouwer.

Assessor I. (1843) Geciteerd in NRC 7 mei 2022 door Karel Knip.

“Ik ben te Amsterdam,” zeide hij, “en wil geen’ dagelijkschen kost eten.”
Verder weidde hij zeer in den lof van zoo’n eethuis uit het ging er zeer rustig en vreedzaam toe, zeide hij, en men werd er vlug bediend.
“Wat heeft mijnheer gehad?” vroeg Peter, dien wij een wenk hadden gegeven, om ons gelag uit te cijferen.
“Gerstesoep en gestoofde paardebloemen en geforceerde uijen en geforceerde snoek en oliekrabben en pekelvleesch, meneer!” antwoordde Oom, terwijl de restaurateur een’ natuurlijken lach met alle moeite onderdrukte en zonder te cijferen Oom de rekening opmaakte.
Oom trok den zeemleeren geldzak en telde er eenige geforceerde Drenthsche guldens langzaam en in gedachten uit. Daarna verzocht hij vriendelijk om eene spijskaart op den koop toe, tot eene herinnering aan den gedenkwaardigen dag zijns levens, toen hij voor ‘t eerst te Amsterdam in een ordinaris at, om welligt als modelkaart te gebruiken bij eene op te rigten eetzaal in G.

Assessor I. 1843.

VII
Dan komt er met het tafereel van de met krakelende huisvrouwen bevolkte “Markt in Limoges” een uitbarsting van zuivere orkestrale bravura. Met name de hoornpartijen vergen een enorme virtuositeit, maar het feitelijke gebeuren op de markt is triviaal en daarom moeten alle levendige roulades voor de strijkers en de blazers een zo licht mogelijke toets hebben.

Quant à ce riz il faut avoir un palais de porc pour avaler une saleté pareille. Qui a fait cette cuisine? On veut sans doute que je quitte ma place pour venir faire la cuisine moi-même ... Il se lève.

‘Kasper?’
‘Rauwe kalkoenfilet in rolletjes met groene asperges’
‘Voor jou een lekkernij?’
‘De rauwe kalkoen versmaad ik niet. De asperges laat ik graag aan jou.’
‘Voor de geurvlag,’ zeg ik.
‘De geurvlag? Eigen jij je de geurvlag ook al toe? Honden plaatsen geurvlaggen om hun territorium af te bakenen. Jij ook al?’
‘Asperges,’ zeg ik, ‘illustreren dat een mens, een dier ook trouwens, een chemische fabriek is. Uit eten, de grondstoffen, komen gewijzigde verbindingen tevoorschijn.’
‘Poep en pies,’ zegt Kaspar.
‘Asperges bevatten thiolen,’ zeg ik.

Zonder haar antwoord af te wachten sloop Walter Crontike door de krakende deur uit het zaaltje met zestig toehoorders. Volle bak voor smakelijke experimenten met rode bietjes en spinazie om de stofwisseling te leren kennen onder het motto: wat je erin stopt, komt er ook weer uit, maar in gewijzigde vorm. Wrange pis na consumptie van asperges met ham. Van de stofgewisselde asperges, niet van de ham. Metabolisme voor beginners. Skatologie voor gevorderden.

De varkens 2021.

In de jaren zeventig leert systematisch onderzoek dat ongeveer 40% van de asperge-eters direct na consumptie ‘urine met een geurtje’ produceert. Chemici en biologen veronderstelden dat het om een dominante erfelijke eigenschap ging.

Analytisch onderzoek uit die tijd toont aan dat 40% van de aspergegebruikers binnen 12 uur na het nuttigen van ongeveer 100 gram twee tot vijf milligram S-methylthioacrylaat en het adduct met methylmercaptaan in de urine heeft.

Uiteindelijk komen de leden van een geurpanel op het definitieve spoor: zij herkennen de asperge-eters aan methaanthiol, dimethylsulfide, dimethyldisulfide, dimethylsulfoxide, dimethylsulfon en bis-(methylthio)-methaan. Volgens het geurpanel komt de vieze geur vooral van methaanthiol en van dimethylsulfide. Dimethylsulfoxide en dimethylsulfon veroorzaken de wat zoetige geur.

Over de identiteit van de ‘boosdoeners’ zijn alle speurneuzen het eens. Nader onderzoek zal echter duidelijk moeten maken hoe en waarom 40% van de asperge-eters de zes kwalijk riekende zwavelverbindingen produceert. (Niet iedereen is in staat die geur te ruiken.).

Joseph 2021.

18 januari 2020, De kersenbloesem in Leuvenheim.

Zwarte mensen

Tijdens mijn huidige reis door het erfgoed van Kameroen kom ik op onoverwoekerde paden. Een daarvan is *Auf der Savanne* uit 1913 met reisbeschrijvingen van Marie Pauline Thorbecke, zij vergezelt haar man op een wetenschappelijke expeditie in de destijds Duitse kolonie.
Enkele passages uit haar reisverslag over de zwarten die ze onderweg tegenkomt. Nadere bevindingen in *Reis door koloniaal erfgoed / De fuik* (eind 2022).

Vooral mijn kort verblijf in Kameroen heeft me gevormd. In mijn proza komen telkens zwarte vrouwen voor. Mijn ideaal, als ik dat met de wijsheid van nu reconstrueer, was een zwarte vrouw te trouwen. Ik had geen idee – nu nog nauwelijks – wat trouwen betekent. Over een eigen gezin had ik nooit nagedacht - nu nog nauwelijks –. Ook over vrouwen, witte, zwarte, of welke tint dan ook, had ik geen idee. Ze hielden me niet bezig. – ... –. Mijn passie ligt elders.

L'étreinte sur l'épaule se fait plus ferme. Il sent le corps souple et tiède frémir sous la robe légère. Les mâchoires du jeune homme se contractent; son visage se ferme comme un poing. Il regarde Colette. Elle est si vulnérable qu'il ressent une douleur presque physique à l'idée qu'elle est malmenée par la faute d'Ekandè. Cela accroît encore sa fureur contre cet homme. Il sort un mouchoir et s'accroupit devant elle. Tendrement il se met à sécher ses larmes.

VIIIa
Nu onderbreekt het koper ineens wreed het levendige tafereel om de sfeer te scheppen voor een bezoek van Hartmann en een vriend aan de sombere Parijse "Catacomben",

Die Verfasserin

Trägerkarawane

Ich bin selber überrascht, wie ich mich auf dem Schiff schon an den Anblick der Neger gewöhnt habe, so daß die schwarzen Erscheinungen mir gar nicht mehr fremd sind. Jeder Dampfer nimmt ja in Monrovia eine Anzahl Neger an Bord, die in der Glut der afrikanischen Häfen die Lade-arbeit ausführen. Viel mehr als dieses schmutzige, lärmende Volk haben mich aber immer die Ruderer interessiert, die vom Land aus die kleinen Ladeboote durch die Brandung führen. Sie sind herrlich anzusehen, diese dunkelbraunen nackten Gestalten, die höchstens ein schmales Lendentuch tragen, so im Freien, in der Sonne, gegen das blaue Wasser, in lebendiger starker Bewegung! Lauter tadellos gewachsene Menschen, teils schmal und schlank, teils untersetzt mit Riesenmuskeln, kein einziger fett oder verfallen.
Die anstrengende Arbeit hat die Körper so prachtvoll durchgebildet, daß sie wie eine Schar wandelnder, glänzender Bronzen aussehen. Je weniger Kleider der Neger trägt, desto schöner ist er.
Seit ich die nackten Ruderer gesehen hatte, konnte ich die Schiffsarbeiter, seien es Kru- oder Wheyboys, gar nicht mehr leiden. Diese schmutzigen Trikothemden, zerrissenen Hosen und unförmlichen Mützen lassen einem nur den Anblick des affenartigen, häßlichen Kopfes, während man bei dem nackten Menschen über dem wohlgebildeten Körper den unschönen Kopf ganz vergißt.
Es geht mir drollig mit den beiden. Sehe ich einen bekleideten Schwarzen, so bezeichne ich ihn in meinen Gedanken als „Neger", ist er mir sehr unsympathisch, als „Nigger", aber bei dem nackten Naturkind fällt mir immer wieder unser gutes altes deutsches Wort „Mohr" ein. Diese ganz, ganz dunkeln, nackten Kerls mitden Wollköpfen und blanken Zähnen, vielleicht noch einer Kette um den Hals, das sind leibhaftig die „Mohren " deralten Reisebeschreibungen und Kupferstiche und der Bilderbücher. Ist es nicht schade, daß wir unser deutsches Wortvergessen und das portugiesische angenommen haben? In Duala gibt es nur „Neger" oder die noch schlimmere Sorte. Den „Mohren" werden wir wohl erst im Innern wieder begegnen.

Staats- und Universitätsbibliothek Bremen
DFG-Projekt "Digitale Sammlung Deutscher Kolonialismus"
Auf der Savanne
Thorbecke, Marie Pauline
Berlin, 1914

Darum wenn du die Weißen beobachtet, wie sie in ihren Städten umhergehen, und wie sie in ihren Häusern leben, Männer und Weiber, Alte und Junge, Reiche und Arme, dann meint man, wir Schwarze seien keine Menschen.

Wie ein Schwarzer...

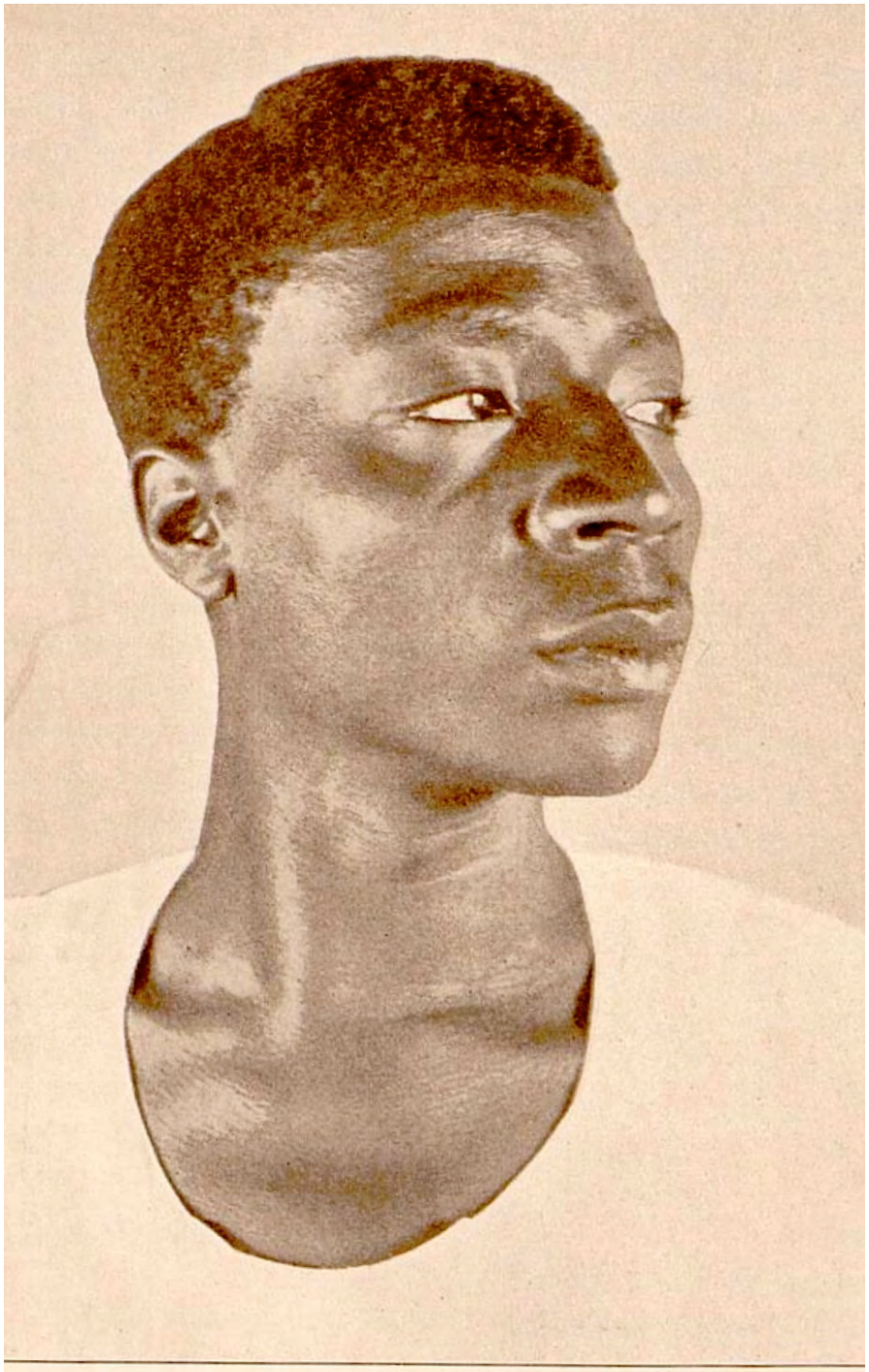

Junger Wutekrieger

CRAWFISH FRITTER
CRAWFISH FRITTER

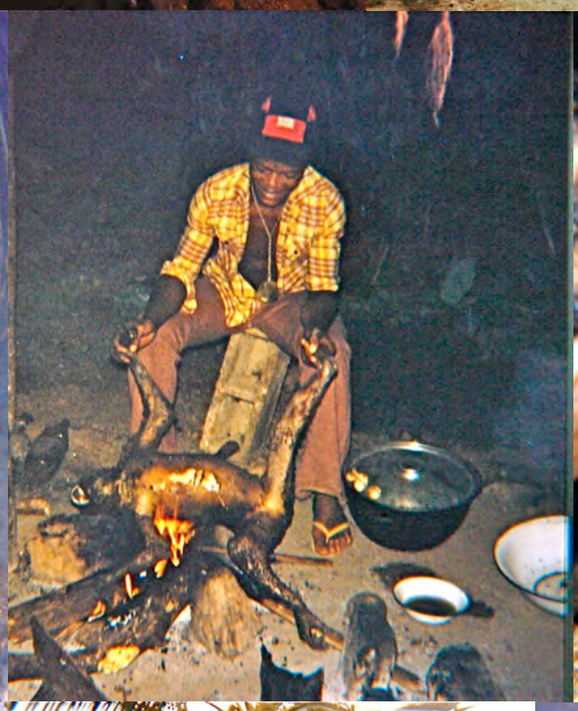

Kameroen 1973 en 1977.

West-Kameroen,Bocht van Guiné

Drenthe vogelvrij

Mijn lichaam heb ik niet beschikbaar gesteld aan de wetenschap. Mijn lichaam is redelijk doorsnee, vermoed ik. Wellicht geschikte voor eerstejaars anatomie om in te leren snijden. Meer waarde hecht ik aan mijn vergankelijke literaire nalatenschap. Liefhebbers kunnen ermee aan de slag. In mijn werk komen veel lijken voor. Mijn eerste lijk lag in het Oranjekanaal achter café Meppeling. Meerdere volgden in de Veenschapswijk net buiten Erica. Mijn eerste echte lijk was een buurman drie huizen verder. Ik was een jaar of acht. Mijn vader tilde me op de rijzende deksel, zodat de kist dichtgetimmerd kon worden. Spannend, en stinkend. Meer zouden volgen, zowel in het echt als in literatuur en wetenschap. Ik schreef een boekje *Leven na de dood* over chemie, natuurkunde en culturele erfenis. Het aantal toehoorders bij mijn natuurwetenschappelijke voordrachten is nimmer overtroffen bij voorlezing uit eigen literair werk.

Glyfosfaat, NH_3 *&* NO_x, Vogelvrij Drenthe.

Ces poissons qui sont pris dans cette nasse, la tête maintenue dans le fond par le courant, ont peut-être conscience du danger qu'ils courent. Mais ils n'y peuvent rien. Ils attendront qu'un crabe entre dans la nasse et qu'il commence à les dévorer, vivants, jusqu'à ce que mort s'en suive. Ensuite le crabe ressortira, repu, heureux et tranquille. Simplement parce qu'il était le plus fort, grâce à ses pinces.

VIIIb
uitmondend in het macabere "Cum mortuis in lingua morta" (Gesprek met de doden in een dode taal), met de spookachtige verlichting die een reeks schedels van lang geleden overledenen belicht (volgens Moesorgski van binnenuit). Nog een pianissimo en dan een nieuwe schokbehandeling met octaafsprongen aan

‘Kasper?’
‘Vertel je verhaal.’

Ik heb drie vrouwen vermoord. Ik zeg het maar gelijk. Iedereen had het kunnen weten. Ik heb daar nooit geheimzinnig over gedaan. Of familie, vrienden, vijanden of justitie dom zijn en niet uit hun doppen kijken, laat ik in het midden. Wat de ene keer dom is, is de andere keer juist razend knap. Dat geldt voor moord, dat geldt voor doodslag en overspel. Een oorlog maakt van een moordenaar een held en als de oorlog voorbij is – oorlog is nooit voorbij – is de moordenaar een moordenaar. Wie ongestraft buiten de pot pist, krijgt schouderkloppen. Behalve de vrouw in kwestie; die is een hoer. En hoer is geen aanbeveling, ook niet als ze prostituée of call girl op haar visitekaartje heeft staan.

Ik heb niet geslagen om drie vrouwen op één dag naar de andere wereld te helpen. Laat dat vanaf het begin helder zijn. Ik houd niet van slaan. Ik ben niet uit op schouderkloppen of op een lofzang. Ik ben geen hoerenloper. U zult me niet over mijn seksuele vaardigheden horen. Sommige zaken houd ik geheim, andere vertel ik zonder omhaal, maar het liefst houd ik mijn mond. Zwijgen is beter voor mij en niet alleen voor mij, maar ik kom weinig tegen dat mensen op tijd hun mond houden. De lucht is vergiftigd met kletspraat en onbenulligheden. Voor ik uitweid over de toedracht van mijn krijgsverrichtingen zal ik mezelf bekend maken. Ik zie u niet, ik heb u nooit ontmoet, maar ik ken u wel. We komen uit eenzelfde gat. Voor het gemak praat ik met Kasper. Kasper is mijn hond. Kasper is een Drentse patrijs. Dat vind ik het mooie aan mijn hond. Een patrijs die een hond is, net als een haas een deel is van een varken.

Kasper vraagt waarom ik steeds zelf aan het woord ben. Niet dat de hond mij lange en indringende verhalen wil vertellen. Dat niet. Kasper vertelt mij weinig nieuws. Ik weet wel wat in mijn hond ronddoolt.

“Waarom laat je die vrouwen niet aan het woord?”

Kasper bedoelt de vrouwen die ik de hals heb doorgesneden. Ik weet wel waarom ik die vrouwen niet aan het woord laat. Ik heb genoeg aan mijn eigen verhaal. Ik houd niet van kletskousen en met doorgesneden strot is het lastig spreken. En verder, wat is er boeiend aan het verhaal van een dode, of aan de verhalen van drie dode vrouwen?

Toen Melchior dood was heeft mijn vader nog geprobeerd om de slacht van varkens en koeien zelf te doen, maar mijn vader kon niet tegen bloed. Dat zei hij. ‘Ik kan niet tegen bloed,’ zei mijn vader. Mijn moeder kon wel tegen bloed. ‘Dat is vrouwen eigen,’ zei ze. ‘Vrouwlu kunt wel tegen bloed. Ze moet wel,’ zei mijn moeder. Kasper kan ook tegen bloed. Bloed jaagt hem op. Bloed raakt aan zijn natuur, daar is hij jachthond voor.

Uit: *Apport, Kasper apport.*

Koolmees na behandeling met biotex.

SYNAPSE
ather
rait by
rd Stout

Film stills 2016.

Installatie, Galerie Drents SchildersGenootschap. Vanderveen, Assen.

Het Drents Schild
GALER

Hond aan de borst

Ik ben bang voor honden. De diagnose luidt – tongue in cheek –: PTSS.
Elke hond die mijn pad kruist blaft naar me. Als ik geen maatregelen tref, springen ze tegen me aan. Sommige willen me likken, andere honden zijn eropuit om me te bijten. Ik weet niet welke aantrekkingskracht me omringt. Hier en daar valt een advies te horen: kijk ze niet aan. Of: geef ze geen aandacht. Of: je karma zit je in de weg. Het vaakst hoor ik: ze doen niks. Die laatste opmerking gaat over de hond, niet over mij.
Nee, dit gaat niet over vrouwen of over mannen. Ik bedoel honden, viervoeters. Honden, de goede waakhonden, blaffen naar iedereen die afwijkt van doorsnee. Een hinkelaar, een getinte medemens; ze zijn gezien, niet onopgemerkt gebleven.
Als ik na mijn dood terug zou komen, dan graag als hond. Niet om tegen anderen te blaffen, ook niet om her en daar geurvlaggen te planten. Ik probeer de hond in mij te begrijpen; door te snuffelen, door me met een hond te identificeren. A man's best friend, dat is de hond. Ik heb geen ervaring met; a man's best friend.
Honden ruiken dat je bang voor ze bent, die angst brengt de trouwe viervoeter in staat van opwinding. Honden blaffen uit angst voor jou. Ze zijn bang voor jou. Ga van ze houden en je hebt een kind aan ze.
Dat lijkt me een goed advies. Schrijvers, zangers, componisten, schilders, met hun levens- of lijdensverhaal in de krant komen telkens in beeld met een mormel op schoot, op de bank, aan hun voeten. Artiesten zonder likkende hond of poes tellen niet mee in het publieke domein. De fotogaaf heeft graag een ankerpunt buiten het doorsnee gezicht, buiten de opzichtige jurk, of het nette pak. Een dure design tas is prima; een beest aan een volle boezem is beter.

En spinnen? Angst voor spinnen? Spinnen brengen geluk.

IX
het begin van de ritmisch bijtende "Hut op kippenpoten", Hartmanns nogal gekke afbeelding van een bizarre klok, waarin de heks Baba-Yaga woont die de botten van haar slachtoffers breekt. Het middengedeelte is een fraai voorbeeld van Ravels orkestratiekunst en vergt een geweldig goede tubaspeler, temeer, daar hij de hoofdmelodie moet overnemen van de wendbaarder fagot. Dit deel bereikt zijn koortsachtige climax als de heks op haar bezemsteel wegvliegt en wij direct in de finale landen.

Pietà.

- Qu'ils s'en aillent! on ne les prie pas ... Mein Gott! Ich bin nicht ein Hund! Je ne suis pas un chien!

‘Kasper?’

In der Nacht kam er zu Franz ans Bett, stieß ihn mit der Nase an und fiel dann müde neben ihm hin, nach einiger Zeit schlich er hinaus. Gegen Morgen hörten wir ihn laut schreien, jammervoll, wie wenn ein Mensch schreit. Vor Schmerzen bäumend und sich windend lag er auf der Veranda. Wir haben alles irgend Denkbare probiert, um ihm zu helfen, haben vielleicht seine Schmerzen etwas lindern können, aber plötzlich war er tot. Wie wird der treue, lustige Kerl uns Tag für Tag fehlen, vom Morgen an, wo er uns weckte, indem er uns mit der Nase mitten ins Gesicht fuhr, bei jedem Spaziergang und Marsch, wo er um uns herumtollte, auf jedem Rastplatz, wo er den Dorfleuten seine Kunststücke vormachen mußte und mit Wut alle Dorfköter anfuhr, die dem Zelt zu nahe kamen, bis zum Abend, wo er sich mit behaglichem Knurren unter dem Kopfteil meines Feldbettes niederließ, um nachts beim leisesten Geräusch dumpf anzuschlagen. Sein eifriges Pfotegeben, das Hochspringen an uns, seine Wonne über jeden guten Bissen — das alleswird uns fehlen. Da der Tigerhund uns ein so guter Freund war, haben Franz und ich ihm jeder drei Hände Erde nachgeworfen, als er in seiner Grube lag. Die Schwarzen machten große Augen und sagten: „Das tun wir auch bei einem Bruder oder Freund”. Und jeder von ihnen faßte mit der Hand dreimal in den losen Erdhaufen und warf Erde hinab, ehe sie die Grube zuschaufelten. Ist diese Sitte so allgemein menschlich? So alt?

Auf der Savanne.

Von der Haustieren

Über was könnte man auch in Europa nichts Gutes sagen? Wie die Leute in Europa ein angenehmes Leben haben, so haben auch dort die Tiere ein schönes Leben. Wie die Weißen nach Klugheit streben, und sie auch besitzen, so machen Sie auch ihre Tiere und Haustiere klug. Die Europäer pflegen die Tiere wie Menschen; Sie füttern sie, waschen und bürsten sie; wenn sie krank sind, geben Sie ihnen Arznei; Sie haben auch ihr eigenes Haus zum schlafen. Die Haustiere, zum Beispiel eine Herde Schafe, haben ihren eigenen Wärter; Dieser führt sie dahin, wo eine schöne Weide ist, um sie zu füttern und zu erfreuen, nachher bringt ihr sie wieder in den Stall. Und alle laufen auf einem Haufen und hören auf ihren Hirten, wie der Herr Jesus es in Johannes 10 sagt. Da die Haustiere der Weißen wie Menschen gepflegt werden, so arbeiten sie auch wie die Menschen, denn sie werden dazu angelernt; sie sind aber auch sehr kräftig. Ochsen und Pferde bestellen in Europa die Äcker, indem sie die Erde auf den Äckern aufbrechen. Dann besäen die Leute das Feld. Ochsen und Pferde ziehen auch Lastwagen; sie ziehen die Wagen mit der Nahrung für Menschen und Vieh, die vom Felde kommt, das Gras, das Reisig, das Feuerholz und andere Sachen.

Ich will nicht mehr viel sagen über die Pferde und einige andere Tiere, wie die Esel, denn ihre Klugheit und ihre Leistungen sieht man auch hier schon ein wenig. Alle diese Tiere, die wie Menschen gepflegt werden, sind auch klug und ahmen die Menschen nach. Weil sie wie die Menschen Kinder behandelt werden, so gehorchen sie auch ihren menschlichen Herren.

Aber nicht nur au dem arbeiten ihre Haustiere ziehen die Europäer Nutzen, Sondern auch direkt von ihnen selber. Die Kühe geben ihnen Milch, mit der sie sich und ihre Kinder ernähren, Die Schafe liefern ihnen wolle, aus der sie allerlei schöne Winterkleider machen, die Hühner und Enten geben ihnen Federn für Ihre Bettkissen, und Eier, die sie essen und aus denen sie Kuchen backen.

Wie ein Schwarzer das Land der Weissen sieht.

Frisia non cantat

Muziek is in de regio cultuur van de laatste honderd jaar. Vooral de bevrijding door Amerikanen, Canadezen, Polen... heeft veel leven in de brouwerij gebracht. In *Diep geworteld* van Keur&Keur zijn passages over zingen en muziek schaars. De Romeinse geschiedschrijver Tacitus schreef al dat Friezen niet zingen. Friezen zijn in die bezettingsjaren de bewoners van Noordwest-Europa.
Voor gezang zijn er vogels.

> Manche Leute die es machen können, füttern die Vögel täglich in ihren Höfen, wie sie die Hühner füttern. Sammeln sich Vögel an, so wirft man ihnen essen hin, und sie fressen dann mit Behagen. Der Grund warum man den Vögeln alle dieses gute erzeigt, ist das, weil sie Insekten und böse Raupen fressen die den Samen auf den Äckern und die Bäume vernichten und weil sie überall Freude bereiten und den Menschen ein gutes Vorbild im Gesang sind.
>
> *Wie ein Schwarzer...* (1908)

X
Moesorgski's "Grote Poort" kan nergens elders dan in Rusland staan. Als inspiratiebron dienden zes schetsen van het nooit gerealiseerde bouwwerk. De componist beklemtoont die geografie door zijn lofkoraal af te wisselen met een sereen Byzantijns gezang, dat overwaait uit de nabijgelegen kathedraal. Ravel contrasteert prachtig de koper- en houtblazerkoren en introduceert beierende klokken om een kerkelijk verband te leggen. Zo eindigt het werk in een uitbarsting van pracht en praal.

Dorpskerk, Peize.

‘Kasper?’
‘Roomse kerken in Drenthe dateren van na 1853. Na een opleving begon in de jaren ‘60 van de vorige eeuw de leegloop. Gregoriaans verdween in beatmissen met gitaar en drumstel.’
‘De dood in de pot.’
‘Jij zegt het. Er was nooit sprake van muziekcultuur. Protestante droefenis in psalmgezang; weinig vreugde.’
‘Maar goed dat de bevrijding kwam.’
‘Jouw woorden, Kasper.’
‘Gelukkig kwam Harry Muskee met zijn C+B.’
‘Geen hond krijgt tranen in de windows of his eyes.’
‘Jouw woorden.’
‘Wat zie je Kasper, horen kan ik zelf.’
‘Luister. Een vrouw in een rolstoel in het gangpad van een roomse kerk. Pastelblauwe muts diep over haar oren. Alle feestgangers zijn goed ingepakt. In kleding.’
‘Het is koud in de kerk.’
‘Jij zegt het.’

Als onderdeel van deze ontspanningsavond wordt er altijd een loterij gehouden. Deze avond waren er ongeveer 25 grote en kleine prijzen, geschonken door bedrijven, en waarvoor lootjes werden verkocht. Zodra de namen werden afgeroepen was er veel opwinding, bijval en gespot, en, als grapje bedoelde, sarcastische opmerkingen. De prijzen waren o.a.: tabak, chocolade, een fles wijn, een grote taart, een plastic theezeefje en een po. Deze laatste werd gewonnen door een verlegen en bescheiden boer die er snel vanaf wou en de po voor een borrel aan een kleine, gebochelde man verkocht. De muziek werd voor deze gelegenheid verzorgd door een drie-mans band uit Gasteren, die bestond uit twee accordeonspelers en een slagwerker met een grote en een kleine trom. Zij speelden diverse Amerikaanse dansliedjes, maar de volksliedjes waren in de meerderheid, en er werd veel met de muziek meegezongen, maar ook er tegen in.

Er wordt vooral graag geluisterd naar uitzendingen in het Drentse dialect. Sommige vrouwen luisteren onder hun dagelijkse bezigheden naar de radio. Bijna iedereen luisterde naar het verslag van de reis van de Koningin naar Amerika. Verscheidene jongeren hebben een voorkeur voor Amerikaanse dansmuziek en “country & western”. Eén persoon luistert naar “Onze Amerikaanse Buren” nadat zij twee Amerikanen had ontmoet. Door de pers en de radio neemt hun kennis langzaam toe en verbreedt hun horizon.

Er zijn verscheidene kringspelletjes waarbij meestal gezongen wordt, maar niet alleen maar door de meisjes van de laagste klassen. “De Mosselman” lijkt het meest favoriete spel te zijn en heeft veel overeenkomst met “The Muffin-Man” (Muffin = kleine cake) van Engels sprekende kinderen. Een spel dat net zo gespeeld wordt als onze “London Bridge” (De Londense Brug) heeft iets andere woorden en een geheel andere melodie. De normale versie heet “Witte Zwanen, Zwarte Zwanen”, maar in Anderen zingen ze, “Groene Kralen, Witte Zwanen”.
Een iets andere versie van onze “Boer in het Dal” heet “In Holland staat een huis”, waarbij er kleine afwijkingen zijn in de personen die worden gekozen. Een uitgebreidere “Boer-in-het-Dal” soort spelletje heet “De Schoorsteenveger”, waarbij dertien karakters moeten worden gekozen. “Zakdoekje Leggen” is een andere variant van een zangspel dat ook door veel kinderen in andere landen wordt gespeeld.

Diep geworteld, Keur&Keur 1952.

Katholieke kerk in Zwolle.

De fuik

De visplek lag aan het eind van een breed schelpenpad dat aan weerszijden omzoomd was door populieren. Waaibomenhout zoals Ernest die bomen placht te noemen, waar Adelborst de voorkeur gaf aan ritselbomen, naar het zangerige geluid bij milde oostenwind. De derde in het gezelschap van oud-strijders, Broosmann, sprak van poppels. Broosmann had zijn roots in de Achterhoek. De Gelderse Achterhoek zoals hij placht te zeggen, om verwarring met achterbuurten, slums, shanty towns, bidonvilles en taudis uit te sluiten.
De drie academici op leeftijd brachten na een gezamenlijk uitstapje in de Baltische staten in het toegestane seizoen de dagen vissend door aan de waterkant.

'Vissen,' zei Adelborst – drs. Nederlands van een verouderde lichting –, 'is zowel een werkwoord als een zelfstandig naamwoord, en dan in het meervoud.' Adelborst had een metalige stem, enigszins verbloemd door een equalizer in de software van zijn spraakorgaan. Adelborst was van de drie doctorandussen – doctorandi – het verst verwijderd van de doorsnee-man. Adelborst deed het zonder hoofd. Als kermissen met afwijkende types nog waren toegestaan had Adelborst een goede plek kunnen krijgen naast de vrouw met baard, naast de hermafrodiet en naast wat in die kermisjaren n. werd genoemd. Aan de bovenkant, waar bij de vrouw met baard het hoofd aanwezig was, staken bij Adelborst drie pijpen uit het halsgat. Eén pijp had veel weg van een sifon voorzien van een trechter; de slokdarm. Adelborst mocht alles eten, maar hij gaf de voorkeur aan Brinta met noten en rozijnen en aan hopjesvla. Spruitjes, zijn lievelingseten, had hij afgezworen. Alle eten was smakeloos geworden, zelfs het zout. Adelborst hield niet van verstoppingen in de sifon, en ook niet van obstructies in de anus. De sifon functioneerde net als bij de wastafel als stankafsluiter tegen 'slechte' adem. Dagelijks verdween een zuurremmer in de trechter, als was het een gootsteenontstopper.

De tweede, de luchtkoker, had de opening als een snorkel op een onderzeeboot met de pijp naar beneden gebogen. De derde buis tussen de schouders was een lange pijp voorzien van een beveiligingscamera met een blikveld van 360 graden rondom, inclusief een richtmicrofoon annex luidspreker. Software in de rugzak vertaalde de beelden en geluiden naar een visueel kriebelpatroon op de rug. De beelden waren weliswaar in zwartwit en met wazige randen, maar meer dan voldoende om achter een wandelhulp, een rollator, de weg te vinden over het schelpenpad. 's Nachts waren de resultaten optimaal met heldere beelden van lantaarnlicht, koplampen en bij helder weer eenmaal in de maand de volle maan. Bij nieuwe maan zag Adelborst via zijn rug de Grote Beer en Venus. Maar misschien waren die beelden voorgeprogrammeerd. Na een software update leken de sterren en planeten van plaats verschoven. Eenmaal herkende Adelborst het Zuiderkruis aan de sterrenhemel. Met het Zuiderkruis kwamen frivole, zondige en benijdenswaardige herinneringen aan zijn verblijf in Afrika beneden de evenaar uit het zwarte gat van zijn herinneringen terug. Ook destijds, toen het nog kon, had hij zijn hoofd niet altijd bij relevante zaken gehouden. Meer dan eens had hij op die *lieux de mémoires* de onontkoombare, dwingende, pathetische, triviale materiestroom van zijn onderlichaam gevolgd. De altruïstische gevolgen waren niet onopgemerkt gebleven, maar daarover een andere keer.

Adelborst hield van stijl. Strak in het pak, met de koninklijke Willemsorde net boven de pochet van zijn jasje. Het zwaard was aan verheffing tot de ridderstand te pas gekomen. Angst voor toevallige onthoofding door de vorstin had hij niet gehad. Wat ontbrak kon immers niet ontvreemd worden. Sinds zijn decapitatie ontbrak het hem aan niets. De onderscheiding was eenmalig door de koningin opgespeld en nooit weer van de plek geraakt. Adelborst had drie identieke donkerblauwe jasjes. Naast het tenue met de Willemsorde ook één blanco buis en één met de Nederlandse leeuw op de revers (voor zijn 40-jarig voorzitterschap van bridgeclub *Deel nog eens uit*).

De neerlandicus was in Lijfland, een van de Baltische staten aan de grens met Rusland, door een verdwaalde granaat zijn hoofd verloren. Naar verluidt riep zijn hoofd als laatste kreet "Bosje Moi" hetgeen in het Russisch zoveel wil zeggen als "Mijn God, Mijn God waarom hebt Gij Mij verlaten?"

God had Adelborst niet verlaten. De vader van Adelborst had postuum gelijk gekregen toen deze over zijn zoon beweerde op het moment dat de jongen bekende Nederlands te gaan studeren: 'Wat ie in de kont hebt, heb ie niet in de kop.' De Russische granaat had in vivo aangetoond dat het verstand ook op onverwachte plaatsen in het lichaam kan opduiken. Niet gespeend van humor placht Adelborst vanuit die zienswijze met beide handen op zijn billen te slaan onder de uitroep "Ik ben een God in 't diepst van mijn gedachten, En zit in 't binnenst van mijn ziel ten troon". Met name het zitten uit de dichtregel vond Adelborst vermakelijk, met uiteraard het gemak, de pot voor overschot van brood en middagpot, als troon.

Na het ongeval sprak Adelborst niet langer van Lijfland, maar van Leefland, door de spraakcomputer

soms verbasterd tot Leegland. "Hoe kleiner mijn fysiek lichaam, hoe groter mijn mystieke geest. Mijn geloof in geestelijke gemeenschap groeit met de krimp van mijn vlees," was zijn insteek. Zonder hoofd voelde hij zich de meerdere van zijn visgenoten, al waakte hij ervoor die metafysische superioriteit te laten merken. God bleef diep in zijn gedachten verscholen. Op de vraag of Adelborst God had verlaten klonk als antwoord: 'Lik mie den Arsch.' Misschien was die banale uiting een softwareprobleem, of – Ach du lieber Gott von Bentheim –afkomstig van een hacker uit de naburige graafschap.

Ernest, met het rechterbeen onder zijn romp, was de theoloog van het drietal. Zijn gemummificeerd linkerbeen stond op een piëdestal gespijkerd in een vitrine van de Igreja de Santa Clara in Oporto, Portugal, naast relikwieën en schelpen van Sint-Jacobus van Compostella. – A personal gift from a warrior for Christ' sake. – Ernest als praktiserend Ds. Drs. Hij was de Heilige Geest van de veteranendrie-eenheid.

Deze strijdmakker was als organisch chemicus opgeleid en had na het doorgronden van de materie – ruim 120 onderscheibare individuën in het Periodiek Systeem der elementen – voor filosofische metafysica gekozen. Wetenschap leek door kobolden in een Mening veranderd. "Vandaar mijn motto: The Importance of Being Earnest,' zoals de Ds. Drs. placht op te merken. Tegenstellingen tussen feit en fictie waren volgens Ernest te overbruggen door uitersten van eenzelfde naam te voorzien. Extremen waren immers keerzijden van dezelfde munt. Bij goed en kwaad was dat helder; de dosis bepaalt het effect. En, had Ernest opgemerkt, bij Adelborst bleek dat – doorslaggevend bewijs van de *error theory* – ook kop en kont uit één vlees gewrocht waren. Duidelijk was dat ook ongelooflijke misvattingen waar kunnen zijn.

In zijn relatieve tijd, en een andere tijd kende hij niet, knutselde Ernest aan een synthese tussen geloof en ongeloof. Bijgeloof met een vleug onbepaaldheid in de geest van Werner Heisenberg leek hem een goede kandidaat voor de paring van zekerheden met onzekerheden. Wetenschappers geloven, placht Ernest te zeggen, en gelovigen weten het zeker. De begaanbare middenweg lag als schelpengruis voor het oprapen, al dan niet omzoomd door ruisende poppels met afbrekende takken.

Ernest was niet in Lijfland, inmiddels herdoopt in Letland, maar in Estland door een grensoverschrijdende Russische kogel te grazen genomen. Een salvo uit een kalasjnikov had eerst zijn balzak en daarna zijn linkerbeen afgesneden. De testis waren teruggevonden, maar niet meer te gebruiken. De kerk van de schelpenheilige in Santiago en ook de kerk in Oporto, Portugal, wilde zijn teelballen – op sterk wijwater – niet in de schrijn in het aangezicht van maagd Maria met kind. Ook het feit dat haar Zoon geen nakomelingen had verwekt had de bisschop van Lisboa niet kunnen vermurwen. De clerus liet kinderen tot zich komen, maar bleef een gezelschap zonder ballen.

De testikels van Ernest stonden inmiddels bruin verkleurd en licht gekrompen in een weckflesje op de schoorsteenmantel. Ernest koesterde de dierbare herinnering. Als zijn blik, in de geest van Zwarte Piet, naar de schoorsteen afdwaalde, zong hij soms een Sinterklaasliedje bij de aanblik van zijn ovale kaatsenballen zonder net, maar vaker prevelde hij het gebed dat zijn vader en moeder hem hadden geleerd. "Tot in het uur van onze dood. Amen."

Broosmann was opgeleid tot doctorandus in de historische geografie, de geologie en de kosmologie, kortom; kenner van de aarde en van de hemel. Hij was de nestor van het gezelschap. Broosmann ging zonder voornaam door het leven. 'Net als God,' had hij slechts eenmaal badinerend opgemerkt. 'Net als de Achterhookers,' had hij rapjes aangevuld om zijn onvolprezen nederigheid en alom bekende bescheidenheid terug te winnen. Zijn snelle zelfcorrectie had niet kunnen voorkomen dat hij tot zijn stil genoegen als nickname "God van Voorst" met zich mee mocht dragen.

In Litouwen had Broosmann geluk gehad. Hij was niet in het hart en ook niet in de onderbuik getroffen. Een salvo, misschien twee salvo's *friendly fire* op hetzelfde moment, hadden zijn beide armen meegenomen. Hoewel omstanders hun best hadden gedaan, was van de restanten van zijn armen enkel nog gehakt te maken. De botsplinters waren wellicht geschikt geweest als relikwieën voor het groeiend aantal Mariakapellen in Drenthe en omstreken. Maar toen die gedachte aan de nuttige bestemming in Zandberg, Zwartemeer en Erica naar boven kwam, was het al te laat geweest. De restanten van zijn armen waren bij een abattoir afgeleverd, of bij een destructiebedrijf, maar daarover een andere keer.

'Het lot,' had de God van Voorst gezegd, 'heeft ons in dit oneindig leegland bijeen geloot. Om te vissen.'

De chemisch theoloog had als religieuze kanttekening snedig opgemerkt: 'Akkoord, Broos, als je met het Lot de Voorzienigheid bedoelt.'

Adelborst daarentegen had de voorkeur gegeven aan een komisch begin van de schepping, al dan niet vermomd als een kosmisch zwart gat vergelijkbaar met *l' origine du monde*. Over de gevolgen van die intieme oerknal had hij zo zijn gedachten. Maar daarover bij een andere gelegenheid.

'Hoe het ook zij,' had Broosmann het onderwerp afgekaart, 'in het ondermaanse drijven we mee op de levensstroom naar Nergenshuizen. We hebben het ermee te doen.' Niemand deed navraag naar de betekenis van *ermee* in dit filosofisch betoog.

'Pis is zowel een werkwoord als zelfstandig naamwoord,'

zei Ernest om Adelborst bij de les te houden. Ze hadden de wandelhulpen bij de visplek geparkeerd; op de rem.

'Pissen en vissen,' antwoordde de neerlandicus gevat. 'Jij kunt beide even goed.' Hij herhaalde: 'Pissen en vissen.'

Ernest was ondanks zijn roeping de minste visvanger van de drie.

De laatste opmerking van Adelborst over de kwaliteiten van Ernest was uiteraard plagerig bedoeld. Elk wist van de castratie van Ernest. Ook het buitenlid was bij hem weggesneden, en, helaas niet bewaard gebleven. Welbeschouwd was Ernest, althans wat de uiterlijke geslachtskenmerken aanging, niet soldaat, maar vrouw gemaakt. De vetkwabben op de heupen en op de borst hielpen mee om die indruk te versterken. Niemand maakte neerbuigende opmerkingen over het voortijdige slot van zijn viriliteit. Ieder van hen plaste inmiddels zittend, met losse handen, alsof ze nooit anders hadden gedaan.

'Dat ik mijn tweede en derde been moet missen is vervelend,' zei Ernest. 'Dat mijn hormonen een andere – gender neutrale – koers kiezen, vind ik niet erg. Ik raak nu nooit meer opgewonden als ik iets wulps voorbij zie komen. Opwinding was nooit mijn sterke kant. Ach, jullie weten dat wel.' In één adem liet hij volgen. 'Wie heeft de pieren meegenomen?'

De God van Voorst had de pieren meegenomen. Ernest, met twee armen en twee ogen wurmde drie pieren aan drie haakjes. Op het moment dat drie dobbers dobberden brak de eerste meditatieve stilte aan.

'Je hebt beet,' zei Ernest na een tijdje. Hij stootte Adelborst aan.

'Ik zag het met mijn rug. Ik ben niet blind.' Adelborst rukte zachtjes aan de hengel.

Het zat niet mee. De poppels ruisten, de zon scheen. De zon zakte in het westen. Adelborst zag op zijn rug de volle maan en Venus.

'Als de vis niet bij Mahammad komt.' Broosmann stootte de dominee aan.

'Mohammed,' repliceerde Ernest. 'Ik houd van zorgvuldigheid.' Zijn dobber zong psalm 23. Hij had beet. 'The importance of being Earnest,' liet de chemisch theoloog volgen.

Ernest negeerde het vervolggesputter van de geoloog, trok zijn visbroek aan, stapte in het water en liet de dobber stroomafwaarts drijven. Vissen was zijn lust en zijn leven.

'Pissen en vissen,' zei Adelborst. 'Werkwoorden.'

'Heidenen staan op één been om zich van zonden vrij te pleiten.' Broosmann wees naar Ernest. 'Wie het langst op één been kan staan is onschuldig.'

Ernest draaide op één been naar de oever.

'Er is geen onderscheid tussen christenen, moslims, boeddhisten, heidenen en Drenten,' zei de eunuch. 'Iedere beschaving heeft een eigen religie met eigen wetten en afspraken. Het ene houvast is niet beter dan het ander. Schuldig of onschuldig; alle religies moorden, alsof dat een lust is.'

'Doden is een werkwoord en een zelfstandig naamwoord, meervoud,' zei Adelborst.

'En lijken,' riposteerde Broosmann. 'Lijken is ook een werkwoord, schijnt het.' De God van Voorst manoeuvreerde de hengel naar de kant door zijn benen over elkaar te slaan en haalde een ondermaats rietvoorntje op het droge. 'Dominee?' liet hij vragend volgen met lichte ironie.

Organisch theoloog Ernest kwam uit het water en haalde het visje van de haak. Op een lichte hoofdknik van Broosmann liet Ernest de vis weer in zijn element.

'Het wil vandaag niet bijten,' zei Adelborst. 'Zullen we gaan? Het wordt al donker. Achter mijn rug zie ik de maan.'

'Bijten is een zelfstandig naamwoord, meervoud,' zei Broosmann.

Achter de wandelhulpen kuierden ze stroomopwaarts. In een bocht van het stroompje was tussen twee palen een fuik aangebracht.

'Geen wonder dat we geen vis aan de haak sloegen,' zei Adelborst. 'De fuik heeft alle vis verschalkt.'

'Ambachtelijk gezien is de fuik een bijbels werktuig,' zei Broosmann. 'Vissen vangen, en onwetende mensen in het net verzamelen; onze missie en onze specialiteit.'

'Vissen en vangen zijn werkwoorden en zelfstandige naamwoorden meervoud,' zei Adelborst.

'Werp uw netten uit en gij zult organisch en duurzaam mensen vangen,' zei de theologisch chemicus. 'Apostelen: werp uw netten uit in het zwarte gat van Leefland.'

Adelborst trok zijn schoenen uit, liet zijn broek zakken, schoof zijn onderbroek van zijn billen en ...

'Volle maan,' fluisterde Ernest.

... en stapte in de Jordaan.

'Lach niet,' zei Adelborst, inmiddels tot zijn middel in het water. 'Lach niet om mijn blote kont. Lach niet om mij. Ik zie alles. En,' vervolgde hij, 'ik zie ook infrarood, warmte en kou. Ik zie de vissen in de fuik. Witte en zwarte materie heeft voor mij geen geheimen. Mijn hoofd loopt over. Ik verstop niets.' Achter zijn rug borrelden methaanbellen naar het wateroppervlak.

Adelborst zakte door zijn knieën. De neerlandicus reikte tot zijn schouders in het water. Drie buizen staken boven het oppervlak uit. Hij rukte met een desperaat geweld aan de palen naast de fuik. Het water klotste tegen de oever. De palen waren stevig in de bodem verankerd. Adelborst richtte zich op en duwde een rubberen stop in de trechter boven de sifon. Kort verdween hij onder water, met de periscoop als onderwatercamera. Met het uiteinde van de fuik in zijn handen kwam hij weer boven. De vissen spartelden hun vrijheid tegemoet, inclusief de

snoek die zich aan de opgeslotenen te goed had gedaan.

'Bravo,' riep Ernest. 'Bravo. Je hebt goedgelovige volgelingen uit hun kerker bevrijd. jammer dat je de snoek hebt laten gaan.' En op zachtere toon: 'Volksmenners, dictators en moordenaars ontlopen altijd hun straf. Helaas.'

'Bevrijdingsdag voor het volgzame gepeupel. Bravo,' riep Broosmann. 'Chapeau. Chapeau. Chapeau,' klonk het als aanvullend klaterend applaus. Broosmann had het klappen met één hand vervolmaakt sinds hij zijn beide armen aan de wereld had geschonken.

Adelborst maakte een gebaar alsof hij zijn hoed afnam en zich het zweet van het voorhoofd wiste. Hij haalde de rubberen stop van zijn slokdarm. Een luide boer gorgelde door de stankafsluiter.

'Ik moest dit doen,' zei Adelborst met doorweekte stem. 'Ik weet weer wat het doel van mijn leven is. Ik volg mijn innerlijke leidsman. The importance of being Ernest.'

'Leven is een werkwoord,' wees Ernest met lichte afgunst naar de erectie van Adelborst die uit het water stapte.

'Leven is ook een zelfstandig naamwoord,' probeerde Broosmann de aandacht te verleggen, al besefte de God van Voorst als geen ander dat reddingswerk en hulpverlening een hoog erotisch karakter hebben. Niet dat die erotiek bezwaarlijk was, absoluut niet. Doch, placht Broosmann te zeggen. 'Waar zuivere erotiek is, daar ligt onzuivere pornografie op de drempel.' Later meer over dit boeiende onderwerp.

Adelborst streek over zijn borst, streelde zijn krimpend lid droog, wachtte tot het lid naar beneden wees, plaste tegen het talud, en onder de uitroep 'Pissen is een werkwoord', trok hij zijn onderbroek aan. Vervolgens schoof hij zijn pantalon omhoog en frutselde hij zijn doorweekt hemd achter de broekriem. Hij wisselde zijn druipend Willemsordejasje voor het droge jasje uit zijn wandelhulptas; zonder insigne. De heldendaad was de beloning.

'Zijn wij echt anders dan de snoek?' vroeg Broosmann zich luidop retorisch af; met zijn blik naar het oneindige firmament.

De vraag was aan niemand in het bijzonder gericht. Voor hij een cliché-antwoord kreeg klonk metafysisch vanuit de poppels een aanzwellend ritselend geluid. De oostenwind liet zich horen. Er was meer tussen aarde en hemel dan het drietal kon bevroeden.

'Als ik het lot van anderen, al zijn het koudbloedigen, kan verbeteren,' sprak Adelborst met waterige stem, 'en naar mijn vermogen hun leed kan verzachten, dan is dat voldoende om in dit Leegland mijn waardigheid te bewaren.'

'Dat niemand je in je goede werken mag belemmeren,' zei de God van Voorst. 'Ik sta rondom achter je.'

De wind rukte op, een poppeltak brak en miste op een haar het illustere drietal. Wie kon, kneep in de rem. De weg over het schelpenpad werd afgesloten. In hun levens was er geen weg terug.

'Het Lot,' zei Broosmann.

'De Voorzienigheid,' zei Ernest. 'Tot in het uur van onze dood.'

'La Nasse,' besloot Adelborst.

Taxus

‘Samen in dezelfde strop,’ zegt Homme. ‘Ze hingen samen in dezelfde strop, met de achterhoofden strak tegen elkaar. Dezelfde strop.’ Hij hoest.

‘Grappig,’ zeg ik. Ik zeg *grappig* of *lollig* als mij niets anders te binnen schiet. Ik had ook *Goh* kunnen zeggen, of *Verdorie*. Mijn vocabulaire van nutteloze nietszeggende woorden is eindeloos. Verstandige praat is niet mijn forte.

‘Verenigd in de eeuwigheid,’ doe ik een nieuwe poging om mijn beschaving en betrokkenheid te etaleren. Homme negeert mijn opmerking. Hij kent mijn repertoire. Homme weet hoeveel ik om hem geef.

‘De opgang op de ladder was misschien moeilijk,’ vervolgt hij. ‘Sterke karakters, opa en oma. sterke wil, het resultaat…’

‘Voor altijd aaneengekluisterd,’ probeer ik waar ik opnieuw beter mijn mond had kunnen houden. Mijn innerlijke stem zwijgt nooit, maar dat betekent niet dat elk woord naar buiten hoeft te komen. De meeste trauma’s zijn self supporting. Het is niet nodig ze te voeden.

We zitten aan de rand van een beeldentuin in de schaduw van een perenboom. Homme zit voorover op een verweerde stijlvolle hardhouten klapstoel. Ook design kent de tanden en kiezen van tijden die voorbijgaan. Het lijkt erop dat mijn wandelmaat zijn verhaal aan het gemaaide gras vertelt. Ik hang lichtjes achterover tegen de rugleuning van mijn rollator. Mijn onderarmen rusten op de handvatten. De rollator staat op de rem, al is dat op het oneffen grasveld niet nodig. De wandelhulp is om mee te wandelen, niet om op te zitten, op korte pauzes na, als de ledematen erom vragen. We zitten. De half bewolkte wereld raast aan ons voorbij, vooral buiten ons gezichtsveld. Ongeschoren kameraden zijn we. We rusten uit van onze ledigheid. Kurze Pause tut gut.

Ginds op het terras achter het kasteeltje is koffie met appelgebak uit de streek, met slagroom van buiten onze grenzen. Kersen op taarten en puddingen zijn van elders ingevlogen. Het gewone erfgoed is hier het beste; boterhammen met kaas, droge worst.

‘Mijn opa hield van oma. Ze hielden van elkaar, dat weet ik zeker…’

Ik geef niet om zekerheden. Vooral niet als het liefde aangaat. Niets is wisselvalliger dan zekerheden. Dood is de enige zekerheid, al twijfel ik soms aan de eeuwigheid van het niet-zijn. Ik zwijg over leven na de dood, waar de opa en oma van Homme, jaren nadat ze hun hoofden in dezelfde strop staken en de ladder wegschopten, nog steeds in gesprek zijn met hun kleinzoon, die inmiddels de jaren van verstand weer achter zich laat. Ik ken het verhaal van het slotakkoord in de boerenschuur als de bijbel. Telkens nieuw en verrassend. Eenmaal vertellen is niet genoeg. Tweemaal daags ook niet. Expressie is een eerste levensbehoefte, las ik in vakliteratuur, net als eten, drinken en slapen. Voor sommigen hoort knuffelen in die reeks. Niet voor mij. Aanrakingen halen het slechtste in me boven. Wie in vrede met me om wil gaan blijft van me af.

Emoties, vernauwend blikveld, kinderlijke gevoelens en periodieke incontinentie winnen bij Homme, zoals vaker voorkomt bij senioren, mezelf niet uitgezonderd, van het verstand. Ik probeer houvast te vinden in de fenomenologie. Ik let op verschijnselen, meer dan op verschijningen. Revenons à nos moutons. Terug naar de beeldentuin.

Vandaag is het open dag van beeldend kunstenaars. Homme en ik zijn een dagje uit. We nemen het ervan, al weten we nog niet waarvan. De meegebrachte boterhammen en de bananen zijn al verslonden. De droge worst is voor later. Langs de randen van de tuin achter het kasteeltje laten vrouwen – enkel vrouwen voorbij de vruchtbare leeftijd – hun ambachtelijke sculpturale vaardigheden zien. Helder Carrera marmer fungeert als drager van lichaam en bloed van een biggetje. Een bekapt, geschuurd, gepolijst wit varkentje als *Denkmal* voor een kleinkind. Een gespikkeld en van foraminiferen voorzien nijlpaardje uit gebutst hardsteen voor een ander kleinkind. Nog vijf beesten te gaan. Een zoogdiertje of een reptiel in pastelgroen serpentijn van oma, een krokodil voor de eeuwigheid. Ik zag nog niemand beitelend aan een zelfportret in weerbarstig graniet of toegeeflijker zandsteen. Misschien is elk beeld een zelfportret.

‘Laten we een rondje maken,’ zegt Homme. ‘Opa en oma blijven in onze gedachten; ook als we niet aan ze denken.’ Voor ik mijn zwijgen kan staken laat hij volgen. ‘De beeldhouwers verdienen onze aandacht.’

Het graf met op de zerk dezelfde sterfdatum voor beiden is inmiddels geruimd. Dat is voortschrijdende beschaving. Graven worden geruimd; een pleonasme voor de ruiming van de stoffelijke resten. Homme’s opa en oma; bevorderd tot de eeuwigheid. Amen.

‘Tegen de klok in,’ zeg ik. Ik zwenk mijn hoofd in de rondte. Als ik eenmaal sta laat ik de handvatten niet los. Ik leef in symbiose met de rollator; twee benen en vier wielen, één organisme. Enkel een rem op twee wielen.

Op een sokkel staat semi-transparante platte gekartelde marmeren schijf op een voet van graniet, bijeengehouden door koperen gietsel. *Wolkenlucht II.* staat op het bordje.

‘Goed getroffen,’ zegt Homme. Hij wijst met zijn stok naar de cumuli en de blauwe hemel van *Wolkenlucht I*. Ik duw mijn wandelhulp door het gras. Er is regen voorspeld.

‘Dit is brons,’ zegt de kunstenares. ‘Met hamer en beitel verwijder ik oneffenheden. In de gipsen mal komen soms scheurtjes. De luchtkanaaltjes vullen zich met brons. Braampjes.’

‘Pokdalig,’ merk ik op.

‘Mooi werk.’ Homme houdt niet van mijn provocaties. Hij hoest en draait met zijn hak in het gras alsof hij een peuk dooft. Sinds het carcinoom rookt hij sigaretten niet langer korter. Het hoesten is gebleven.

‘En dat beeld?’ vraag ik. Wat ik ook probeer, mijn stem klinkt niet overtuigend. Op een sokkel staat een bronzen meisje van een jaar of zes in verkleinde uitgave. Haar handen reiken naar de hemel.

‘Mijn dochter,’ zegt ze. ‘Dat is mijn kind. Mijn dochter.’

‘U haalt uw inspiratie uit de natuur!?’ vraag ik. Homme hoest. We gaan zonder het antwoord af te wachten.

Op weg naar het volgende beeld zegt Homme: ‘Laat dat, wil je.’ Homme kent mijn aangeboren en gecultiveerd cynisme. ‘Houd je mond. Spreek niet met anderen als je in mijn gezelschap bent, Wil je!?’ Ik hoest niet, ik schraap mijn keel.

Verderop bij de pioenrozen en bloeiende rododendrons polijst een beeldhouwster een speksteen. Ze bevrijdt een kikker uit de rots.

‘Spel,’ zeg ik buiten gehoorafstand van de kunstenares, ‘kunst en taal zijn niet meer dan een spel. Heel postmodern.’

‘Literaire en artistieke homo ludens, bedoel je. Niet heus.’ Homme prikt me met zijn stok. Ik grijns. ‘Die spekstenen kikker vertelt het verhaal van een niet vervulde kinderwens,’ zeg ik. Ik hoor een knetterend scheldwoord. Homme zegt niets. Homme hoest. Hij heeft gelijk. Ik bijt op mijn wang.

Het geeft geen pas kunstenaars bij de bok te doen, maar soms is mijn drang om te stangen groter dan mijn zelfbeheersing, vooral als ik het gevoel krijg als een *simple minded old man* behandeld te worden. Sinds de rollator tuimelen vooral oude vrouwen uitnodigend en opdringerig over me heen met ongewenste hulpvaardigheid. Alsof ik na de aanwinst van fysieke beperkingen mijn verstand ben kwijtgeraakt. De taarten omarmen me, als ik ze niet tegenhoud, als ware ik een ongevaarlijke knuffelhomo, een teddybeertje, zonder onwelkome drift om hun lakens te bevlekken.

‘Gebruik die hulp,’ had Homme gezegd. ‘Ik kan zonder mijn stok overeind blijven, maar het leven wordt mij aangenaam gemaakt door vrouwenhanden die mijn stok als uitnodiging zien om me hulpvaardig te benaderen, een arm te geven, koffie voor me te halen, mijn hemd netjes achter de broekboord te duwen, mijn billen af te vegen, mijn god, mijn …. Laat het gebeuren! Het is hun behoefte! Gun ze hun goedheid!’ En met verlaagde en vertraagde stem: ‘Ik houd wel van knuffelen.’ had hij warm pekelwater in mijn open wonde gestrooid. Ik houd niet van knuffelen. Homme weet dat.

‘Lindenhout,’ zegt ze, ‘is zacht en gemakkelijk te bewerken. Heel fijn hout om hol en bol te oefenen.’ Ze is anderhalve meter hoog. Meer is niet nodig. Ze heeft een dikke schijf van een lindenboom aan de ene kant het aanzien van een schelp gegeven, de keerzijde lijkt op holle en bolle vormen die ze voor ons verborgen houdt.

‘Een oefenstuk, begrijp ik,’ zegt Homme.

Ze knikt.

“En het echte werk?’ vraag ik beleefd.

‘Taxus,’ zegt ze. Ze wijst naar een blok donker hout op een werkbank. ‘Een restant van een grote partij.’

Ik knijp in de remmen. Zijn wij niet allemaal restanten van een grote partij? zegt mijn hoofd.

‘Goh,’ murmel ik.

‘Heel lijfelijk werk,’ zegt Homme. ‘Tactiel.’

Homme raakt een snaar. Ik weet niet of het de juiste is. Elke snaar is de juiste. Van valse noten valt meer te leren dan van zuivere klanken.

‘Als ik hamer en beitel en gutsmessen gebruik,’ zegt ze, ‘is het alsof ik mijn man uit de dood terughaal. Hij was elf jaar ziek. Ik heb hem verzorgd, verpleegd en zijn laatste bittere pil verzacht met morfine. Zeven jaar geleden alweer. Ik heb heel goede herinneringen aan zijn afscheid. Ons afscheid. Na zeven jaar ben ik zover dat ik zijn kop uit de taxus kan halen.’

Homme zwijgt. Ik volg Homme en zeg niets. Praten is vooral zwijgen. We hoesten beiden. Homme hoest grondig. Ik beperk me tot een schraperig kuchje. Uit solidariteit draai ik mijn hak in het gras. Ik heb nooit gerookt, geen tabak, geen zalm, forel of garnalen.

‘Beeldhouwen is therapie,’ zegt ze. ‘Het hout is mijn gids, mijn steun en toeverlaat. Alles wat ik maak ontstaat vanzelf. Ik heb geen plan, op zijn hoofd na, maar hoe het hout zijn vorm vindt, daar denk ik niet over na. Mijn handen doen wat mijn onderbuik me laat weten.’ Ze opent haar handen. ‘Ik weet niet van ophouden,’ laat ze volgen. ‘Ik heb vaak blaren in mijn handen. Ik smeer ze in met babyolie voor ik naar bed ga. ’s Nachts draag ik handschoenen. Monomaan ben ik.’ Ze vouwt haar handen over haar buik.

‘Dwangneuroses en trauma’s,’ zegt Homme, ‘daar kan veel moois uit ontstaan.’ Homme hoest. Voor wie talent heeft, denk ik. Ik slik.

‘Ik weet nog niet hoe ik het taxushout ga aanpakken,’ ze krijgt een lichte blos op haar gezicht. ‘Misschien maak ik twee koppen uit dat ene stuk. Van hem en van mij.’ Haar vingers krabben op het hol en bol van haar buik. Haar blik glijdt naar houtspaanders op het gras.

Januskop, je maakt een Januskop, denk ik, Januskop is het verkeerde woord. ‘Goh,’ zeg ik.

Ik wil weten of ze tussen haar lakens wanten draagt of vingerhandschoenen, zo banaal zijn mijn onstuurbare gedachten. Ik vraag niets. Ik laat me op de rollator zakken.

‘Een dubbelportret.’ Ik vind het passende woord. Ze glimlacht. Ze vraagt mij niets. Ik voel haar hand op mijn onderarm. We hebben contact op ooghoogte. Mijn bloed kolkt. Met de rug van mijn hand veeg ik langs mijn gezwollen lippen. Ik adem diep in. Ze ruikt niet, misschien ligt dat aan mijn orgaan. Ze laat mijn ogen los en keert haar blik verder naar boven, naar haar man in het achtermaanse. Ze vouwt haar handen koesterend over de taxusstam. Haar hoofd weet wat haar buik voorschrijft. Ze gloeit. Homme hoest. Ik schraap mijn keel.

‘Verenigd in de eeuwigheid,’ zegt Homme. Met zijn gretige hak draait hij een gapend gat in het gras. ‘Voor altijd aaneengekluisterd.’

8-19 juni 2022

Present, past, continuous

Stilte, stilte en nog meer stilte. Het was Willy Willems heel wat waard geweest als hij een woordenreeks had ontdekt om stilte weer te geven. Die uitdaging lag niet in het midden van een verhaal of aan het eind van een gedicht. Stilte en serene rust was gemakkelijk weer te geven met voldoende witregels en een lege bladzijde. Maar aan het begin? Hoe kon hij in godsnaam stilte weergeven aan het begin van een verhaal of gedicht? Een lege eerste alinea zou niet meer zijn dan een grafisch trucje, een kunstje van een doorsnee vormgever. Maar stilte was dat niet.

Willy Willems was met stilte begonnen, op het ruisen na van de verwarming en een hardnekkig tikken van leidingen onder opwarmend of afkoelend water, net als thuis. Thuis kende hij het patroon: thermostaat naar een hogere temperatuur. Stilte, alleen een plof in de CV-ketel, maar die kon hij beneden in de woonkamer niet horen. Geraas van verbrandend gas achter de deur van de ketelkast, ook niets van te horen op de benedenverdieping. Vijf snelle tikken in de radiator voor, twee in de verdiepte radiator bij het grote raam met uitzicht op jeneverbes en op de Drentse krent, en weer twee tikken voor in de kamer met uitzicht op de straat en op de oude denneboom in de schaduw van het huis. De grootste glorie was voorbij, niet alleen van de boom. Zo was het thuis. Maar Willy Willems was niet thuis.

Willy Willems had de vraag van Nette Konings gehoord. Willy Willems liet de stilte voortduren. Willy Willems hoorde het ruisen van water in de verwarming en naast zijn zuchten de ademhaling van het publiek in de halfverlichte zaal. Zijn stilte na de vraag was meer dan de mond houden.

'Waarom schrijf je eigenlijk?'

Willy Willems hield zijn mond, zelfs een; ja, ja, ja, hield hij achter zijn kiezen. Een verhaal zou hij ook niet met ja, ja, ja, beginnen. Ja, ja, ja; onbenullige uiting van nietszeggend zwijgen.

Waarom schrijf je eigenlijk? Waarom schrijf je eigenlijk? Wat was dat voor vraag? Willy Willems kende de vraag.

Het was niet de eerste keer dat hij op een podium werd ondervraagd, maar hij wist nog steeds geen antwoord dat bij hem paste. Waarom bakt een bakker brood en waarom slacht een slager varkens, kalveren, kippen, reeën, fazanten, eenden? Waarom jaagt een jager? Niemand die dergelijke kruideniersvragen aan een ambachtsman stelt, maar een dichter en verhalen-schrijver gaat vroeg of laat voor de bijl.

'Waarom schrijft U eigenlijk?' Nette Konings keek hem met haar vaalblauwe amandelvormige ogen in haar ronde gezicht met een boerenglimlach aan. Een verkapte grijns die uitstraalde: ik heb je niks in de reken met je schrieverij, maar van mij mag je.

Ze was erop gekleed om mannen op leeftijd openhartige antwoorden te ontlokken. Ruimvallende jurk met V-hals die weinig te raden over liet, pseudo afgesloten met een vilten sjaaltje. Alle vlees om haar botten was zichtbaar, ook wat Willy Willems niet kon zien. Nette Konings leek een vrouw van de wereld en dat was ze ook. De wereld van het dorp. Erica en directe omgeving. De grote wereld van wijdse gebaren en ruime vergezichten leek minder aan haar besteed. Haar deskundigheid kwam van dichtbij, van haar ervaringen van vijftig jaar in en om het afgegraven veen. Iedereen kende Nette Konings, en dat kon de schrijver niet van zichzelf zeggen.

'Misschien om de tijd te doden?' provoceerde ze. 'Want daar is de tijd toch voor?'

Haar ogen werden bijna onzichtbaar door de opbollende rondingen van haar wangen met korte blonde haartjes. 'Moet toch niet zo moeilijk zijn voor iemand die al twaalf boeken op zijn naam heeft om een antwoord te verzinnen.' En ze herhaalde: 'Waarom schrijf je eigenlijk?'

Vanaf het lichtverhoogde podium keek Willy Willems de zaal in. Dertig man was op de aankondiging afgekomen. Drieëndertig man – meest vrouwen op leeftijd – wilde hem wel eens in levende lijve horen en zien. Dichter en schrijver Willy Willems. Dorpsgenoot uit den vreemde, al woonde hij bijna binnen gehoorafstand van zijn geboortedorp. Zestig jaar geleden, nog geen zestig jaar geleden was hij op Erica geboren. In achtenvijftig jaar was zijn leven een kleine zestig kilometer van de geboortegrond verplaatst.

Het huis-aan-huisblad had Willy Willems prominent afgebeeld met glimmende schedel en peper-en-zout-snor tot over de onderlip. De voorpagina van de *Emmer Courant* en in herhaling zijn hoofd met de dichtbundel op pagina drie naast een bericht over de vernieuwde bushalte bij de brug over de Verlengde Hoogeveense Vaart.

Zwijgen deed Willy Willems het liefst onzichtbaar, met de mond verborgen. Maar misschien was het publiek niet speciaal voor hem gekomen, maar voor de maandelijkse eredienst. Religie verpakt in een culturele avond in het dorpscafé, in afwachting van verbouwing van de vrijgemaakt gereformeerde kerk tot cultureel trefcentrum voor alle gezindten. De dorpspomp onderdak.

Willy Willems leed niet aan zelfoverschatting, zijn dichtkunst voegde uiteraard iets toe aan de wereld, maar ook zonder zijn sonnetten, vrije verzen en ook zonder zijn korte verhalen gleed de dag in de nacht alsof er niets aan de hand was, alsof het zo moest zijn. En dat het zo

moest zijn, dat had hij als dichter al ontdekt, zij het dat hij een late roeping was op dat terrein. Dichter werd je immers pas als je onbevangen terug durfde te kijken, en vooral vooruit naar de toekomst waar de echte bevrijding wachtte. Hij was al bezig aan zijn dertiende boek.

's Ochtends had Willy Willems de boekenbijlage van de *Volkskrant* gelezen. Dat was hij aan zijn stand verplicht. Als subtop-schrijver uit de streek mocht hij de katernen wetenschap en economie overslaan, net als het katern reizen waar het enkel leek te gaan om lekker eten en slapen – waarmee uiteraard vrijen werd bedoeld – in Rio de Janeiro, Hanoi, Tokio, Quebec of Melbourne. Waarbij het telkens leek of de reiziger vertrok om elders met zijn onvervreemdbare hebbelijkheden opgescheept te zitten, liefst aan de andere kant van de evenaar. Reizen was thuiskomen door weg te gaan.

Willy Willems hoefde niet te vertrekken om weg te gaan. Hij had zijn boeken en zijn pen. Een pen in de vorm van een toetsenbord en verhalen en gedichten in – voor de zekerheid en voor zijn kwetsbare *peace of mind* – dubbelopgeslagen wordbestanden. Willy Willems raakte niet graag iets kwijt. Niet als dichter, niet als leraar, niet als vader en echtgenoot. Willy Willems voegde graag iets aan zichzelf toe. Als het moest door het meest kostbare weg te geven, en als dat zaad soms op of naast rotsige bodem belandde; dat was dan maar zo.

Frits van Oostrom, hoogleraar in de Letteren, citeerde in de *Volkskrant* Jan van Boendale uit de veertiende eeuw: geld verdienen, een vrouw inpalmen en beroemd worden. Het antwoord op de vraag: waarom schrijft U? Dat was in het jaar 1330 na Christus. En hoeveel zijn we opgeschoten in de evolutie? had Willy Willems zich afgevraagd. Doodslaan stond niet in dat rijtje.

Doodslaan van de tijd. Willy Willems negeerde de voorzet van Nette Konings. Als dichters al doodslaan – vrij naar Gerrit Achterberg – dan is het niet de tijd.

'Voor geld hoef ik het niet te doen,' hoorde Willy Willems zichzelf zeggen.

'Voor geld hoeft Willy Willems het niet te doen,' schamperde Nette Konings. 'Dan is voor vanavond reiskosten en een fles jenever voldoende.' Ze schaterde en het publiek lachte – zij het ingehouden – van harte met haar mee.

Willy Willems keek de schemerige cafézaal in. Achterin hingen voor donkere stalraampjes schemerlampen met gele perkamenten kapjes en peertjes van 25 Watt. Halverwege de zaal stonden steunberen voor de hooizolder zonder hooi en aan het voorste tafeltje in zijn lege stoel zag hij Elske Vaandrager. Elske Vaandrager ontkwam hem niet, daar was hij dichter voor. Dichters en schrijvers hadden immers oog voor wat het proletariaat ontging. Zeker op een dorp. Zeker op Erica.

'Er zijn maar een paar schrijvers en dichters die van hun literaire werk kunnen leven,' zei Willy Willems, 'maar ik hoor niet tot die gelukkigen.' Hij aarzelde. 'Al weet ik niet of ik met een vorstelijke beloning voor mijn poëzie gelukkiger zou zijn dan nu. Geluk is zowiezo een onhandig woord voor schrijvers.'

Willy Willems ging rechtop zitten. Hij had het gevoel een stukje van het verloren terrein terugveroverd te hebben.

'Alleen beroemde dichters kunnen van hun werk leven, maar dat zijn er niet zo veel. De meesten hebben een vrouw in huis met een baan.'

'En joen vrouw?' vroeg Nette Konings. Ze scoorde voor open doel.

'Mijn vrouw werkt ook,' zei Willy Willems. Maar daar kwam hij niet mee weg.

'In het onderwijs,' zei Nette Konings. Ze had haar internethuiswerk gedaan.

'Directeur,' gaf Willy Willems toe. 'Directeur van een school voor beroepsonderwijs.' Hij schudde een paar keer kort zijn hoofd. 'Maar ik geloof dat we niet voor de baan van mijn vrouw hier zijn.' Hoezeer hij ook van zijn vrouw hield, daar was immers geen objectieve maatstaf voor, hij hield zijn egaa het liefst buiten de dichtkunst.

'Ambachtsschool,' zei Nette Koning. 'En nu de gedichten.'

Nette Konings, nooit van Erica vertrokken en nooit genoodzaakt terug te keren naar het dorp van haar jeugd stond voor in punten. Willy Willems had nog een hele avond voor zich om indruk te maken. Met geleerde praat, ontwijkende antwoorden en gedichten zou dat niet gaan lukken.

Elske Vaandrager knikte vanaf het eerste tafeltje: "Zet hem op!" Haar stille aanmoediging gaf hem steun, maar ondermijnde tegelijkertijd zijn zelfvertrouwen. Hij zag haar, maar evenzogoed wilde Willy Willems zijn muze niet in haar ogen kijken.

Elske Vaandrager mocht er zijn, maar liefst in de coulissen, op de achtergrond, in de schemering, in zijn gedichten, maar niet in het volle licht. Niet altijd. Nu niet.

Meisterwerke des japanischen Farbeholzschnitts bijeengebracht en van toelichting voorzien door Franz Winzinger. De titel van het naslagwerk op groot formaat had Willy Willems pas gezien toen de vrouw in strakblauwe rok en krappe witte blouse onder een rood hesje het boek langzaam dicht had geslagen. *Sugimura Jihei, tätig 1680 -1698. Liebespaar. Um 1685.* stond onder de houtsnede, afgedrukt in zwartwit.

De shunga-prent liet niets te raden over, aangaande het vlees. Een paring in zwartwit, die verderop in het boek ongetwijfeld in kleur terug te vinden zou zijn.

'Mooi, heel mooi. Vind je niet?'

'Heel mooi. Heel mooi,' had Willy Willems geantwoord. Hij had een lichte blos voelen opkomen. Maar zijn stem had niet gehaperd. Met onbevangen blik naar kunst kijken, had Willy Willems van huis

uit niet meegekregen. Hij had een beetje bijgeleerd, maar of dat beetje voldoende was om het gesprek aan te gaan met deze vrouw, dat wist Willy Willems niet. Niet dat hij enkel een man van de daad was, maar woorden schoten hem vaak tekort.

Deze vrouw – Elske Vaandrager – minstens twee hoofden kleiner dan Willy Willems, met smalle schouders en een smalle taille, maar wel weer breed in de heupen, kende geen gêne, misschien wel echte gêne, maar geen valse gêne.

'Ik houd van Japanse cultuur,' zei ze. 'Zo puur en onbedorven. Prachtig voorbeeld van een levensstijl. Zuiver, om na te volgen. Leven als kunstwerk.' En zonder acht te slaan op haar luisteraar, liet ze volgen: 'Zo rechtstreeks en toch ingehouden, die hartstocht. Heel anders dan hier.'

Willy Willems vergat te vragen waar "hier" was.

'U bent kenner?' vroeg hij.

Begin dertig was Willy Willems bij die eerste ontmoeting, en net getrouwd. Het leven van Willy Willems had juist een begin gemaakt met huwelijk en haaruitval. Hij schoor zich nog dagelijks. Willy Willems mocht gezien worden, en dat wilde hij ook. Gedichten las hij beroepsmatig, Yeats, Kelly, Shakespeare, Thomas.

Het was de eerste en enige keer dat hij U tegen Elske Vaandrager had gezegd. Openbare bibliotheek, tweede verdieping aan het raam. Sanseveria's in de hoeken van het venster. Uitgedroogd of in winterstand. Uitzicht op de Westerhaven met platbodems naast elkaar afgemeerd.

Witte condens uit de schoorstenen. Winterlandschap in de stad. Het uitzicht had een schilderij van Breitner kunnen zijn, op de rookpluimen en het tuigwerk van de boten na. Op de auto's na die langzaam over de gladde klinkers een weg zochten naar de hoerenbuurt. En waarschijnlijk ontbraken op schilderijen van Breitner veel meer attributen die Willy Willems niet zo gemakkelijk meer op kon noemen, met Elske Vaandrager op blok-hakken naast zich, en: merakel dichtbij.

Zwart halflang gevlochten haar, pikzwart geverfd, Japans geverfd en bij elkaar gehouden met een plastic of ivoren kam. Willy Willems stond te dichtbij om details van en aan haar lichaam goed te kunnen zien. Willy Willems voelde haar gloed door zijn kleding heen. Willy Willems deed geen stap terug. Hij kon niet. Hij kon niet, ook niet als hij had gewild. En hij wilde geen stap terug, hij wilde vooruit op die winterdag.

Buiten heersten lichte sneeuwbuien en temperaturen rond nul. De laatste oprispingen van de winter, al was dat nooit zeker in februari. Oprispingen zijn van alle tijden.

En Breitner schilderde ook vrouwen in kimono, binnen op de divan, met een boek op schoot.

'Kenner? Kenner van shunga?' een glimlach om haar smalle mond en een kort rukje met haar hoofd. 'Wat heet. Wat heet?'

Aan het voorste tafeltje, dicht tegen het podium, zat Elske Vaandrager. Rechteronderarm op het uitgeleefde pluchen kleed, linkerhand op haar knie. Haar benen over elkaar geslagen. Dunne benen. Smalle kuiten, smalle dijen, brede heupen. Zwart haar met grijzen vandaag in een korte paardenstaart. Halve-maanglimlach om haar smalle mond. Onzichtbaar, vol in beeld bij Willy Willems.
Hoe lang had hij haar niet gezien? Wat deed ze hier? Waar kwam ze "vot". Wat was ze "hier" verloren?

Willy Willems zweeg alsof hij al teveel had gezegd over wat hij zag als het slijk der aarde. De keuterboeren uit zijn kindertijd waren nooit rijk geworden van gewroet in modder en veen. Bij hoge noodzaak was geld onderwerp van gesprek. Wat je niet had, daar hoefde je niet over te spreken. En over wat je wel had, sprak je ook niet. Zo bleef er weinig over om elkaar te vertellen.

Hij begreep dat vrouw en kinderen belangrijk waren voor het publiek, belangrijker dan zijn literaire werk. Maar als ze zijn zieleroerselen wilden weten...

Aan de andere kant van de ronde tafel zat Nette Konings. Literatuurliefhebber, vrijwilliger met reiskostenvergoeding en twee gratis consumpties. Vrouw van het dorp. Ze hield de nieuwste bundel van Willy Willems halfopen; in het midden.

Willy Willems kende het buurmeisje uit zijn jeugd. Dochter van de kruidenier, met – zoals dat toen heette – een dikke kont. Een kont als van een negerin, maar wel met smallere lippen. Een breed achterwerk waar ze goed op kon zitten, maar waar ze dankzij de klanten en de kinderen van de klanten niet blij mee was. Suiker, meel, krenten, snoep, hele en halve ponden van die "losse" eetwaar in papieren zakken afwegen, omdraaien, bukken en de blikken voelen; vooral op het onderstel.

Het volk was niet karig geweest met complimenten; verpakt als onverhulde hoon. Ziekzijn was Nettes enige manier geweest om zich tijdelijk aan deze dorpscultuur te onttrekken. Maar vader en moeder hadden Nettes hulp in de winkel hard nodig als vader boodschappen rondbracht en moeder haar jongere zusje in toom probeerde te houden. Zusje Thea met een doorsnee figuur – neigend naar aantrekkelijk – met een geestelijke afwijking en ongeremd gedrag waarvoor in de medische handboeken nog geen naam was bedacht, bleek voor de boerenjongens onweerstaanbaar te zijn. En niet alleen voor boerenjongens.

Op Erica zat niemand op een naam voor het fenomeen van Thea te wachten. En ook niet op andere namen. Alles wat afweek van het gemiddelde, zowel in lichamelijk als

geestelijk opzicht, was een bron van vermaak. En wat was daar op tegen? Op het dorp was niets te doen wat de zinnen verzette, voorzover de dorpelingen al weet hadden van zinnen die verder gingen dan de voortplantingsdriften. Op het dorp werd gepraat, maar niet gesproken, laat staan geluisterd. Veel onderdelen, voorwerpen en handelingen hadden zelfs geen naam. Duizenden gebeurtenissen kwamen zwijgend voorbij, alsof het dag en nacht donker was. De aandacht was besmettelijk.

'Blijven een paar mogelijkheden over,' vervolgde Willy Willems na het aanhoudende zwijgen van Nette Konings, die een natuurtalent was, of doorgeleerd had in vraag- en zwijgtechnieken, daarbij voorzichtig aangemoedigd door enkele schraapgeluiden van onder de lage zoldering.

'Maar misschien moet de poëzie zelf het antwoord geven op deze vraag.'

Het café had – als rijksmonument – ontheffing van de Europese regelgeving aangaande plafondhoogte, dat maakte de geluidsinstallatie overbodig. De akoestiek in deze Nedersaksische boerderij verzette zich met succes tegen elektronica. De akoestiek was niet de enige winnaar in dit dorp dat met moeite uit verleden tijd was getild. Nette Konings ging niet akkoord met zijn ontsnapping.

'Beroemd worden en harten veroveren, zie ik ook nog als mogelijkheden.'

Nette Konings had Van Oostrum ook gelezen, of de boekbespreking in de krant waar juist dat fragment was geciteerd. Nette Konings kwam te dichtbij, leek het.

'Waarom schrijf ik?' herhaald Willy Willems dromerig, zoals hij dacht dat bij een dichter hoorde. Zijn verzet was nog niet gebroken.

'Wat heet?' had Elske Vaandrager opnieuw gezegd en het boek met houtsnedes met soepel gebaar weer opengeslagen op pagina 13.

'Die lijnen, die golvingen, de sobere inrichting van de kamers. Strakke patronen rechtstreeks uit de natuur, pioenen, bamboe, grassen, rijstvelden, riet, zwaluwen, kraanvogels, alles is op een natuurlijke manier met elkaar verbonden. Daarom houd ik van Japan, van Edo, van shunga. In het Oosten is de natuur het goddelijke, en niet zoals hier bij ons, waar het goddelijke de natuur is.'

Haar smalle wijsvinger met roodgelakte nagel rustte op de bil van de *Tempeltänzerin*, net onder de vuistdikke penis van de Japanner met zijn ogen dichtgeknepen en zijn gezicht halfverborgen in het zwarte haar van de danseres, als wilde hij niet zien, maar enkel voelen hoe zijn gezwollen lid haar donkeromrand tempelvagijn was binnengedrongen. Tot de helft.

'Twee, drie lijnen, meer is niet nodig om de daad bij het woord te voegen. Niets staat paring in de weg. Hoor maar.' Elske Vaandrager citeerde de toelichting van Franz Winzinger: "Aber trotz mancher Eingriffe durch die Behörden gelang es nicht, seine überschaumende Lebenskraft zu unterbinden." Ze knikte met een milde grijns als wilde ze het citaat onderstrepen.

'Überschaumende Lebenskraft,' herhaalde ze.

Toen pas zag Willy Willems de zijden pioen die ze boven haar linkeroor in het haar had gestoken. Deze vrouw kwam "hier" wel weg – haar accent was overduidelijk van de streek – maar ze was "hier" vandaan. Willy Willems kon dat niet van zichzelf zeggen. Op de vraag: "Waor kom ie vot?" kon hij slechts zwijgen of moeizaam "hier" uit zijn strot persen. De wereld lag voor hem open, maar hij zag enkel heide en struikgewas. Brem en meidoorn. Hij zag bomen.

En Willy Willems herhaalde: 'Waarom schrijf ik?'

'De poëzie mag straks zelf het antwoord geven,' knikte Nette Konings.

Willy Willems spiegelde haar hoofdknik. Er kon aan de tafel op het podium maar één de baas zijn, en hij was dat niet.

Elske Vaandrager aan het tafeltje vooraan, zette haar voeten naast elkaar en glimlachte. Willy Willems zag hoe Elske Vaandrager haar paardenstaart koesterde en haar rechterhand naar het zilveren zwaard aan haar hangertje verplaatste. Haar linkerhand rustte met gespreide vingers op haar schoot. Willy Willems voelde een lichte vernedering, maar hij negeerde die erfenis. Zijn muze tuitte haar lippen.

'Überschaumende Lebenskraft.' Willy Willems plantte beide handen op de tafel, naast de stapel verse poëzie.

'We willen eerst een blik werpen op je context, mag ik dat zo zeggen?' Ze glimlachte, maar Willy Willems zag de aanzet van een grijns. Werd hier een rekening vereffend? En zo ja, welke rekening?

'Context, joen achtergrond.' Nette Konings keek de zaal in.

Natuurlijk mocht Nette Konings naar de bekende weg vragen. Willy Willems zag dat zijn ondervraagster gaatjes in haar oorschelpen had. Niet één, maar een hele rij zonder sierknoopjes en diamantjes, alleen gaatjes. Tatoeages zouden niet ver weg zijn. Het dorp, de klinkerstraat, de kerk, de brug over de Vaart, de Boerenleenbank, de schaapskooi, geiten en bokken, dansles en *De Lach* bij kapper Görtz met de laatste lingerie in pentekeningen. De klompen van opa, de buren, de natuur. Spijbelen en verstoppertje spelen op de begraafplaats. De dood was overal in het dorp en niemand had er last van.

De vraag: "Wat wil je horen?" slikte Willy Willems in. Dat was zíjn professionaliteit. Ook hij had doorgeleerd, maar hij twijfelde steeds meer of hij wel wijzer was geworden van al die boeken die hij met zin en tegenzin tot zich had genomen. Waarom zou hij het publiek, waarvan de helft hem al een levenlang kende, nog vervelen met de wereld tussen de vaart, het bos, de weilanden, de toren van Sleen in de verte en de fabriekspijpen van de Purit?

‘Misschien kun je van je prille jaren in de kibboets vertellen.’ Nette Konings had haar huiswerk inderdaad grondig gedaan en vond het nodig zijn jeugdzonde op te rakelen.

‘En dan natuurlijk de invloed van het Beloofde Land op je werk. Was dat inderdaad het land van belofte?’

Willy Willems had in Choelda de “dorpsbewoners” leren kennen. Ver van zijn ouderlijk huis golden andere regels. Konten, tieten, lijfelijkheid waren geen onderwerpen die in de oudtestamentische belangstelling centraal stonden, en dat was jammer geweest, want als twintiger voelde Willy Willems de dominante, zo niet goddelijke invloed van hormonen. Maar na een dag op het land, na de gezamenlijke maaltijd, na het gebed en na gezang en dans was het tijd om te slapen in ruime slaapvertrekken, met vrome ogen van ouderen gericht op natuurlijke en onstuimige jonkheid in smalle stapelbedden.

De kibboets was een gevangenis met ellenlange discussies over Kropotkin, Trotski, Dostojevski, Marx en Freud, maar koestering en lijfelijke intimiteit was er niet bij, al predikten de preutse zeloten wel de vrije liefde. Het goddelijke woord stond in Choelda vaker dan eens de menselijke daad in de weg. De wereld was in de kibboets het omgekeerde van de wereld op Erica, waar de zinloze daad het persoonlijke woord in de weg stond.

‘Er waren groene olijven en oranje sinasappels en er was ongedesemd brood. Orthodoxen liepen in zwarte jurken en zwarte pakken en ze hadden vlechtjes. Op sabbath ging het licht uit. Een half jaar heb ik geen karbonade en geen spek gehad. Ik ben bij de klaagmuur geweest, maar ik had niets te klagen.’

Uit het publiek klonk gegrinnik dat het niveau van gelach net niet bereikte. Stip-in-de-pan, daar waren de meeste toehoorders mee groot geworden.

Willy Willems sprak niet van de Joodse jongetjes – nog geen twaalf jaar oud – die met een pistool mussen doodschoten. Hij vertelde niet dat de besneden kinderen hem dreigden: “En als we met veel zijn, schieten we iedereen dit land uit, iedereen die hier niet hoort.”

Willy Willems was op tijd naar zijn oorsprong vertrokken. Tegen zijn wil en verwachting in, was Willy Willems na zijn maanden in de Levant weer terug bij af. Hij was weer “hier”. Willy Willems had een paar woorden bijgeleerd.

‘Maar in mijn gedichten komt dat halve jaar in de halve woestijn niet voor,’ zei hij. ‘Ik dicht over de natuur, en die is hier veel boeiender dan daar.’ Hij wees naar achter Nette Konings, waar hooivorken en zeisen aan de muur hingen; die richting was ongeveer het zuidoosten waar Mekka en Jeruzalem op één lijn lagen. Eerst Jeruzalem dan Mekka.

Nette Konings draaide zich half om en liet haar blik via de vloer van het podium terugkeren naar Willy Willems. Nette Konings likte haar lippen. Nee, zoenen zou Willy Willems het meisje van de kruidenier niet, na afloop van de voorstelling. Niet als het aan hem lag.

‘Je mag nu een gedicht voordragen,’ zei ze, terwijl ze haar bundel met zijn naam op het omslag dichtsloeg.

Op de console van de Volkswagen stationcar lag een bundel met haiku’s. Als Willy Willems wilde, mocht hij een paar haiku’s voordragen terwijl ze de auto uit de parkeergarage reed.

Willy Willems zag ervan af. Lezen in een rijdende auto maakte hem misselijk. En dat was geen aanstellerij. En haiku’s begreep hij net zo goed als omschrijvingen van het cryptogram in de zaterdagkrant. In de NRC sloeg hij de wetenschapsbijlage en de puzzels voor de echte slimmeriken over.

Willy Willems had genoeg aan literatuur. Zoals de Ier Gerard Donovan met zijn *Julius Winsome*. Mooie titel. Goed boek, vijf keer vijf sterren. Some times you winsome, sometimes you lose one. Hoe een dode hond de hoofdpersoon aanzet tot geweld. Gerard Donovan laat de hond de taal van Shakespeare spreken, en alleen Julius Winsome begrijpt wat de hond zegt. Onbegrip is dodelijk, en niet alleen voor anderen.

En dan John Williams met *Stoner*, de zinloosheid van het bestaan. Verkeerde vrouw in bed. Wie herkent dat niet? Prachtig onderwerp; de mens in de vergetelheid. Jammer dat het verhaal wat krukkig was opgeschreven, maar ook dat had zijn charme.

Overal was gestrooid. De wegen schitterden van pruttig pekelwater in het vollemaanlicht. Willy Willems reed met Elske Vaandrager langs de duistere ruïnes van de suikerfabriek. *Moon over the ruined castle*, gedicht van Hakushi Kitahara. Elske Vaandrager kende het gedicht uit haar hoofd. In het Engels. Willy Willems onderdrukte zijn neiging om het gesprek in zijn tweede taal voort te zetten. Naast deze vrouw was een leraar overbodig, ongewenst zelfs. Ook een leraar Engels kende zijn beperkingen; zij het dat de leraar andere onvolkomenheden kende dan de dorpsdichter.

‘Ik heb een grote verzameling Japanse boeken, films en ook Japanse muziek,’ zei Elske Vaandrager. ‘Ken je *Shichinin no Samurai*; de Zeven Samoerai?’

En voor Willy Willems kon antwoorden, vervolgde ze: ‘*The magnificent seven*, de Western, is op die film gebaseerd. En vele andere regisseurs zijn schatplichtig aan Akira Kurosawa.’

Elske Vaandrager kende de zeven samoerai bij naam. De film had ze een oneindig aantal malen bekeken. Het bedreigde dorp, de hulp van buiten, de zwaardgevechten en de opkomst van geweren en pistolen. De winnaars, de verliezers en hoe ook in tijden van geweld hartstocht een uitweg zoekt. Zwartwit.

De zoektocht naar de zin van het bestaan. De heldhaftige opoffering en het zekere einde in een

zinloze strijd om het dorp, de gemeenschap, te redden. 'De mens wil niet gered worden, als hij zichzelf niet kan redden,' had Elske gezegd. 'We zijn gedoemd, of we willen of niet,' had ze gezegd. 'Japanners weten dat beter dan wie ook. Puur als kamikaze.'

Nee, *My name is nobody* was niet op de Japanse film gebaseerd. Jammer voor Willy Willems.

'Ik proef in je gedichten heimwee en onvervuld verlangen,' zei Nette Konings, 'of vergis ik mij. Misschien vergis ik mij? Nee toch?' Een knorrig lachje bleef achterwege.

Bij elke knik van haar hoofd sloot ze haar ogen als een speelgoedpop. Nette Konings had nog steeds een zuinig mondje; de gleuf van een spaarpotvarken. Dat was niet veranderd. En Willy Willems kon gemakkelijk in haar neusgaten kijken, net als toen, daarvoor hoefde ze haar hoofd niet in de nek te leggen.

Willy Willems had een hekel aan de omfloerste wijze van spreken. Je vindt iets of je vindt niets en in dat laatste geval is het beter om te zwijgen. Zwijgen was voor Willy Willems een teken van domheid, bij anderen, niet bij hemzelf. Hij had niet voor niets zijn snor laten staan.

'Iedereen hoort zijn eigen gedicht,' zei Willy Willems, 'en dat kan best een ander gedicht zijn dan ik heb geschreven.' En om de lezers gerust te stellen, voor zover nodig, zei hij: 'Ik heb daar geen enkele moeite mee. Sterker. Ik juich het zelfs toe. Iedereen zijn eigen gedicht.'

En voor Nette Konings een vervolgvraag kon stellen, en Willy Willems gedwongen zou zijn nog meer open deuren in te trappen, greep hij in: 'Ik lees daarom graag het titelgedicht voor. "Troost in het Sneeuwveld"'.

Zelfs op de parkeerplaats op de gemeentegrens was het zout met beleid gestrooid. Niet omdat er verkeer werd verwacht, maar omdat de gladheidsbestrijding grenzen kende en de parkeerplaats ruimte bood voor de strooiwagen om zonder achteruit te rijden te keren en binnen het eigen domein te blijven. En dat paste weer in de gewoonte om zout vooral in eigen wonden te strooien.

In de schemer zag de parkeerplaats er prachtig uit. Sneeuw op struiken, bomen, afrastering, op prullenbak en picknicktafel. Nergens was een smet te zien. Elske Vaandrager schoof haar stoel naar achteren, reikte schuin opzij en haalde met enige moeite de MEISTERWERKE uit een linnen tasje. Het tasje van Antiquariaat Hecht uit Leer (D) was net groot genoeg. Blijkbaar winkelde Elske Vaandrager vaker over de grens.

'De MEISTERWERKE had ik nog niet. Het boek is nergens meer te krijgen, ook niet op internet,' zei Elske Vaandrager, 'en dan ben ik genoodzaakt om mezelf te helpen. Als je begrijpt wat ik bedoel.'

Willy Willems begreep wat ze bedoelde. 'Zichzelf helpen, dat is het lot van de mensheid, van de individuen waaruit de gemeenschap is samengesteld.' Willy Willems wist daar alles van. Daarom was hij nu hier bij Elske Vaandrager en niet daar bij zijn vrouw en zijn kroost.

'Nu kan ik mijn kennis en vaardigheden uitbreiden zonder telkens de uitleentermijn te hoeven verlengen. Ik houd niet van nodeloze verlenging.' Elske Vaandrager liet geen minuut van haar tijd afpakken. Niets meer te leren, dat was de dood in de pot, vond ze. Ze wist veel van het bestaan.

Op pagina 15 wordt een *Liebespaar von Dienerin belauscht*. Maar Hishikawa Moronobu laat geen details zien. Iedereen op de houtsnede is – wat de essentie aangaat – verborgen onder een kleed of in kleren verpakt. Ook de bediende die achter een kamerscherm staat te gluren, is decent aangetrokken. Het naakte bestaan blijft zorgvuldig verborgen.

Er volgden op verzoek van Nette Konings drie gedichten uit de tweede afdeling: "Tijdelijke Verlangens".

Elske Vaandrager had haar voeten een eindje van elkaar gezet. De nauwe rok strak om de dijen. Nog steeds een hand om het zwaardje, nog steeds de gespreide hand op haar kapitaal. Twee glazen rode wijn op het pluche op de tafel naast haar. Ze stootte een glas om. Haar rok en haar dijen kleurden rood. Het werd tijd dat Willy Willems zijn verantwoordelijkheid nam. De pauze zou snel voorbijgaan. Thuis wachtte ....

'Het is nu nog warm in de auto,' zei Elske Vaandrager. 'We moeten opschieten.'

Willy Willems had nog nooit een Japanse film gezien. Niet van Akira Kurosawa, van niemand niet uit Japan. En Hiroshima kende Willy Willems alleen van de bom, niet van de vijfde symfonie van Masao Ohki.

Elske Vaandrager klom tussen de stoelen door naar de laadruimte van de stationcar. De achterbank was opgeklapt en over de bodemplaat lag een roodgeblokte wollen deken. Ze zette de MEISTERWERKE tegen de rugleuning van de chauffeursstoel. Pagina 13. Opengeslagen was het boek ruim een halve meter hoog en een meter breed. Een groot boek had ze vervreemd, een open boek.

'Weet je,' zei Elske Vaandrager terwijl ze haar schoenen uittrok en de gesp van haar rok losmaakte, 'weet je dat op bijna alle shungatekeningen de penis zelden helemaal in het vagijn steekt. Boeiend vind ik dat.' De wijsvinger van haar linkerhand maakte bijpassende bewegingen. Elske Vaandrager was het plaatjeskijken voorbij.

Willy Willems had de veters van zijn bergschoenen in een knoop getrokken en worstelde om zijn schoenen uit te trekken zonder de veters los te maken. Hij had haast om zijn broek uit te krijgen, en zijn onderbroek.

'En de houtsnedes zijn geen pornografie,' vervolgde

Elske Vaandrager. 'Shunga's laten zelden zaad zien. Geen klodders sperma op dijen, buik en schaamhaar.' En of het niet genoeg was: 'Zweet en vaginale sapstromen zie je niet op shunga's uit de zeventiende eeuw.'

Met broek en andere kledingstukken had Willy Willems veel minder moeite, nu de bergschoenen in de doos met startkabels en sleeptouw terecht waren gekomen.

De pauze was snel voorbij. Willy Willems had de wijn onaangeroerd gelaten. Als enige zag hij hoe Elske Vaandrager haar schoenen op haar tenen liet wiebelen, de hakken vrij. Ze trok malle gezichten, maar alleen Willy Willems kon dat zien. Rode wijn, overal rode wijn. De laatste afdeling van de gedichtenbundel kwam voor het voetlicht. "Leven als kunstwerk".

De ramen van de auto waren beslagen nu de aanjager stil was gevallen.

'Ik heb me niet vergist,' zei Elske Vaandrager. 'Je hebt een zwaard als een samoerai.' Ze zoende Willy Willems boven zijn schouder op zijn nek en trok een spoor met haar tong in snijbeweging rond zijn hals. Haar linkerhand hield zijn zwaard stevig omklemd.

'Zo,' zei Elske Vaandrager. Ze wees met haar vrije hand naar de houtsnede op pagina 13. 'Zo wil ik dat je me neemt. Zo.'

Elske Vaandrager schoof de doos met bergschoenen, startkabels en sleepkabel onder haar schouders. Willy Willems sloeg zijn arm om haar hals en begroef zijn hoofd in het kapsel van Elske Vaandrager. Waarheidsgetrouw. Vrij naar de houtsnede. De geur van haarlak en vocht-inbrengende huidcrème vermengde zich met haar lichaamsgeur. Het wollen kleed trok onder zijn knieën ribbels over de laadvloer.

'Hé, je bent besneden,' riep ze. 'Lekker.'

Willy Willems was besneden, niet omdat Onzelieveheer dat had gewild, want van de wensen van de Heer wist hij niets te vertellen, maar omdat de voorhuid te strak om de eikel had gezeten. Het was de enige onvolkomenheid van de schepper, aangaande het lichaam van Willy Willems; de knellende voorhuid.

- In de kibboets had deze chirurgische ingreep zijn leven wel gemakkelijker gemaakt, misschien had de oudtestamentische JWH toch een vinger in de toekomstpap van Willy Willems gehad. -

Willy Willems zweeg, de besnijdenis was van geen belang voor Elske Vaandragers vagijn en Willy Willems verheven penis ondervond er in voorkomende gevallen geen nadeel van. Integendeel, maar hij wist niet anders.

'Half,' zei Elske Vaandrager, 'voor de helft. Eerst voor de helft erin.' En of het niet helder was, zei ze: 'De splinter in de houtsnede.'

Willy Willems hield zijn ogen dicht. De hand van Elske Vaandrager was zijn leidsman. Elske Vaandrager was zijn herderin. Willy Willems was de bok, of – in deze non-verbale expressie van dorpseigen kuddegedrag – de ram.

'Wij hadden vroeger een hond,' zei Willy Willems. 'En zoals bekend is de hond een symbool, en vaak meer dan een symbool, van trouw en aanhankelijkheid.' En zonder dat Willy Willems dat wilde voelde hij een woordenstroom op gang komen op het podium tegenover Nette Konings met haar dikke kont en haar dunne lippen. Nette Konings die tevergeefs een man voor haar alleen had gezocht en die nog steeds worstelde met de naam van haar vader, die – het was algemeen bekend – haar vleselijke verwekker niet was.

'En trouw, en aanhankelijkheid horen niet tot de sterke kanten van de bewoners van afgegraven veen en schraal zand. Hier.' En Willy Willems vervolgde: 'Laat ik het voorzichtig formuleren.' Willy Willems aarzelde opnieuw.

Hij voelde hoe zijn tong zwol, als wilde zijn lichaam hem het spreken beletten. Maar hij zette door. Eenmaal moest de afrekening komen en misschien was die tijd aangebroken om in Erica hardop te zeggen, op dit podium in dit café, wat hem dwars had gezeten en waar hij tot Elske Vaandrager geen weet van had gehad, maar waar deze vrouw een opening had geforceerd. Een opening waar hij door was gekropen een opening waar Elske Vaandrager ...

'Onze hond heette Fikkie, maar ik noemde hem Johnny. – Fikkie vond ik te Engels. Fikkie lijkt een verbastering van fuck you, maar dat terzijde.-

Onze hond was eigenlijk mijn hond. Johnny was mijn beste vriend. Ik viel, leek het soms, samen met Fikkie, met Johnny. Mijn vader had het niet zo op Johnny, dat lag niet aan de hond, dat lag niet aan mij, dat lag aan mijn vader. Tegen mijn vader was de hond vals. En zoals dat gaat.... Met vaders, met valse honden.'

Willy Willems stopte met praten. Willy Willems hoefde niet meer te zeggen dat Johnny zijn beste kameraad was, dat vader nog nooit een boek had gelezen, laat staan een gedicht. Nette Konings bleef zwijgen, aanmoedigen was overbodig en het publiek hield de adem in, als was het in een filmscript afgesproken. De cliff hanger. Hier kwam het volk voor, dit was beter dan poëzie over de natuur en echtelijke trouw, beter dan hermetische verzen over sneeuw in het veld.

De verwarming tikte driemaal kort achter elkaar. Een deur sloeg dicht. De krimp was begonnen.

'De derde afdeling in mijn dichtbundel gaat over Fikkie, over Johnny. Vreemd dat me dat nu, hier op dit podium ineens helder wordt.'

En waar Willy Willems eerder op die middag in de bibliotheek met uitzicht op de hoerenbuurt

een bloem in het haar van Elske Vaandrager had ontdekt, zag hij in de schemer van de laadvloer een boekenleggerleeslampje met een clipje vastgehecht boven haar linkeroor. Het LED-licht scheen op de plek die hij niet kon zien – het hoofd en het haar van Elske Vaandrager belemmerden zijn uitzicht – maar het licht scheen op een spot waarvan hij zich terdege bewust was. Al was bewust wellicht het verkeerde woord voor het gevoel in zijn kruis.

De hiel van de linkervoet van Elske Vaandrager stak heftig tegen zijn nier.

'"Eeuwigheid en hondse trouw"', zei Nette Konings. 'Dat is de titel van je laatste sonnettenkrans. Vrij vertaald, bedoel ik.' Ze had het hondse toegevoegd.

Nette Konings bladerde naar het slot van de bundel en keek kort met een nauwelijks verholen grijns naar het publiek. Minstens de helft van de aanwezigen had thuis een hond of een kat. Dat had minder met dierenliefde te maken dan met verstorven partners. Een mens wil immers wel eens een goed gesprek.

'Zijn dat geen typisch intelligente gedichten voor mensen die vergeten dat het dagelijks leven over gewone dagelijkse dingen gaat?' vroeg Nette Konings.

Willy Willems voelde aan zijn haarvaten dat ze expres intelligente zei waar intellectuele gepast was.

Deze vrouw kende het venijn en wist het te doseren. Nette Konings rekende af met de dorpsverlater. Althans, ze deed een redelijk succesvolle poging.

Willy Willems zag hoe Elske Vaandrager in zijn lege stoel aan het tafeltje op de eerste rij haar hoofd schudde. Ze schaterde, als was hij een clown. Haar lach leek te zeggen: zie je wel. Zie je wel. Hopeloos.

Het zwaard liet ze niet los. De gestrekte wijsvinger van haar vrije hand wees van zijn klompen onder de tafel naar haar opening. Rode nagellak.

'Ga je gang,' had Elske Vaandrager gezegd. 'Maak het karwei af.' En met verhoogde stem. 'Zwaard uit de schede. Zwaard in de schede. Vooruit!'

Elske Vaandrager had het boekenleggerleeslampje niet meer nodig. Ze had genoeg gezien. De pompende penis van Willy Willems beukend in haar begerig flamoes, om met Jan van Boendale te spreken. Ze had Big Willy zien komen en zien gaan; helemaal en ook voor de helft. Het ontbrak er nog maar aan dat Elske Vaandrager een foto had gemaakt van hun zinnelijk samenzijn. Maar Elske Vaandrager hoefde zichzelf niet meer te bewijzen. Het bewijs van haar bestaan hoefde niet meer op Facebook. Ze was klaar.

Vader Willems, die niet geheel toevallig ook Willy heette, had het karwei afgemaakt en Fikkie aan de hooivork gestoken.

Enkel gekleed in zwarte schoenen met blokhakken stond Elske Vaandrager in de smeltende sneeuw naast de auto. Ze rilde, niet alleen van de kou.

'Dit vind ik het lekkerst,' zei ze. Elske Vaandrager boog haar billen naar het besneeuwde landschap waar de volle maan milde schaduwen wierp over akkers, houtwallen en over de parkeerplaats. Ganzen vlogen in v-vorm over de het dak van de vervallen schaapskooi en gakten de maan voorbij. Willy Willems was bezig zijn broek aan te trekken. Zijn slipje stak hij in zijn broekzak. Thuis zou hij onopgemerkt een schone onderbroek aantrekken.

'Kijk,' zei Elske Vaandrager. 'Kijk.'

Elske Vaandrager scheen met haar boekenleggerleeslampje op de binnenkant van haar dij. Haar zwarte haar wierp schaduwen vooruit. Een plakkerig spoor gleed naar beneden. Elske Vaandrager streek met haar wijsvinger door het trage spoor.

"Als ze haar vinger maar niet aflikt," had Willy Willems gedacht. "Als ze dat maar niet doet."

Elske Vaandrager ging kort op haar tenen staan, liet zich op haar hurken zakken en stond snel weer gestrekt. Tieten, billen, flamoes in maanlicht. Waarvoor scheen de maan? Daarvoor scheen de maan. Het was geen houtsnede en ook geen pornografie – het spoor op haar andere bovenbeen – maar het kwam wel in de buurt. Elske Vaandrager bukte en rees opnieuw. Sperma smolt sneeuw tussen haar voeten. Het zaad van Willy Willems. Zijn zaad.

'De dood van Johnny was geen ongeluk,' zei Willy Willems. 'Het was opzet. Mijn vader had de hond vals gemaakt. Mijn vader was vals. Johnny niet.' Willy Willems ging door met de ontluistering.

'Ik heb joen va nog kend,' zei Nette Konings. 'Ik was een stuk jonger.' Ze stak het puntje van haar tong richting haar varkenssnuit.

'Nu zie ik dat het onmacht van Willy Willems was, en jaloezie, maar toen ik kind was, begreep ik niet hoe iemand een hond kon doden.' Willy Willems streek met zijn onderlip langs zijn snorharen.

'Zwienhond.'

Elske Vaandrager startte de diesel en zette de ventilator op medium. Langzaam kwam het uitzicht op picknicktafel en prullenbak terug. De motor was nog warm en draaide soepel stationair met een enkele hapering. Zo lang had het toneelstukje niet geduurd.

'En nu een haiku,' zei Elske Vaandrager.

'Misschien dicht ik om het geweld in me onder controle te houden,' zei Willy Willems. 'En misschien lezen anderen,' hij wees naar de dames en de enkele heer onder de lage balken.

'Misschien lezen mensen gedichten om niet bij geweld

uit te komen.' Willy Willems hoorde de leraar spreken, alsof hij een vwo-klas wijzer wilde maken. 'Romantiek – met een hang naar zelfdestructie – en bezinning zijn twee belangrijke pijlers van poëzie. Je mag het ook reflectie noemen.'

Elske Vaandrager lachte vanaf de eerste tafel, grijnsde, strekte haar benen naar voren, wijd, stak haar duimen in haar oren en wapperde met haar handen. Haar rokzoom kroop omhoog. Willy Willems haalde zijn voeten uit de klompen. Hij had geen zweetvoeten.

En na de haiku – hoe kort kan een gedicht zijn – zoende Elske Vaandrager Willy Willems vol op de mond. 'Je was mijn zevende samoerai,' zei ze. 'Ik ben klaar. Het is volbracht.'

Willy Willems trok, als was het een gewoontegebaar, het dashboardkastje open om de bundel op te bergen. Geen moment had Willy Willems zich in Elske Vaandrager verdiept, niet anders dan in haar lichaam. Willy Willems was vooral bezig geweest met zijn "hier" en met zijn "toen", met zijn oneindig voortdurend verleden. Willy Willems was bezig met zijn *present past continuous,* met de grammatica van zijn dagelijks leven dat met huwelijk en haaruitval net was begonnen. Elske Vaandrager, streekgenoot, vrouw van de wereld – gheisa in woord, beeld en gebaar – Elske Vaandrager was voor Willy Willems een grammaticaboek, niet meer dan een grammatica-boek met antwoorden op de vraag: "Hoe hoort het eigenlijk?" Ze had hem in de schaduw van van de schaapskooi door elkaar geschud, maar dat wist hij nog niet.

In het halfduister zag hij hoe een revolver tussen zijn voeten viel.

'Het is niets,' zei Elske Vaandrager. 'Het is niets. In het licht van de eeuwigheid is het niets.'

Elske Vaandrager zoende Willy Willems opnieuw, steunde met één hand in zijn kruis en pakte de revolver van de vloer.

'Voor mijn veiligheid,' zei ze. 'Voor mijn ultieme veiligheid.' Ze liet het wapen in het zijvak van het portier glijden.

Maanlicht streek nog steeds over de schaapskooi en over de sneeuw, zoals maanlicht al eeuwen scheen over de aarde en alles wat zich daar meer of minder rusteloos bewoog.

'Ik ging op jacht naar gerechtigheid… "Only to discover how easily violence can overwhelm a life."' Willy Willems had zijn andere taal nodig om de wreedheden te benoemen.

Leraar Engels had meerdere voordelen. De hele wereld lag binnen bereik en de afkomst en de worsteling met opvoeding, geschiedenis en uitstapjes uit zijn "hier" kon hij verwoorden zonder alle emoties te voelen. De tweede taal zorgde voor gepaste afstand, zodat hij nooit zijn paspoort hoefde te tonen.

Nette Konings werkte niet voor de douane. Nette Konings kende geen landsgrenzen.

In de krant stond dat het een typisch geval was van zelfdoding. Bijzonder was dat de auto volgepakt was met boeken, prenten, cd's en dvd's met Japanse cultuur. Het samoeraizwaard was niet gebruikt. De vrouw had zich met een schot uit een revolver van het leven beroofd. De parkeerplaats bleef nog een week gesloten voor justitieel onderzoek.

Er stond niet: "Heeft zich in het hoofd geschoten."

Willy Willems had genoeg geweten.

Opgestroopte rok, slanke dijen, begerig flamoes, wijnrode en andere lichaamssappen. Harakiri begon in het hoofd, maar zei niets over de wijze van voltrekking.

'En,' zei Willy Willems, 'eenmaal heb ik geprobeerd een haiku te schrijven. Dat is niet gelukt, maar ook weer wel als dichterlijke vrijheid is toegestaan.'

'Dichterlijke vrijheid is altijd toegestaan, vooral bij dichters,' zei Nette Konings. En vrijwel zonder pauze:

'Laat horen.'

Er klonk onverhulde triomf in haar stem, een licht geknor. Nette Konings had nog steeds een dikke kont en een smal, maar scherper bekkie, en ook drie kinderen, zij het van drie verschillende vaders, en dat was meer dan Willy Willems – die van "hier" naar "daar" was gegaan en weer Heim ins Reich – kon zeggen. Het dorp had weliswaar niets te vertellen in de grote wereld, maar het gewone volk gaf zich niet gewonnen.

En liet de geschiedenis niet zien – Nette Konings las ook wel eens een boek, en ze luisterde merakel naar haar reguliere gasten, literaire en minder dichterlijke – dat boeren en buitenlui altijd aan het langste eind trekken. Ze waren al arm, ze werden niet rijk. Ze hadden niets te verliezen en ze hoefden niets kwijt. In het dorp kenden ze geen grenzen. Dat was het grote verschil met kunstenaars, muzikanten, schrijvers en dichters. Wie niets heeft kan ook niets verliezen.

De gereformeerde kerk – vrijgemaakt – mocht dan langzaam leeglopen; de bijbelse waarheden bleven vooral geldig binnen de muren van de tempel. Buiten het godshuis bleef de heer herder, ook als de schaapskooi met subsidie werd hersteld en er geen schaap meer te bekennen was.

Nette Konings was haar hele leven gepest. Ze was voor niemand meer bang. Nette Konings schreef niet. Ze hoefde niet van de pen te leven. Haar dikke kont was haar kapitaal. En het hele dorp – van jongeling tot ouderling – kon tot wederzijds genoegen bij haar

terecht voor ‘losse’ waar. De scherpe bek kregen ze erbij, maar dat gold al eeuwen in deze nederzetting. Niemand keek op van hoon en smaad.

De dichter had een leven lang geworsteld, zich een exotische taal eigengemaakt, een samoerai ingehuurd, maar uiteindelijk was Willy Willems weer op klompen het café binnen gewandeld om zijn vorderingen voor het voetlicht te brengen. Het dorp wilde weten of hij nog van “hier” was. Of hij nog wist “waor hij vot kwam”.

Het antwoord van Willy Willems kwam op de valreep. De thermostaat was een half uur eerder lager gezet. De radiatoren knapten nog na. Het suizen ging door.

‘Ik kan het niet laten horen,’ zei Willy Willems. Hij schraapte zijn keel.

‘De haiku gaat over stilte.’

Hij wachtte.

Onder de tafel vonden zijn voeten de klompen.

‘Stilte.’

Met gebogen hoofd hield Willy Willems de laatste bladzijde van zijn bundel omhoog.

Als Elske Vaandrager nog geleefd had, had ze mee kunnen lezen vanaf de eerste rij, hand aan het kettinkje, hoofd in de nek, de brede heupen op de stoel, de benen wijd en .....

ja ja ja ssst ssssst
ssssst ssst ssssst ssssst ssssst ssst ssssst
sssssst ssst ja ja ja

Bovenkerk, Kampen.

Vertalingen (met hulp van DeepL.com)

Alle Franse citaten komen uit *La Nasse*.

p. 19 - Mon enfant, il faut prendre soin de ta personne. Ta vie appartient à Dieu. Tu ne peux pas en disposer à ta guise. Si tu ...
- Laisse Pâ! Dieu, il peut rester où il est! Au revoir.
Et sans un mot de plus, elle se retourne et présente son coeur meurtri aux rafales de la vie. En automate, elle avance sous les bourrasques de la pluie. Elle a tout perdu. N'ayant rien à protéger, elle n'a rien à craindre ...

- Mijn kind, je moet voor jezelf zorgen. Je leven behoort God toe. Je kunt er niet over beschikken zoals je wilt. Als je...
- Laat Pâ! God, laat hem blijven waar hij is! Tot ziens.
En zonder nog een woord te zeggen, draait ze zich om en toont haar gebroken hart aan de windvlagen van het leven. Als een robot gaat ze voorwaarts onder de regenvlagen. Ze heeft alles verloren. Omdat ze niets te verdedigen heeft, heeft ze niets te vrezen...

p. 21 Bon Dieu, où est-ce que la bonne a fourré mes cravates?

God nog aantoe, waar heeft de meid mijn stropdassen neergelegd?

p.22 - Pâ, le mariage doit être et être seulement l'union librement consentie de deux êtres. Voilà pourquoi le Créateur nous a fait libres de choisir, dans tous les domaines.
- Pourtant il n'avait pas demandé leur avis à la première femme et au premier homme pour les unir.
- Parce qu'il sait mieux que nous, ce dont nous avons besoin. Il savait qu' Adam et Eve seraient heureux.
- Un père aussi sait ce qu'il faut à son fils.
- C'est plus ou moins vrai. L'homme est faillible, voilà pourquoi il est homme ... sinon il serait Dieu!

Pa, het huwelijk moet en mag alleen de vrije verbintenis zijn van twee individuen. Daarom heeft de Schepper ons de vrije keuze in alle aangelegenheden gegeven.
- Toch heeft hij de eerste man en vrouw niet om hun mening gevraagd alvorens hen te verenigen.
- Omdat hij beter dan wij weet wat we nodig hebben. Hij wist dat Adam en Eva gelukkig zouden zijn.
- Een vader weet ook wat zijn zoon nodig heeft.
- Dat is min of meer waar. De mens is feilbaar, daarom is hij mens... anders zou hij God zijn!

p. 50 Les Longo habitent la rue qui mène à la grande plantation d'hévéa. Leur maison est une grande case en terre cuite, récemment blanchie à la chaux; entourée d'une clôture de piquets. Au fond de la cour, une cuisine. Dehors l'obscurité est totale à part quelques rais de lumière qui filtrent de la case jusque dans la cour. Sur le seuil un chien malingre, à la queue coupée, somnole; la tête entre les pattes, il reste indifférent aux éclats de voix qui proviennent de la case, comme si cette scène faisait partie des habitudes de la maison.

p. 50 De Longo's wonen in de straat die leidt naar de grote rubberplantage. Hun huis is een grote terracotta hut, onlangs witgekalkt, omgeven door een spijlenhek. Aan de achterkant van de binnenplaats is een keuken. Buiten is het pikdonker, op een paar lichtstralen na die vanuit de hut op de binnenplaats schijnen. Op de drempel ligt een ziekelijk hondje met een gecoupeerde staart te dommelen; met zijn kop tussen zijn poten blijft hij onverschillig

voor de oprispingen van stemmen die uit de hut komen, alsof dit tafereel deel uitmaakt van de routine van het huis.

p. 52 *Der Weg von Dschang hierher führte bergauf und bergab, durch Ölpalmenhaine in weiten Senken, und besonders am letzten Tag durch ein überraschend angebautes Land, in dem die Gehöfte weit verstreut liegen. Die Leute von Bana wohnen nicht in geschlossenen Ortschaften wie die Waldlandneger, sondern nach der Weise des Graslandes hat jeder Mann sich sein Gehöft, das aus dem größeren Männerhaus und mehreren kleineren Weiberhäusern besteht, einzeln und abgesondert von den anderen gebaut. Alle Häuser zeigen quadratischen Grundriß; die aus Palmenrippen zusammengebundenen Wände sind ganz und gar mit dem roten Laterit beworfen. Meist sind sie höher als breit, und die Tür, die einzige Öffnung des Hauses, ist etwa 0,5 m über dem Boden angebracht. Einzelne Häuser sind winzig; es gibt solche von nur 2 m im Geviert, die Tür darin ist dann nur 1 m hoch und 1/2 m breit. Bei allen ist das Dach hoch und spitz, ringsum weitvorspringend, gedeckt mit schweren Grasmassen. Wie große Pilze nehmen sich solche Häuser manchmal aus unter riesigen, lichtgrünen Blättern der Mehlbananen, die in kleinen Hainen jedes Gehöft umgeben. (Savanne, 1911)*

De weg van Dschang naar hier liep bergop en bergaf, door oliepalmbossen in brede depressies (laagten), en vooral op de laatste dag door een verrassend gecultiveerd land, waarin de hofsteden wijd verspreid liggen. De mensen van Bana leven niet in gesloten nederzettingen zoals de boslandnegers, maar naar de (bouw)wijze van de graslanden heeft iedere man zijn hofstede gebouwd, die bestaat uit het grotere mannenhuis en verscheidene kleinere vrouwenhuizen, afzonderlijk en apart van de anderen. Alle huizen hebben een vierkant grondplan; de muren, gemaakt van palmribben, zijn volledig bedekt met rode lateriet. Ze zijn meestal hoger dan ze breed zijn, en de deur, de enige opening in het huis, bevindt zich ongeveer 0,5 m boven de grond. De afzonderlijke huizen zijn piepklein; er zijn er van slechts 2 m in het vierkant, waarvan de deur dan slechts 1 m hoog en 1/2 m breed is. Bij allemaal is het dak hoog en puntig, steekt het rondom over en is het bedekt met zware graspollen. Dergelijke huizen lijken soms op grote paddestoelen onder de enorme, lichtgroene bladeren van de bakbananen, die elk hofje in kleine bosjes omringen.

p. 53 Hier oben im Grasland überraschen die Häuser der Eingeborenen zunächst durch ihre Höhe. Schon der Unterbau mit quadratischem Grundriß ist erheblich höher als breit, und oben darauf thront dannnoch ein hohes, massiges Dach von Pyramidenform mit abgerundeten Ecken, das weit über den Unterbau vorragt und fast wie ein großer, schaltender Hut aussieht. Es ist mit schweren Massen trockenen Grases gedeckt. (Savanne, 1911)

Hier boven (hoogvlakte) in de graslanden is de hoogte van de inheemse huizen verrassend. De vierkante basis is aanzienlijk hoger dan hij breed is, en daarbovenop komt een hoog, massief dak in de vorm van een piramide met afgeronde hoeken, dat ver boven de basis uitsteekt en er bijna uitziet als een grote, overstekende hoed. Het is bedekt met zware pakken droog gras. p. 42.

p .69 Il y était quand même allé en compagnie de Simon-Pierre, son ami qui se prenait pour un devin dès qu'il s'agissait de filles avait dit:
- Écoute Charles, cette fille t' aime! et je veux bien me faire couper en rondelles si elle n'est pas vierge. Ce n'est pas du gibier habituel, mon homme.
Charles avait haussé les épaules et précisé sa pensée:
- Les pucelles effarouchées, ce n'est pas mon genre.
Je te branche dessus et n'en parlons plus. Sur quoi son ami avait répliqué, la voix chagrine:
- Idiot! Si j'avais une chance sur mille, avec une fille pareille, j'irais en enfer, ventre à terre. Tu n'aurais pas besoin de me dire ce que j'ai à faire.

Hij was toch gegaan, vergezeld door Simon-Pierre, zijn vriend. Ze waren blijven eten en op de terugweg had zijn vriend, die dacht dat hij een helderziende was als het op meisjes aankwam, gezegd:
- Luister, Charles, dit meisje houdt van je! En ik laat me uitbenen als ze geen maagd meer is. Dit is niet het gebruikelijke spel, makker. Charles had zijn schouders opgehaald en gezegd wat hij dacht:
- Schijterige meisje zijn niet mijn soort. Ik ben het met je eens, we zullen er niet om wedden.
Waarop zijn vriend gekrenkt had geantwoord:
- Idioot! Als ik één kans op duizend had, met zo'n meisje, zou ik door de hel gaan, met mijn buik naar het vuur. Je hoeft me niet te vertellen wat ik moet doen.

p. 71 Die Weisheit ist in Europa wie, wenn sie dort gebaut worden wäre. Alle Arten Leute haben dort Weisheit, Männer und Weiber von den Alten, bis zu den Jungen. Sie kennen alle Dinge, große und kleine. Sie sind aber auch sehr bestrebt, alles zu erkennen und zu erforschen, um Kluges zu erfahren und neue Arbeiten hervor zu bringen.
Wie ein Schwarzer...

Wijsheid is in Europa alsof het daar gebouwd is. Allerlei soorten mensen hebben daar wijsheid, mannen en vrouwen van oud tot jong. Zij kennen alle grote en kleine dingen. Maar zij zijn ook zeer gedreven om alles te weten en te onderzoeken, om wijze dingen te leren en nieuwe werken voort te brengen.

p. 74
«Lorsque vous enseignez à un macaque à jeter des pierres, il arrive à l'élève d'en ramasser une et de vous casser la tête.»

"Als je een makaak leert stenen te gooien, pakt de leerling er soms een op en breekt je je kop."

p.79 - Écoutez-le, vous autres. Je vous ai toujours dit de vous méfier des livres. Ils rendent les hommes idiots. Un homme de livres ne comprend jamais la vie ... écoute, Papi, ces jeunes filles ne fuient pas leur mari; elles cherchent un prétexte pour aller le rejoindre.

Luister naar hem, mensen. Ik heb je altijd gezegd op te passen voor boeken. Ze maken de mensen dom.
Een boekengek begrijpt het leven niet... Luister, Papi, deze meisjes lopen niet weg van hun man, ze zoeken een excuus om naar hem toe te gaan.

p. 86 - Est-il fiancé?
- Non!
- Il préfère rôder autour des filles!
- Tout jeune, un coq exerce sa voix avant de chanter correctement.
- Et tu ne peux pas empêcher ton fils de rôder autour des filles?
- Le moment venu, nul ne peut empêcher un jeune coq devenu adulte, de chanter quand et où cela lui plaît.
- Si, Nkakè! ... on peut. On peut empêcher ce coq de chanter en lui tordant le cou ... Et je vais te le prouver.
Ekandè prend une feuille d'un bloc-note et griffonne quelques mots. Paolo se tait. Il attend la suite du scénario.
Ekandè tend la feuille au planton:
- Va donner ce mot au Lieutenant Maloko.
- Oui, Monsieur le Sous-Préfet!
Le planton sort. Ekandè revient à Paolo ...
- Donc lorsque un coq a un long cou, si on le lui tord, il ne chante plus.
L'inquiétude apparaît dans les yeux de Paolo. Mais rien ne fait deviner ce sentiment dans son attitude; pas même sa voix lorsqu'il déclare:
- Oui, c'est peut-être une solution ... Une solution qu'adopterait un faible pour prouver au coq qu'il est plus fort que lui. Mais ce coq mort, un autre chantera pour réveiller le village.
- Peut-être. Mais en attendant, le premier serait mort.
- Pour le reste des hommes, oui, mais il vivra et chantera toujours dans la conscience de celui qui lui a tordu le cou.

Is hij verloofd?
- Nee, dat is hij niet!
- Hij hangt liever bij de meisjes rond!
- Als een haan jong is, oefent hij zijn stem voordat hij goed kraait.
- En je kan je zoon niet stoppen met kraaien bij de meisjes?
- Als het zover is, kan niemand een volwassen jonge haan beletten te kraaien waar en wanneer hij wil.
- Ja, Nkakè! ... je kunt het. Je kunt deze haan stoppen met kraaien door hem de nek om te draaien... En ik zal het je bewijzen.
Ekandè neemt een blad papier uit een blocnote en krabbelt een paar woorden. Paolo zwijgt. Hij wacht op het volgende deel van het script. Ekandè overhandigt het blaadje aan de ordonnans:
- Ga en geef dit briefje aan luitenant Maloko.
- Ja, Mr. Sub-Prefect!

De wacht vertrekt. Ekandè keert zich naar Paolo...
- Dus als een haan een lange nek heeft, als je hem draait, kraait hij niet meer.
Er verschijnt bezorgdheid in Paolo's ogen. Maar niets wijst daarop in zijn houding; zelfs zijn stem niet als hij zegt:
- Ja, misschien is dit een oplossing... Een oplossing die een zwakkeling zou kiezen om de haan te bewijzen dat hij sterker is dan hij. Maar na deze dode haan, zal een andere kraaien om het dorp wakker te maken.
- Misschien. Maar in de tussentijd, zou de eerste dood zijn.
- Voor de rest van de mensen, ja, maar hij zal voortleven en kraaien in het bewustzijn van degene die zijn nek omdraaide.

p. 102 Restée seule Olga se sent vidée de toute sa substance. Elle va perdre Ekandè qui est tout ce qu'elle a de plus important, de plus cher, de plus précieux au monde. Elle sait que son corps lourd et disgracieux est capable de prodiguer des plaisirs des plus troublants. Pour elle, le vrai visage de l'amour n'est qu'en présence des gros plis du ventre d'Ekandè, des poils grisonnants qui tapissent sa poitrine, de sa forme obèse. Elle sent monter des larmes. Elle se répète que ce n'est pas de son âge de pleurer sur amour perdu. Soudain, elles jaillissent, chaudes et abondantes.

Alleen gelaten, voelt Olga zich beroofd van haar ziel en zaligheid. Ze gaat Ekandè verliezen, hij is alles wat ze heeft, het belangrijkste, het dierbaarste, het kostbaarste in de wereld. Zij weet dat zijn zwaar en lomp lichaam in staat de meest verbijsterende genoegens tevoorschijn te halen. Voor haar is het ware gezicht van de liefde alleen te vinden in de aanwezigheid van Ekandè's grote buikplooien, de grijzende haren die zijn borst omzomen, zijn zwaarlijvige vorm. Ze voelt tranen opwellen. Ze herhaalt bij zichzelf dat ze niet meer leeftijd heeft om over verloren liefde te huilen. Plotseling komen de tranen, warm en overvloedig.

p. 109 Kvinderne (Deens)
» Hvad betyder kvinder for dig? «
» Hvad de betyder? Simpelthen det hele ... Lige si den jeg var dreng har det været dem der gjorde tilværelsen til at holde ud . . . Det var jo ikke sa frit i sådan en provinsby i halvtresserne, meget indeklemt. Jeg lurede på vores unge piger gennem nøglehullet og rodede i deres undertøj, og om søndagen, når jeg var slæbt med i kirke, sad jeg og kiggede på kvinderne i koret, deres ben, strømperne, og kørte den helt ud i fantasier om orgier ... Mine føste knald med kvinder havde jeg da jeg var blevet anbragt på de der hjem, og det var bare- wow! At det fandtes! Og her kunne de andre ikke nå mig. Det var noget jeg havde heltalene med hende ...
» Kvinder- ikke piger? «
»Med de jævnaldrende kunne det være lidt mere indviklet, men de modne kvinder, de ville gerne. Flere gange op levede jeg at en kammerats mor, hun fik øje på mig- og jeg pa hende. Og det var fantastisk ... Kvinder er mere givende bare at være sammen med end mænd, synes jeg . . . Og med kvinder kan man tale om det erotiske ... Mænd, de praler bare. Samles i porten og viser tissemænd frem for at se hvem der har den største. Det er sa kedeligt. Men en kvinde, hvis man giver hende lov til at udfolde sig, så er det bare en anden verden man får adgang til.«

Vrouwen. Wat betekenen vrouwen voor jou? "
"Wat ze voor me betekenen? Gewoon alles ... Sinds ik een jongetje was, waren zij degenen die het leven draaglijk maakten... Het was niet zo vrij in zo'n provinciestadje in het midden van de jaren dertig, erg benauwd. Ik gluurde naar onze jonge meisjes door het sleutelgat en rommelde in hun ondergoed, en op weekdagen, als ik naar de kerk werd meegesleept, zat ik naar de vrouwen in het koor te kijken, naar hun benen, hun kousen, en fantaseerde over orgieën ... Ik heb voor het eerst met vrouwen geneukt toen ik in het opvangtehuis werd geplaatst, en het was gewoon... wow! Dat het bestond! En hier konden de anderen me niet bereiken. Het was iets wat ik met haar had..." Vrouwen? Geen meisjes? "Met de leeftijdsgenoten is het misschien wat ingewikkelder, maar de volwassen vrouwen, zij wilden. Een paar keer woonde ik bij de moeder van een vriendin, zij kreeg een oogje op mij en ik op haar. En het was geweldig ... Vrouwen zijn meer de moeite waard gewoon om bij te zijn dan mannen, denk ik. . . En met vrouwen kun je praten over het erotische... Mannen, die scheppen alleen maar op. Ze hangen rond op straat en pronken met hun pikken om te zien wie de grootste heeft. Het is zo vervelend. Maar een vrouw, als je haar toestaat zich te uiten, is het gewoon een andere wereld die je betreedt."

p.110 »Man kunne lave nogle fine freudianske analyser af dine billeder. «
»Er du svedt, mand. Men det er ikke for mig. Det må være i billederne det foregar, ikke i en duplikeret forklaring ... De der gutter mener at kunsten er så indviklet at man er nødt til at uddele skriftligt materiale ... Men når man kigger på tingene efter at man har læst om dem har man svært ved at få det til at hænge sammen, jeg har, i hvert

fald ... Men kunsthistorikerne elsker det. Så kan de læse sig til det i stedet for at se på tingene . .. Jeg haber der altid vil være nogen som laver alternativbilleder til den alt for pæne verden med dens alt for lange forklaringer. «

"Men zou een aantal mooie Freudiaanse analyses van uw foto's kunnen maken. "Ben je helemaal besodemieterd! Dat is niks voor mij. Het moet op de afbeeldingen staan, niet in een dubbele uitleg... Deze jongens denken dat kunst zo ingewikkeld is dat je geschreven materiaal moet uitdelen... Maar als je naar de dingen kijkt nadat je erover gelezen hebt, vind je het moeilijk om ze te begrijpen, ik in ieder geval wel... Maar kunsthistorici zijn er dol op. Dan kunnen ze erover lezen in plaats van naar dingen te kijken. ... ik hoop dat er altijd iemand zal zijn die alternatieve beelden maakt voor de al te saaie wereld met zijn te lange uitleg.
p. 110 »*Det er en sød pige. Jeg har kendt hende siden hun var syv-otte år. Det var hende selv der ville have at jeg skulle male hende. Hun er atten på billedet. Det ma ogsa være sjovt for hende at have engang, når hun er firs og på plejehjem ... Jeg har prøvet at fortrette stemningen ved at trykke hende ud mod højre i billedet. Det var nok ikke så bevidst, da jeg lavede det, men ved at kigge så mange af mine billeder igennem har jeg opdaget at jeg tit spænder tingene i rummet, så de næsten kommer i ubalance ... Det giver en særlig dynamik. «*

"Dat is een lieftallig meisje. Ik ken haar sinds ze zeven of acht was. Zij wilde zelf dat ik haar zou schilderen. Ze is achttien op de afbeelding. Het moet leuk voor haar zijn om op een dag, als ze tachtig is en in een verpleeghuis zit... Ik heb geprobeerd de sfeer te doorbreken door haar tegen de rechterkant van het beeld te plaatsen. Ik deed het waarschijnlijk niet bewust, maar bij het doorbladeren van veel van mijn foto's heb ik ontdekt dat ik de dingen in de ruimte vaak zo uitrek dat ze bijna uit balans raken ... Het geeft een speciale dynamiek. "

p. 119 Charles mon amour,
Adieu! Je n'ai plus la force de penser. Je ne ressens qu'un grand vide intérieur. Mes pensées sont floues ... insaisissables. Tu es à l'hôpital. Survivras-tu? ... Je t'adresse ici ma dernière lettre. Tu n'en recevras pas d'autres de moi. Si tu guéris, je veux que tu saches que tu as été et demeureras toujours mon unique amour. Souviens-toi de cela.
Tu es entré dans mon coeur et il s'est refermé après toi ... à jamais!

Charles mijn liefste,
Vaarwel. Ik heb de kracht niet meer om na te denken. Ik voel alleen een grote innerlijke leegte. Mijn gedachten zijn wazig... onbegrijpelijk. Je bent in het ziekenhuis. Zal je het overleven? Dit is mijn laatste brief aan jou. Je zult niets meer van mij ontvangen. Als je herstelt, wil ik dat je weet dat je mijn enige liefde was en altijd zult zijn. Onthoud dit.
Je kwam mijn hart binnen en het sloot zich achter je... voor altijd!

p. 123 Quant à ce riz il faut avoir un palais de porc pour avaler une saleté pareille. Qui a fait cette cuisine? On veut sans doute que je quitte ma place pour venir faire la cuisine moi-même ... Il se lève.

Wat deze rijst betreft, je hebt een varkens gehemelte nodig om zo'n vuiligheid te slikken. Wie heeft dit eten gemaakt? Ze willen waarschijnlijk dat ik mijn huis verlaat en zelf ga koken... Hij staat op.

p. 128 L'étreinte sur l'épaule se fait plus ferme. Il sent le corps souple et tiède frémir sous la robe légère. Les mâchoires du jeune homme se contractent; son visage se ferme comme un poing. Il regarde Colette. Elle est si vulnérable qu'il ressent une douleur presque physique à l'idée qu'elle est malmenée par la faute d'Ekandè. Cela accroît encore sa fureur contre cet homme. Il sort un mouchoir et s'accroupit devant elle. Tendrement il se met à sécher ses larmes.

De omhelzing op haar schouder wordt steviger. Hij voelt het zachte, warme lichaam trillen onder de dunne jurk. De kaken van de jongeman trekken samen, zijn gezicht sluit als een vuist. Hij kijkt naar Colette. Zij is zo kwetsbaar dat hij een bijna fysieke pijn voelt bij de gedachte dat zij door Ekandè wordt gemangeld. Dit verhoogt zijn woede op de man. Hij pakt een zakdoek en hurkt voor haar neer. Teder begint hij haar tranen te drogen.

p. 130 Ich bin selber überrascht, wie ich mich auf dem Schiff schon an den Anblick der Neger gewöhnt habe, so daß die schwarzen Erscheinungen mir gar nicht mehr fremd sind. Jeder Dampfer nimmt ja in Monrovia eine Anzahl

Neger an Bord, die in der Glut der afrikanischen Häfen die Lade-arbeit ausführen. Viel mehr als dieses schmutzige, lärmende Volk haben mich aber immer die Ruderer interessiert, die vom Land aus die kleinen Ladeboote durch die Brandung führen. Sie sind herrlich anzusehen, diese dunkelbraunen nackten Gestalten, die höchstens ein schmales Lendentuch tragen, so im Freien, in der Sonne, gegen das blaue Wasser, in lebendiger starker Bewegung! Lauter tadellos gewachsene Menschen, teils schmal und schlank, teils untersetzt mit Riesenmuskeln, kein einziger fett oder verfallen.
Die anstrengende Arbeit hat die Körper so prachtvoll durchgebildet, daß sie wie eine Schar wandelnder, glänzender Bronzen aussehen. Je weniger Kleider der Neger trägt, desto schöner ist er.
Seit ich die nackten Ruderer gesehen hatte, konnte ich die Schiffsarbeiter, seien es Kru- oder Wheyboys, gar nicht mehr leiden. Diese schmutzigen Trikothemden, zerrissenen Hosen und unförmlichen Mützen lassen einem nur den Anblick des affenartigen, häßlichen Kopfes, während man bei dem nackten Menschen über dem wohlgebildeten Körper den unschönen Kopf ganz vergißt.
Es geht mir drollig mit den beiden. Sehe ich einen bekleideten Schwarzen, so bezeichne ich ihn in meinen Gedanken als „Neger", ist er mir sehr unsympathisch, als „Nigger", aber bei dem nackten Naturkind fällt mir immer wieder unser gutes altes deutsches Wort „Mohr" ein. Diese ganz, ganz dunkeln, nackten Kerls mit den Wollköpfen und blanken Zähnen, vielleicht noch einer Kette um den Hals, das sind leibhaftig die „Mohren " der alten Reisebeschreibungen und Kupferstiche und der Bilderbücher. Ist es nicht schade, daß wir unser deutsches Wortvergessen und das portugiesische angenommen haben? In Duala gibt es nur „Neger" oder die noch schlimmere Sorte. Den „Mohren" werden wir wohl erst im Innern wieder begegnen.

Staats- und Universitätsbibliothek Bremen DFG-Projekt "Digitale Sammlung Deutscher Kolonialismus" Auf der Savanne Thorbecke, Marie Pauline Berlin, 1914

Ik ben zelf verbaasd hoe ik reeds gewend ben geraakt aan de aanblik van de negers op het schip, zodat de zwarte verschijningen mij niet meer vreemd zijn. Elk stoomschip neemt in Monrovia een aantal negers aan boord, die het laadwerk verrichten in de hitte van de Afrikaanse havens. Maar veel meer dan deze vuile, lawaaierige mensen heb ik me altijd geïnteresseerd voor de roeiers die de kleine vrachtboten vanaf de kust door de branding loodsen. Ze zijn prachtig om naar te kijken, deze donkerbruine naakte figuren, met hooguit een smal lendendoekje aan, in de open lucht, in de zon, tegen het blauwe water, in levendige, krachtige beweging! Allemaal onberispelijk opgegroeide mensen, sommigen tenger en slank, anderen gedrongen met enorme spieren, geen enkele dik of gedegenereerd.
Het zware werk heeft hun lichamen zo prachtig gevormd dat ze eruit zien als een menigte wandelende, glanzende bronzen. Hoe minder kleren de neger draagt, hoe mooier hij is.
Sinds ik de naakte roeiers had gezien, kon ik de scheepsarbeiders niet meer uitstaan, of het nu kruiers of koeienhoederjongens waren. Deze vuile hemden, gescheurde broeken en vormeloze petten laten slechts de aanblik zien van het aapachtige, lelijke hoofd, terwijl het lichaam van de naakte roeier het mooist is, vergeet men gemakkelijk de lelijke kop.
Ik heb een raar gevoel over deze twee. Als ik een geklede zwarte man zie, noem ik hem in gedachten een "neger", als ik hem niet erg mag, noem ik hem een "nikker", maar als ik een naakt kind van de natuur zie, denk ik altijd aan ons goede oude Duitse woord "Mohr". Deze zeer, zeer donkere, naakte kerels met wollige hoofden en ontblote tanden, misschien met een ketting om hun nek, dat zijn de "Moren" uit de oude reisverslagen en kopergravures en prentenboeken. Is het niet jammer dat we onze Duitse woorden zijn vergeten en de Portugese hebben overgenomen? In Duala zijn er alleen "negers" of nog erger. We zullen de "Moren" waarschijnlijk pas in het binnenland weer tegenkomen.

p. 130 Darum wenn du die Weißen beobachtet, wie sie in ihren Städten umhergehen, und wie sie in ihren Häusern leben, Männer und Weiber, Alte und Junge, Reiche und Arme, dann meint man, wir Schwarze seien keine Menschen. *Wie ein Schwarzer..*

Als je dus blanken in hun steden ziet rondlopen en in hun huizen ziet wonen, man en vrouw, oud en jong, rijk en arm, denk je dat wij zwarten niet menselijk zijn.

p. 136 Ces poissons qui sont pris dans cette nasse, la tête maintenue dans le fond par le courant, ont peut-être conscience du danger qu'ils courent. Mais ils n'y peuvent rien. Ils attendront qu'un crabe entre dans la nasse et qu'il commence à les dévorer, vivants, jusqu'à ce que mort s'en suive. Ensuite le crabe ressortira, repu, heureux et tranquille. Simplement parce qu'il était le plus fort, grâce à ses pinces.

De vissen in deze val, met hun kop naar beneden door de stroming, zijn zich misschien bewust van het gevaar dat zij lopen. Maar er is niets wat ze eraan kunnen doen. Ze wachten tot een krab de val binnenloopt en hen levend opeet tot zij sterven. Dan komt de krab uit de fuik, vol, blij en kalm. Gewoon omdat hij de sterkste was, dankzij zijn scharen.

p. 145 - Qu'ils s'en aillent! on ne les prie pas ... Mein Gott! Ich bin nicht ein Hund! Je ne suis pas un chien!

Laat ze gaan! We bidden niet tot hen... Mein Gott! Ich bin nicht ein Hund! Ik ben geen hond!

p. 146, In der Nacht kam er zu Franz ans Bett, stieß ihn mit der Nase an und fiel dann müde neben ihm hin, nach einiger Zeit schlich er hinaus. Gegen Morgen hörten wir ihn laut schreien, jammervoll, wie wenn ein Mensch schreit. Vor Schmerzen bäumend und sich windend lag er auf der Veranda. Wir haben alles irgend Denkbare probiert, um ihm zu helfen, haben vielleicht seine Schmerzen etwas lindern können, aber plötzlich war er tot. Wie wird der treue, lustige Kerl uns Tag für Tag fehlen, vom Morgen an, wo er uns weckte, indem er uns mit der Nase mitten ins Gesicht fuhr, bei jedem Spaziergang und Marsch, wo er um uns herumtollte, auf jedem Rastplatz, wo er den Dorfleuten seine Kunststücke vormachen mußte und mit Wut alle Dorfköter anfuhr, die dem Zelt zu nahe kamen, bis zum Abend, wo er sich mit behaglichem Knurren unter dem Kopfteil meines Feldbettes niederließ, um nachts beim leisesten Geräusch dumpf anzuschlagen. Sein eifriges Pfotegeben, das Hochspringen an uns, seine Wonne über jeden guten Bissen — das alleswird uns fehlen. Da der Tigerhund uns ein so guter Freund war, haben Franz und ich ihm jeder drei Hände Erde nachgeworfen, als er in seiner Grube lag. Die Schwarzen machten große Augen und sagten: „Das tun wir auch bei einem Bruder oder Freund". Und jeder von ihnen faßte mit der Hand dreimal in den losen Erdhaufen und warf Erde hinab, ehe sie die Grube zuschaufelten. Ist diese Sitte so allgemein menschlich? So alt? 124pg Auf der Savanne

s Nachts kwam hij aan het bed van Franz, stootte hem aan met zijn neus en viel dan moe naast hem neer. Tegen de ochtend hoorden we hem hard schreeuwen, alsof een mens schreeuwde. Hij lag op de veranda te wankelen en te kronkelen van de pijn. We probeerden alles wat we konden om hem te helpen, misschien konden we zijn pijn een beetje verzachten, maar plotseling was hij dood. Wat zullen we die trouwe, grappige kornuit missen, dag na dag, vanaf 's morgens als hij ons wakker maakte door zijn neus recht in ons gezicht te duwen, bij elke wandeling en mars waar hij om ons heen ravotte, bij elke rustpauze waar hij zijn kunstjes aan de dorpelingen moest vertonen, en woedend alle dorpsmormels (koters, kinderen) aanviel die te dicht bij de tent kwamen, tot 's avonds wanneer hij zich onder het hoofdeinde van mijn veldbed nestelde met een gezellig gegrom, om 's nachts bij het minste geringste geluid aan te slaan. We zullen zijn gretige pootjes missen, zijn opspringen naar ons, zijn verrukking bij elke lekkere hap. Omdat de tijgerhond zo'n goede vriend van ons was, gooiden Franz en ik elk drie handen aarde naar hem toen hij in zijn kuil lag. De zwarten keken met grote ogen en zeiden: "We doen hetzelfde met een broer of een vriend. En ieder van hen stak zijn hand driemaal in de losse hoop aarde en wierp die naar beneden alvorens de kuil dicht te schuiven. Is deze gewoonte zo gangbaar? zo oud?

Il y a un Dieu des ...

147 Von der Haustieren
Über was könnte man auch in Europa nichts Gutes sagen? Wie die Leute in Europa ein angenehmes Leben haben, so haben auch dort die Tiere ein schönes Leben. Wie die Weißen nach Klugheit streben, und sie auch besitzen, so machen Sie auch ihre Tiere und Haustiere klug. Die Europäer pflegen die Tiere wie Menschen; Sie füttern sie, waschen und bürsten sie; wenn sie krank sind, geben Sie ihnen Arznei; Sie haben auch ihr eigenes Haus zum schlafen. Die Haustiere, zum Beispiel eine Herde Schafe, haben ihren eigenen Wärter; Dieser führt sie dahin, wo eine schöne Weide ist, um sie zu füttern und zu erfreuen, nachher bringt ihr sie wieder in den Stall. Und alle laufen auf einem Haufen und hören auf ihren Hirten, wie der Herr Jesus es in Johannes 10 sagt. Da die Haustiere der Weißen wie Menschen gepflegt werden, so arbeiten sie auch wie die Menschen, denn sie werden dazu angelernt; sie sind aber auch sehr kräftig. Ochsen und Pferde bestellen in Europa die Äcker, indem sie die Erde auf den Äckern aufbrechen. Dann besäen die Leute das Feld. Ochsen und Pferde ziehen auch Lastwagen; sie ziehen die Wagen mit der Nahrung für Menschen und Vieh, die vom Felde kommt, das Gras, das Reisig, das Feuerholz und andere Sachen.

Ich will nicht mehr viel sagen über die Pferde und einige andere Tiere, wie die Esel, denn ihre Klugheit und ihre Leistungen sieht man auch hier schon ein wenig. Alle diese Tiere, die wie Menschen gepflegt werden, sind auch klug und ahmen die Menschen nach. Weil sie wie die Menschen Kinder behandelt werden, so gehorchen sie auch ihren menschlichen Herren.
Aber nicht nur au dem arbeiten ihre Haustiere ziehen die Europäer Nutzen, Sondern auch direkt von ihnen selber. Die Kühe geben ihnen Milch, mit der sie sich und ihre Kinder ernähren, Die Schafe liefern ihnen wolle, aus der sie allerlei schöne Winterkleider machen, die Hühner und Enten geben ihnen Federn für Ihre Bettkissen, und Eier, die sie essen und aus denen sie Kuchen backen.
Wie ein Schwarzer das Land der Weissen sieht. p. 23

Over de huisdieren.
Over alles in Europa is wel iets goeds te zeggen. Zoals de mensen in Europa een aangenaam leven hebben, zo hebben de dieren daar een aangenaam leven. Zoals de blanken naar slimheid streven en die ook bezitten, zo maken zij ook hun dieren en huisdieren slim. De Europeanen verzorgen de dieren als mensen; zij geven ze te eten, wassen en borstelen ze; als ze ziek zijn, geven zij ze medicijnen; zij hebben ook hun eigen huis om in te slapen. De huisdieren, bijvoorbeeld een kudde schapen, hebben hun eigen verzorger; hij leidt ze naar een mooie weide om ze te voederen en te verwennen, waarna de herder ze terugbrengt naar de stal. En ze lopen allemaal in een groep en luisteren naar hun herder, zoals de Here Jezus zegt in Johannes 10. Aangezien de huisdieren van de blanken als mensen worden verzorgd, werken zij ook als mensen, omdat zij daartoe zijn opgeleid; maar zij zijn ook zeer sterk. Ossen en paarden bewerken de velden in Europa door de aarde op de akkers los te maken. Dan zaaien mensen het veld. Ossen en paarden trekken ook karren; zij trekken de wagens met het voedsel voor mensen en vee dat van het veld komt, het gras, het kreupelhout, het brandhout en andere dingen.
Ik wil niet veel meer zeggen over de paarden en enkele andere dieren, zoals de ezels, maar hun slimheid en hun prestaties zijn hier al een beetje te zien. Al deze dieren, die net als mensen worden verzorgd, zijn ook slim en imiteren mensen. Omdat zij als mensenkinderen worden behandeld, gehoorzamen zij ook hun menselijke meesters.
Maar de Europeanen profiteren niet alleen van het werk van hun huisdieren, maar ook rechtstreeks van hen. De koeien geven hun melk waarmee zij zichzelf en hun kinderen voeden, de schapen leveren hun wol waarvan zij allerlei mooie winterkleren maken, de kippen en eenden geven hun veren voor hun bedkussens, en eieren die zij eten en waarvan zij taarten bakken.

148 Manche Leute die es machen können, füttern die Vögel täglich in ihren Höfen, wie sie die Hühner füttern. Sammeln sich Vögel an, so wirft, wenn man ihnen essen hin und sie fressen dann mit Behagen. Der Grund warum man den Vögeln alle dieses gute erzeigt, ist das, weil sie Insekten und böse Raupen fressen die den Samen auf den Äckern und die Bäume vernichten und weil sie überall Freude bereiten und den Menschen ein gutes Vorbild im Gesang sind.
Wie ein Schwarzer das Land der Weissen sieht, Joseph Ekolo. (1908)

Veel mensen die het zich kunnen veroorloven, voeren de vogels dagelijks op hun erf, zoals zij de kippen voeren. Als vogels komen, werpt men ze voedsel toe en ze eten met plezier. De reden waarom vogels al dit goede wordt gegeven is omdat zij insecten en kwaadaardige rupsen eten, die de zaden op de velden en de bomen vernietigen, en omdat zij overal plezier brengen en met hun gezang een goed voorbeeld zijn voor de mensen.

De Franse en Duitse fragmenten komen uit *Reis door koloniaal erfgoed, La nasse / De fuik*.
Verschijnt najaar 2022 bij Ter Verpoozing.

Verantwoording en bronnen

Dit boek heb ik uit liefhebberij gemaakt. Mijn werkwijze is associatief; van het een komt het ander.
De Franse en Duitse boeken heb ik vertaald met hulp van DeepL.com
Ik werk snel. Een enkele verschrijving is daardoor wellicht nog te vinden,
Hier en daar kan in de vertaling een woord missen of een extra woord tevoorschijn zijn gekomen. Diverse artikelen kwamen via Academia.edu gratis naar me toe. O.a. ACADEMIA Letters *The Venus of our anxiety. The first art was visceral.* Paulo Tiago Cabeça.

Van *Fragment*, (gratis) uitgave van museum Het Depot in Wageningen heb ik een deel van de vormgeving geleend.
Jan Jaap Heij verzorgde de uitgave van *Il y a un Dieu des artistes*, van M.J. van Raalte.

Een Drentsch gemeente-assessor met zijn twee neven op reis naar Amsterdam in 't voorjaar van 1843 Deel I. en II. Harm Boom en Alexander L. Lesturgeon. Pdf op www.nedersaksisch.org

Het bonte palet, mijn verzameld werk met schilderijen.

Homme's hoest. W.F. Hermans voor het verhaal Taxus.

Present, past, continuous schreef ik eerder. Rond 2010. Het staat ook in mijn verzameld werk en ook in de bundel *Erica waer besto bleven.* Wie aandachtig leest kan heel veel elementen uit *Il y a un Dieu des* ... herkennen.

De film stills komen uit films van 1976 (Aardappels) en van 2009 (Begraven portretten). In Drents Archief.

Wie ein Schwarzer das Land der Weissen sieht. Joseph Ekolo. 1908.
Reis door koloniaal erfgoed, La nasse / De fuik. Patrice Ndedi-Penda. (verschijnt eind 2022 bij Ter Verpoozing.)

Auf der Savanne, Marie Pauline Thorbecke. 1911-1912. Pdf via Universiteit Bremen.

Ik heb tevergeefs geprobeerd Patrice Ndedi-Penda te vinden.

Wie na lezing met vragen blijft, heeft goed gelezen.

Vragen

Dit boek roept vragen bij me op. Misschien zie ik antwoorden over het hoofd als ik mijn collage beschouw.
Misschien stel ik niet de juiste vragen.

Hoe verhoud ik me tot de wereld?
Hoe verhoud ik me tot Nederland / Drenthe / de regio?
Hoe verhoud ik me tot mijn (verre) naasten?
Hoe verhoud ik me tot mijn ego?
Hoe verhoud ik me tot mijn dwangneuroses?
Hoe verhoud ik me tot seksualiteit?
Hoe verhoud ik me tot religie?
Hoe verhoud ik me tot ernst?
Hoe verhoud ik me tot domheid en intelligentie?
Hoe verhoud ik me tot gevoel en ratio?
Hoe verhoud ik me tot angst?
Hoe verhoud ik me tot gezag en onderdanigheid?
Hoe verhoud ik me tot (verlies) van regie?
Hoe verhoud ik me tot geloof?
Hoe verhoud ik me tot hoop?
Hoe verhoud ik me tot creativiteit en lethargie?
Hoe verhoud ik me tot gemeenschapszin en individualiteit?
Hoe verhoud ik me tot lichamelijk en geestelijk ongemak van anderen en van mezelf?
Hoe verhoud ik me tot humor?
Hoe verhoud ik me tot afwijzing?
Hoe verhoud ik me tot neerbuigendheid?

Afzijdig, betrokken, beschouwend, invoelend, onverschillig, boosaardig, talig, sturend, accepterend, volgend, …

Ik verhoud me.

Colofon

Ter Verpoozing, Peize

Isbn: 978-90-83251905
Issn: 2468-340X (Poze)

Juli 2022.

Bijna alles in dit boek is van mijn hand of geleend van werken zonder copyright. Wie details wil weten kan me benaderen. Dit werk is ook een speciale uitgave van *Poze*.
Bijna al mijn werk staat als pdf op www.nedersaksisch.org

Druk: NBD Biblion, Zoetermeer.
uwboekingoedehanden.nl

Oplage 25 exemplaren, dit is nummer 3.